

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

40

2012

NEVZDÁME SE...

Ze sbírek Památníku Terezín

Ve sbírce Památníku Terezín se nacházejí také předměty a výtvarná díla vztahující se k období tzv. heydrichiády. Spravujeme například rukodělné výrobky rodinných příslušníků parašutisty Josefa Valčíka, z nichž se dochovaly převážně výrobky jeho matky a sestry. Jedná se mimo jiné o hadrovou panenku s vlasy matky Veroniky Valčíkové, o různé vyšívané kapesníky a drobné předměty z chleba jako botičky a srdíčka či ze zbytků látky vyrobená husa.

Velmi cenným předmětem je anglický rukávový odznak parašutistů, který patřil Josefu Valčíkovi. Po skončení války byla Josefu Valčíkovi a jeho rodinným příslušníkům udělena různá vyznamenání in memoriam. V naší sbírce se nacházejí československý válečný kříž i s listinnou, československý pamětní odznak zahraniční armády a československý odznak pro politické vězně.

Ohlas na toto období represí se odrazil i v poválečné umělecké tvorbě a některá tato díla jsou zastoupena i v naší sbírce. Patří k nim například

Anglický rukávový odznak rtm. Josefa Valčíka. Památník Terezín

Ludmila Valčíková: Panenka s vlasy matky
rtm. Josefa Valčíka, 1942
Památník Terezín

Ludmila Valčíková: Kapesník s vyšitým věnováním, 1942
Památník Terezín

Vladimír Suchánek: Atentát, 1975
Památník Terežín, © Vladimír Suchánek

TEREZIŇSKĚ LISTY 40

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2012

ISBN 978-80-87242-21-6

OBSAH

Ocenili nás...

(7)

Jubileum

Marek Poloncarz (SOA v Litoměřicích)

(8)

Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel
na události z 27. a 28. září 1941

Dalibor Krčmář (PT)

(18)

Školní rok v Heydrichově protektorátu

Jan Špringl (PT)

(40)

Paul Riege. Nepříliš ochotný katan

Jan Vajskebr (PT)

(62)

Heydrichiáda a zřízení ženského oddělení v Policejní věznici Terezín.

Osudy prvních vězeňkyň

Miroslava Langhamerová (PT)

(78)

Ženský dozorčí personál v Policejní věznici Terezín

Ivana Rapavá (PT)

(102)

Zastupující říšský protektor v Čechách a na Moravě a terezínské ghetto

Tomáš Fedorovič (PT)

(118)

Četař Otakar Zeithammel – odboj ve Vládním vojsku

Ivo Pejčoch (VHÚ)

(128)

Zprávy, recenze, bibliografie
*Miroslava Langhamerová (PT), Jan Špringl (PT),
Eva Němcová (PT), Jana Havlínová (PT)*
(138)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2011
(151)

Terezínská bibliografie za rok 2011
(157)

OCENILI NÁS...

Autor fotografie: Radim Nytl

V květnu letošního roku byl projekt Památníku Terezín s názvem „Digitalizace sbírek a databáze bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem“ oceněn hlavní cenou v X. ročníku prestižní Národní soutěže muzeí Gloria Musaealis 2011 v kategorii Muzejní počín roku.

JUBILEUM

Marek Poloncarz, Státní oblastní archiv v Litoměřicích

Letošní vydání Terezínských listů nese číslo 40. To skýtá příležitost k oslavě kulatého jubilea, a současně také k zamyšlení nad tím, jakou cestu od zrodu po dnešní den sborník Památníku Terezín prošel, jak se změnil a čím obohatil historické bádání.

Ačkoliv Památník Terezín existoval oficiálně již od roku 1947, tak až do poloviny šedesátých let jen málo připomínal zařízení, jak ho známe dnes. Nenabízel nic kromě prohlídky areálu Malé pevnosti a výstav, jejichž stav a úroveň návštěvníci často kritizovali. Památník prakticky postrádal odborné pracovníky, a proto se objektivně vzato nemohl věnovat výzkumné a publikační činnosti. Ta ediční se omezovala na vydávání pohlednic a stručných průvodců. Na neutěšeném stavu zařízení se bez pochyb podepsala nejen celková atmosféra doby, ale také časté změny zřizovatele, ministerstvem vnitra počínaje a Městským národním výborem v Terezině konče. Teprve v šedesátých letech se zvedla vlna zájmu o stav Památníku, důkazem čehož byla řada jednání na různých stupních státní a stranické hierarchie – včetně nejvyšších pater tehdejší české politiky – sekretariátu Ústředního výboru KSČ. Pozornost stranického vedení pak samozřejmě způsobila, že se Památník ocitl v zorném poli ministra kultury, potažmo vlády. Stoupající zájem nakonec vyústil v uložení konkrétních úkolů Severočeskému krajskému národnímu výboru (SKNV), který v té době byl jeho zřizovatelem. Dokumenty vzniklé z činnosti výše uvedených orgánů zdůrazňovaly nutnost vytvořit odborná oddělení, zahájit vědecký výzkum a jeho výsledky prezentovat. V materiálu „Úkoly vyplývající z usnesení předsednictva SKV KSČ“ s datem 5. září 1966, který zpracoval tehdejší ředitel Památníku Terezín Miroslav Grisa, se o vydávání periodické publikace ještě nepíše,¹⁾ protože teprve usnesení Předsednictva SKV KSČ z 8. července 1966 uložilo SKNV, aby zpřesnil a doplnil plán ideové a kulturní činnosti Památníku na léta 1966–1970 mimo jiné v oblasti ediční, publicistické a propagační činnosti.²⁾

První konkrétní zmínkou o záměru zahájit vlastní ediční činnost, kterou se nám podařilo nalézt, byl materiál datovaný 16. března 1967. Byl připraven pro ministra kultury a jeho celý název zněl „Návrh vládního usnesení na řešení stavu a činnosti Památníku Terezín na základě usnesení 4. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 17. 8. 1966“. V textu přílohy č. 1 nazvané „Hlavní tematické zaměření rozvoje a činnosti Památníku Terezín do roku 1970“ se v části III nazvané „Ediční činnost“ mimo jiné konstatovalo, že je třeba „vytvořit předpoklady pro pravidelné vydávání Terezínských listů s cílem publikovat výsledky odborné práce pracovníků Památníku Terezín, Svazu protifašistických bojovníků a dalších institucí zabývajících se terezínskou problematikou“.³⁾ Zmínka o edičním záměru byla dokonce tak konkrétní, že již obsahovala předpokládaný název sborníku.

Pozdější dokumenty stranických, státních a územních orgánů v podstatě opakovaly obsah tohoto sdělení často doslovně. Deklarativní vyjádření se objevilo také v Komplexním rozboru činnosti Památníku Terezín za rok 1967, kde se na straně 7, v části věnované hlavním úkolům pro rok 1968, uvádí: „Předpokládá se, že v tomto roce budou vytvořeny podmínky pro vydávání Terezínských sešitů.“⁴⁾ Za povšimnutí snad stojí, že tentokrát je použit název „sešity“ místo „listy“. O možnosti této varianty se ještě jednou zmínil nový ředitel Miroslav Pávek, když v dopise z 11. října 1968 adresovaném Městskému národnímu výboru v Terezíně sděloval, že „započne se s vydáváním publikace Památníku ‚Terezínských sešitů‘ (nebo Terezínských listy)“.⁵⁾ Nakonec, jak vzpomíná dlouholetý pracovník Památníku Terezín Miroslav Kryl, týž ředitel rozhodl o použití druhé možnosti, čímž si údajně vysloužil od některých kolegů posměšně poznámky o podobnosti s terezínskými nákladními listy.⁶⁾ Vydáváním sborníku mělo být pověřeno nakladatelství Dialog v Ústí nad Labem.

Cesta od nápadu k jeho uskutečnění nebyla nijak jednoduchá. Tvůrci Komplexního rozboru za rok 1968 konstatovali, že „materiály pro vydání prvního čísla ‚Terezínských sešitů‘ jsou v podstatě připraveny“, a v části týkající se úkolů pro rok 1969 si proto kladli za úkol „v tomto roce vydat první číslo ‚Terezínských listů‘ s informacemi o perspektivách rozvoje Památníku a s materiály obsahujícími výsledky vlastní historicko-výzkumné produkce“.⁷⁾ V rozporu s tímto tvrzením

však zůstává materiál předložený do schůze Rady SKNV dne 17. června 1969, kde se v pasáži věnované ediční činnosti přímo píše, že „ediční činnost nebyla prozatím rozvinuta, neboť vlastní odborná produkce Památníku je teprve na počátku a také pro nevyjasněnost tohoto programu nebylo možné přijmout kvalifikovaného pracovníka, který by se komplexní ediční činností zabýval.“⁸⁾

Miroslav Pávek pro stále ještě připravované první číslo Terezínských listů napsal úvodník, který odevzdal nakladatelství 27. srpna 1969. Na devíti stránkách strojopisu nesoucího název „Smysl práce a úkoly Památníku Terezín“ se zamýšlel nad jeho posláním a perspektivou. Kriticky upozornil na rozporuplnost hodnocení terezínských míst po válce, poukázal mimo jiné na nedostatečné zpracování problematiky, na opomíjení zejména tématu ghetta a litoměřického tábora, na fakt, že v Terezíně dosud neexistuje mezinárodní výbor vězňů, i na to, že část areálů spojených s dějinami perzekučních zařízení nebyla dosud pietně upravena.

V druhé části textu připomněl vládní usnesení č. 446 z 5. prosince 1968 a harmonogram jeho plnění projednaný 17. června 1969 Radou Severočeského KNV, které měly vytvořit předpoklady pro další činnost Památníku, shrnul dosavadní úspěchy, jako bylo zřízení historického oddělení nebo vědecké rady. Dále se věnoval novým úkolům, které měl Památník realizovat: vybudování dokumentačního střediska a muzejních expozic, výzkumné a výchovné činnosti a také péči o hmotné památky. Uvedl mimo jiné úpravu židovského hřbitova a areálu krematoria v Litoměřicích.⁹⁾

O obsahu tohoto článku se zmiňujeme podrobněji zejména proto, že nikdy nespátřil světlo světa. Když konečně v roce 1970 bylo vydáno první číslo Terezínských listů nákladem 1 000 výtisků,¹⁰⁾ místo úvodní statě zaujímal článek „První kroky“ z pera Karla Laguse. Důvod byl celkem jasný. Ředitel M. Pávek, který se o uskutečnění onoho edičního počínu velkou měrou zasadil, byl mezitím odvolán z funkce.

První číslo nového sborníku obsahovalo kromě zmíněného úvodníku ještě články Miroslava Valeše „Nástin periodizace vývoje Malé pevnosti“, Marie Křížkové „Doklady o životě vězňů“, Miroslava Kryla „Nový pramen k dějinám terezínského ghetta“ a úryvek z knihy Vojtěcha Sailera „Byli jsme tři lékaři“. Obsah doplňovala stručná informace o obrazech Ottý Ungara a fotografie výtvarných návrhů dominanty Národního hřbitova, Památníku obětí bývalého ghetta a mauzolea v ghettu. Na okraj doplňme, že žádný z těchto návrhů nebyl nikdy realizován. Velká prodleva souvisela nepochybně s hektickou atmosférou roku 1968, invazí vojsk Varšavské smlouvy a posléze také s personálními změnami, které po ní nastoupily, zejména příchodem dalšího ředitele Václava Nováka, který poté, co se etabloval ve funkci, nakonec záměr dotáhl do konce.

A tak po asi čtyřech letech úvah, příprav a průtahů, v době, kdy se již postupně vytratily výdobytky Pražského jara, Terezínské listy spatřily světlo světa. Ani jejich další osud však nebyl zcela jednoduchý.

Po prvním čísle přišlo další, o němž jsme se v komplexním rozboru činnosti Památníku za rok 1970 dočetli, že „podařilo se připravit číslo obsažnější a na kva-

litativnější úrovni“.¹¹⁾ Snaha vydávat každý rok jedno číslo sborníku brzy narazila na tvrdou realitu centrálně řízené ekonomiky. V podmínkách, kdy nebylo možné si svobodně vybrat vydavatele, byl Památník odkázán na Severočeské nakladatelství. První potíže se objevily již v roce 1973, kdy čtvrté číslo nevyšlo v plánovaném termínu a nakonec bylo vydáno až v říjnu 1974.¹²⁾ Zpoždění se pak už nepodařilo dohnat, a tak podle upraveného plánu měl sice sborník vyjít v roce 1975, ale ve skutečnosti se tak stalo až v roce 1976, kdy se objevila dvě čísla Tereziňských listů, páté a šesté.¹³⁾ Obdobná situace se opakovala rovněž v následujících letech, číslo 9 bylo vydáno až v roce 1980 a prodlužování intervalů vedlo k tomu, že se číslo 15 dočkalo vydání teprve v roce 1987. To se také projevilo v jeho vrocení, bylo uváděno jako ročník 1986/1987. Odtud tedy pramení rozpor mezi kulatým počtem a zcela „nekulatým“ výročím, kterého si mnozí čtenáři určitě všimli. Později se již roční frekvenci podařilo udržet a platí dodnes, nepochybně také díky stávajícímu vydavateli – Nakladatelství Oswald, které od roku 1992 převzalo ediční práce na sborníku.

Také po obsahové stránce prošly Tereziňské listy velkým vývojem. O tom, co si mohli přečíst zájemci v prvním čísle, jsme se již zmínili. Druhé číslo, podstatně rozsáhlejší, obsahovalo již dvě odborné studie, memoárové texty, ve třetím se objevily také texty zasahující do oblasti umělecké kritiky a dějin umění (příspěvky Ludvíka Václavka Literární tvorba Petra Kiena a Olivy Pechové Malířský odkaz Petra Kiena). S jistou nadsázkou lze říci, že v těchto prvních třech číslech vykristalizovalo nejen tematické zaměření, ale také formálně obsahové složení sborníku. Vedle odborných článků historických, případně umělecko-historických byly vždy prezentovány vzpomínky bývalých vězňů nebo jejich medailonky, ukázky jejich umělecké tvorby z doby věznění, ale také aktivit před- či poválečných. Zpočátku sporadicky, v 90. letech a v novém století již pravidelně doplňovaly obsah také recenze literatury týkající se války a holokaustu, zprávy o významných událostech spojených s dějinami Terezína a s činností Památníku. Od roku 1993 obsahuje každé číslo tereziňskou bibliografii, tedy přehled publikací a článků týkajících se tereziňské problematiky a od roku 1995 také chronologický přehled činnosti Památníku Terezín v uplynulém roce.

Jen výjimečně – třikrát – se sborník odklonil od zavedeného schématu a naplňoval se poněkud odlišným způsobem. Poprvé to bylo v roce 1981, kdy většinu obsahu tvořily referáty a diskusní příspěvky přednesené na mezinárodním sympoziu k činnosti památníků vybudovaných na místech bývalých koncentračních táborů, konaném ve dnech 7. až 9. října 1980 v Terezíně. Podruhé se tak stalo v roce 2005. Tehdy větší část čísla tvořily příspěvky z pracovní konference s názvem „Terezín 2004. Stav a perspektivy historiografie tereziňského ghetta“. Nakonec v roce 2010 se stránky Tereziňských listů zaplnily příspěvky přednesenými na semináři „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939 až 1945“, uspořádaném v Památníku Terezín ve dnech 24. a 25. června 2010 u příležitosti 70. výročí zřízení Policejní věznice v Terezíně.

Tematickou orientaci sborníku samozřejmě od začátku určovalo postavení

a posláni Památníku Terezín. V souladu s výše citovanou přílohou vládního usnesení měl za úkol publikovat výsledky odborné práce pracovníků Památníku Terezín, Svazu protifašistických bojovníků a dalších institucí zabývajících se terezínskou problematikou. Prvotně vznikly čtyři základní tematické okruhy, které se autoři snažili naplňovat. Byly to dějiny ghetta Terezín, dějiny Policejní věznice v terezínské Malé pevnosti, dějiny podzemní továrny a pobočky koncentračního tábora Flossenbürg v Litoměřicích a nakonec starší dějiny Terezína do roku 1939. Při letmém pohledu na obsah prvních čtyř čísel musíme konstatovat, že zpočátku odborné příspěvky dodržovaly tuto koncepci. Brzy se však ukázalo, že pro větší otevřenost a možná také snazší dostupnost materiálu pro naplnění sborníku bude nezbytné dosavadní tematický záběr poněkud rozšířit. Objevily se články věnované rasové perzekuci na Slovensku, odbojovému hnutí, otázkám genocidy a zločinů nacionálního socialismu, systému nacistické perzekuce a koncentračních táborů. Terezínské listy přinesly celou řadu příspěvků, které signalizovaly nové výzkumné záměry, prezentovaly jejich první výsledky a později se staly jádrem širších samostatných edičních počinů. Za všechny připomeňme alespoň dílčí studie Marie Trhlínové z let 1971 až 1973 věnované litoměřické podzemní továrně a koncentračnímu táboru nebo články Jaroslava Jozy z let 1982 až 1988 na téma vězňů policejní věznice. Nesmíme také zapomenout na samostatný okruh, který tvořily příspěvky věnované sebereflexi vydavatelské organizace. Zpravidla to byla pojednání o nových expozicích a výstavách, případně jejich retrospektiva a také podrobnější informace o sbírkách archivní či muzejní povahy a zprávy o různých významných iniciativách či akcích Památníku Terezín.

Terezínské listy se rovněž mohou pochlubit tím, že právě na jejich stránkách se vždy našlo místo pro prezentaci výsledků výzkumů osudu českých občanů v nacistických koncentračních táborech nebo dějin poboček německých koncentračních táborů a dalších perzekučních zařízení na území bývalého Československa. Některé z nich, jako např. příspěvky Miroslavy Benešové (nyní Langhamerové) o českých vězňích a vězenkyních v koncentračním táboře Ravensbrück, měly průkopnický charakter a staly se základem rozsáhlejších výzkumů.

Ne všechny výše jmenované oblasti se objevovaly v rozsahu úměrném jejich historickému významu a závažnosti. Nejvíce byla exponována témata spojená s dějinami Malé pevnosti, případně osvobozením Terezína. Vyplývalo to samozřejmě z politických preferencí a ideologických omezení, jistý vliv na to mohlo mít také personální obsazení a výzkumná orientace pracovníků historického oddělení Památníku Terezín. (Zůstává otázkou, čím byla podmíněna.) Odmítavý postoj režimu k připomínání holokaustu a dějin terezínského ghetta vedl například k prakticky úplnému zmizení této problematiky zejména ve druhé polovině 70. a v 80. letech, a pokud se již na stránkách sborníku vůbec objevila, pak byla připomínána okrajově, zpravidla prizmatem umělecké činnosti nebo v podobě vzpomínek. Ve stejném období chyběla i ta nejmenší reflexe dějin koncentračního tábora a podzemní továrny v Litoměřicích. Napravovat tyto disproporce a zaplnit mnohé mezery se dařilo až v 90. letech, kdy postupně zmizela všechna dřívěj-

ší tabu. V polovině 90. let se také mezi témata článků nově zařadila problematika poválečných dějin Terezína, zejména situace ve městě v letech 1945 až 1946, a pak dlouho opomíjená záležitost internačního tábora pro německé obyvatelstvo v terezínské Malé pevnosti.

Sborník byl od počátku lektorován. Články posuzovali pracovníci katedry historie Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda v Bratislavě, kterou vedl historik Václav Čada. Miroslav Kryl uvedl, že dle jeho názoru však nelze říci, že by šlo o nějaký výrazný projev cenzury. Lektoři dle jeho sdělení hodnotili příspěvky někdy docela odborně, většinou smířlivě, až na jeden případ, který ve skutečnosti lze považovat spíše za nedorozumění. Do tisku se nedostaly vlastenecké básně Vlastimila Artura Poláka, který je napsal v terezínském ghettu, kde se dožil osvobození. Zamítavý posudek byl zcela nečekaný, argumentoval nedostatkem ideovosti, resp. protifašistické bojovnosti. Za důkaz relativní liberálnosti lze považovat zveřejnění textů, jejichž obsah nebo autor nepatřili k režimem oblíbeným. Čtenáři tak měli možnost se seznámit s Václavkovým článkem o Petru Kienovi nebo studii z pera Eduarda Wondráka či Ivana Kamence. Zcela obejít zákaz publikování zejména v 70. letech však nebylo možné, a proto výsledky výzkumu Jaroslava Jozy byly prezentovány pod hlavičkou kolektivu pracovníků dokumentačního oddělení. Úlohu síta či cenzora nehrálo ani Severočeské nakladatelství, které vydávání sborníku zajišťovalo. Jeho redaktoři dbali jen na úpravu včetně grafiky a do obsahu nezasahovali.¹⁴⁾

Autorské zázemí sborníku se během let velmi změnilo. Velkou část původní produkce poskytovali samozřejmě kmenoví pracovníci Památníku Terezín. Prostor deklarovaný pro Svaz protifašistických bojovníků zaplňovaly zpravidla jen vzpomínky bývalých vězňů nebo pamětníků. S tím, jak se objevovala nová témata, zejména obecnější otázky války, perzekuce a holokaustu, se také rozrůstal okruh externích přispěvatelů. V Terezínských listech byly zveřejněny mimo jiné články významných českých historiků Aleny Hájkové, Vlasty Kladivové, Josefa Bartoše, Zdeňka Jelínka, Miroslava Kárného, Andělína Grobelného, Mečislava Boráka nebo Ctibora Nečase. Vedle nich byli zastoupeni také představitelé jiných oborů. Za všechny vyjmenujme alespoň germanistu a překladatele Ludvíka Václavka, historičku umění Blanku Stehlíkovou, historičku umění Olivu Pechovou, výtvarnou teoretičku a pedagožku Věru Soukupovou, muzikologa Milana Kunu, chirurga a traumatologa Eduarda Wondráka, lékaře a psychologa Jiřího Diamanta či izraelskou spisovatelku, překladatelku a novinářku českého původu Ruth Bondyovou. Texty zahraničních autorů se sice začaly objevovat již v 70. letech, ale šlo spíše o ojedinělé případy. Vedle slovenských historiků Ivana Kamence, Kataríny Hradské, Karla Janase a Stanislava Mičeva své články publikovali v Terezínských listech také mimo jiné polští autoři Franciszek Piper, Edward Dziadosz, Czesław Rajca a Andrzej Kurek. Mezi přispěvateli byli také prof. Fred Hahn z Kolumbijské univerzity, Severin Hochberg z washingtonského Muzea Holokaustu nebo německý antifašista Ernst Raim.

Jak už bylo dříve řečeno, na stránkách Terezínských listů byla otištěna celá řa-

da vzpomínek terezínských vězňů. Některé sepisovali záměrně za účelem vydání, jiné, původně shromažďované jako dokumentární materiál pro Památník Terezín, byly vybrány, zredigovány a zveřejněny až po smrti autorů.

Přípravu sborníku vždy řídila redakční rada, kterou až do konce 80. let tvořili zpravidla pracovníci Památníku Terezín. Docházelo tedy k pravidelné obměně, způsobené jejich odchody a příchody. Po roce 1990 došlo k zásadní změně. K účasti v práci redakční rady byli přizváni zástupci vysokých škol, vědeckovýzkumných institucí a další odborníci v oblasti nejnovějších dějin. Personální složení se od té doby mnohokrát obměnilo, ale zásada zastoupení externistů platí dodnes. V 70. a 80. letech sice ediční a redaktorské práce vykonávali zaměstnanci nakladatelství, přesto se na nich nemalou měrou podíleli také členové redakčních rad, zejména Jindra Jarošová, Marie Trhlínová, Miroslav Kryl, Ludmila Chládková a další. Na začátku 90. let byla zřízena funkce odpovědného, později výkonného redaktora, který na sebe vzal tíhu redakční přípravy každého čísla. Je třeba vyzdvihnout zásluhy Ludmily Chládkové a Miroslavy Langhamerové. Obě se velkou měrou zasloužily o včasné (pokud to jen objektivní podmínky umožnily), bezchybné vydávání Terezínských listů a udělaly vše proto, aby byl jejich obsah poutavý a na vysoké odborné úrovni.

Měli bychom se také zmínit o některých vnějších znacích sborníku a jejich proměnách v čase. Od prvního do osmnáctého čísla vycházel sborník ve stejné grafické úpravě, ve zvláštním formátu 20x24,5 cm. Kresbu na obálce, která symbolizovala vstupní bránu do Malé pevnosti s jejím charakteristickým černobílým šrafováním, navrhl akademický malíř Přemysl Straka, který rovněž dohlížel na celkovou grafickou úpravu sborníku. Vnitřní strany obálky vyplňovaly ukázky výtvarné tvorby vězňů terezínského ghetta a Policejní věznice Terezín se stručnou anotací na záložce obálky. V roce 1991 publikace změnila formát na B5 a k tomu dostala barevnou obálku s novým výtvarným motivem znázorňujícím terezínské hradby, který navrhl Milan Janáček. Tato grafická úprava se používá dodnes. Ukázky umělecké tvorby se přestaly omezovat na díla bývalých vězňů, ale nově zahrnuly také nejzajímavější muzeálie z umělecké sbírky Památníku. Jejich vyobrazení se přesunula z vnitřní strany obálky na samostatný list.

V letech 1970–1991 činil celkový náklad sborníku 1 000 exemplářů, později, kdy se vydavatel musel přizpůsobit skutečné poptávce, klesl počet výtisků na 600 a je tomu tak dodnes.

Poslední změnu grafické úpravy prodělaly „Terezínky“ v roce 2006, kdy barva pronikla z obálky dovnitř sborníku, což umožnilo lépe vyniknout nejen některým výtvarným dílům, ale také dalším fotografickým přílohám k článkům. Terezínské listy za dobu své existence viditelně „ztloustly“. Obsah prvního čísla tvořilo 48 stránek, druhého 72 a třetího pak 64 stránek. V posledních asi patnácti letech je jejich rozsah mnohem větší a až na výjimky se pohybuje kolem 150 až 180 stránek. Rekordní bylo číslo 36 v roce 2008, které čítalo 238 stránek.

Komu vlastně byly a jsou Terezínské listy adresovány? Spektrum potenciálních odběratelů bylo od začátku pestré: historická obec, zájemci o nejnovější dě-

jiny a široká veřejnost, v níž specifickou skupinu tvořili bývalí terezínští vězni a jejich blízcí. A tak to patrně trvá dodnes, jen s uplývajícím časem ubývá pamětníků. Probouzející se zájem společnosti o vlastní dějiny dává na druhé straně naději, že se i další generace zařadí mezi jejich čtenáře.

Za uplynulých více než čtyřicet let se Terezínské listy velmi změnily, vyzrály, postupně si vybudovaly renomé, svůj okruh příspěvateľů a odběratelů. Jedni i druzí se samozřejmě za tuto dobu také museli přirozeně obměnit, ale vznikla určitá kontinuita, která sborníku poskytuje stabilitu a jistotu. Neodmyslitelně patří do odborných knihoven a k vybavení lidí, kteří se věnují nejnovějším dějinám, zejména druhé světové válce a nacistické perzekuci. Proto popřejme Terezínským listům, aby do další čtyřicítky vstoupily se stejným elánem a zásobou zajímavých příspěvků, jakou mají dosud.

Poznámky

¹⁾ Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále SOAL), fond Památník Terezín (dále PT), karton 6.

²⁾ SOAL, fond SKV KSČ Ústí nad Labem, karton 81.

³⁾ SOAL, PT, karton 10.

⁴⁾ Tamtéž, karton 6.

⁵⁾ Tamtéž, karton 11.

⁶⁾ Sdělení Miroslava Kryla autorovi.

⁷⁾ Tamtéž, karton 6.

⁸⁾ Tamtéž, karton 1.

⁹⁾ Tamtéž, karton 12.

¹⁰⁾ Tamtéž, karton 6.

¹¹⁾ Tamtéž.

¹²⁾ Tamtéž.

¹³⁾ Tamtéž.

¹⁴⁾ Sdělení Miroslava Kryla autorovi.

JUBILEE

*Marek Poloncarz, State District Archives in Litoměřice
Summary*

This year's edition of the "Terezínské listy" (Terezín Yearbook) bears the number 40, which means that the publication is celebrating its red-letter anniversary. Even though the Terezín Memorial had officially existed already in 1947, the idea to publish its own yearbook was born only in the second half of the 1960s. Eventually, the first issue of the "Terezínské listy" appeared in 1970 and save for minor exceptions publishers have succeeded in maintaining its yearly periodicity up to this day.

In terms of its contents, the "Terezínské listy" has traveled a long way since its early days. In addition to specialized historical articles, eventually art historian studies, the yearbook has brought memories of the former inmates or their cameos, excerpts from their writings penned during their incarceration in the Ghetto. In the 1990s the "Terezínské listy" added reviews of books on the war and the Holocaust, reports on major events associated with Terezín history and work of the Memorial, Terezín bibliography and a chronological overview of the Terezín Memorial's activities.

As a matter of record, the thematic focus of the yearbook was determined by the prevailing status and mission of the Terezín Memorial. Initially, there were four basic fields of study: history of the Terezín Ghetto, history of the Gestapo Police Prison in Terezín's Small Fortress, history of the underground factory and branch of the Flossenbürg concentration camp in v Litoměřice, and finally earlier history of Terezín until 1939. Later on, its thematic scope began to be expanded by adding more general issues of resistance movement, genocide and crimes committed by the National Socialist regime, the system of Nazi persecution and concentration camps. However, the ratio of such articles was not always completely well balanced, especially up to 1989; particularly the Holocaust issues have received due attention only after the country's Velvet Revolution.

Similarly, the group of authors contributing to the yearbook has also undergone great changes over the years. Most of the original articles were naturally written by the Terezín Memorial's staff employees, while in later years distinguished Czech and foreign historians and other researchers in different scientific disciplines have come to publish their articles in the yearbook.

Over the more than forty years, the "Terezínské listy" has matured, having gradually earned itself a good name and reputation and attracted its own readership and subscribers. Needless to add, both have also changed over the years but there is now a specific continuity in place, which gives the yearbook stability and security. The yearbook is an inseparable item in specialized libraries and on the bookshelves of people who devote themselves to modern history, especially World War II and Nazi persecution. Seen in this light, we would like to wish the "Terezínské listy" to enter the next period of forty years with the same élan and store of interesting articles it has today.

EIN JUBILÄUM

*Marek Poloncarz, Staatliches Regionalarchiv in Litoměřice
Resümee*

Die diesjährige Ausgabe der „Terezínské listy“ (Theresienstädter Blätter) trägt die Nummer 40. Das heißt, dass dieser Almanach einen runden Jahrestag feiert. Obwohl die Gedenkstätte Theresienstadt offiziell schon seit 1947 besteht, kam der Gedanke, ein eigenes Jahrbuch herauszugeben, erst in der zweiten Hälfte der 60er Jahre auf. Die erste Nummer der „Terezínské listy“ erschien schließlich 1970, und es gelang den Herausgebern bis auf geringe Ausnahmen die jährliche Periodizität bis heute zu bewahren.

Inhaltlich haben die „Terezínské listy“ eine erhebliche Entwicklung durchlaufen. Von Anfang an enthielten sie neben historischen bzw. kunsthistorischen Fachartikeln Erinnerungen oder Porträts ehemaliger Häftlinge und Beispiele von deren künstlerischem Schaffen aus der Zeit ihrer Inhaftierung. In den neunziger Jahren kamen Literaturrezensionen, die den Krieg und den Holocaust betrafen, Nachrichten über bedeutende Ereignisse, die mit der Geschichte von Theresienstadt und der Tätigkeit der Gedenkstätte zusammenhingen, hinzu, des Weiteren eine Theresienstädter Bibliographie und eine chronologische Übersicht über die Tätigkeit der Gedenkstätte Theresienstadt.

Die thematische Ausrichtung wurde von der Position und der Mission der Gedenkstätte Theresienstadt bestimmt. Primär bildeten sich vier grundlegende Bereiche heraus: die Geschichte des Ghettos Theresienstadt, die Geschichte des Gestapo-Gefängnisses in der Kleinen Festung von Theresienstadt, die Geschichte der unterirdischen Fabrik und der Zweigstelle des Konzentrationslagers Flossenbürg in Litoměřice und schließlich die ältere Geschichte Theresienstadts bis 1939. Später erweiterte sich der Themenkreis um die Problematik der Widerstandsbewegung, des Genozids und der Verbrechen des Nationalsozialismus, des Systems der nazistischen Verfolgung und der Konzentrationslager. Das Verhältnis dieser Themenkreise war jedoch vor allem bis 1989 nicht ganz ausgewogen; die den Holocaust betreffenden Fragen fanden erst nach der „samtenen“ Revolution die ihnen gebührende Beachtung.

Eine deutliche Veränderung erfolgte an der Autorenbasis des Jahrbuchs. Ein großer Teil der ursprünglichen Produktion wurde natürlich von den Stamm-Mitarbeitern der Gedenkstätte Theresienstadt erbracht, später tauchten die Namen sowohl bedeutender tschechischer und ausländischer Historiker als auch jene anderer wissenschaftlicher Disziplinen auf.

Im Laufe der vergangenen vierzig Jahre sind die „Terezínské listy“ gereift, haben allmählich Anerkennung und ihren Kreis von Beitragslieferanten und Abnehmern erworben. Das eine und andere musste natürlich während dieser Zeit modifiziert werden, trotzdem entstand eine gewisse Kontinuität, die dem Jahrbuch Stabilität und Sicherheit verleiht. Diese Publikation gehört zweifellos in Fachbibliotheken und zur Ausstattung von Personen, die sich mit der neuesten Geschichte, insbesondere des Zweiten Weltkrieges und der nationalsozialistischen Verfolgung befassen. Wir wünschen deshalb den „Terezínské listy“, sie mögen in die weiteren Vierziger mit dem gleichen Elan und dem gleichen Schatz interessanter Beiträge wie bisher eintreten.

MIMOŘÁDNÉ ZPRAVODAJSTVÍ PROTEKTORÁTNÍHO SD O REAKCÍCH OBYVATEL NA UDÁLOSTI Z 27. A 28. ZÁŘÍ 1941

Dalibor Krčmář, Památník Terežín

Jedním z úkolů nacistické zpravodajské služby (SD, sicherheitsdienst) bylo zachycovat veřejné mínění obyvatel německé říše. Sicherheitsdienstem prováděný výzkum veřejného mínění, užijeme-li standardního pojmosloví,¹⁾ byl velmi specifický jak v metodice, tak v dodržování kritéria výpovědní hodnoty. SD měl v zásadě vedoucím mocenským složkám předkládat zprávy o momentálním rozpoložení, tzv. náladě (*Stimmung*), a o trvalém, světonázorem zformovaném postoji (*haltung*). Byla vytvořena propracovaná síť informátorů, tzv. důvěrníků (*Vertrauensleute, Vertrauensmänner*), kteří měli představovat reprezentativní výběr obyvatelstva s tím, že mínění lidu bylo rozdělováno dle skupin, tzv. kruhů, obyvatelstva. Navzdory tomu, že sám SD ve svých pokynech a směrnicích kladl důraz na objektivitu a přísné dodržování metodického postupu, je jasné, že radikální složka nacistického panství nemohla provádět relevantní výzkum veřejného mínění, jak se snažil po válce prezentovat šéf SD-Inland Otto Ohlendorf. Vždyť samotná kategorizace obyvatelstva byla uměle vytvořena a vycházela z nacistického agresivního, šovinistického a rasistického základu. Zřetelně násilné konstrukce ve zprávách týkajících se židovských obyvatel pozná i laik. I tak ovšem historikové hodnotí metodu zpravodajské práce SD vysoce, ba dokonce ji posunují „do blízkosti vědecké demoskopie“.²⁾

Souhrnné zprávy o politické situaci a vývoji nálady (obecně *Lageberichte*), které se věnovaly náladě, postojům, chování a reakcím obyvatel, sestavoval pochopitelně také sicherheitsdienst v protektorátu. Vzhledem k tomu, že téměř většina těchto zpravodajských výstupů pražské centrály SD se dochovala, má česká historická věda k dispozici ucelený pramen jak pro rozbor metody tohoto druhu zpravodajství SD, tak pro výzkum veřejného mínění v protektorátu zachyceného a podaného sicherheitsdienstem.³⁾

Pokud jde o prameny k tomuto souhrnnému zpravodajství o politické situaci (*Lageberichterstattung*), dochovaly se kromě známých periodických zpráv vedoucího úseku SD Praha (*SD-Leitabschnitt Prag*) další zpravodajské celky, které vydával pražský leitabschnitt v určitých časově omezených obdobích.⁴⁾ Společným jmenovatelem všech těchto zpráv je z hlediska naplnění zmiňovaných badatelských cílů, tj. analýzy zpravodajské metody SD a nástinu veřejného mínění, metodicky omezující skutečnost, že jde o redigované výstupy poslední instance protektorátní organizace SD. Jinými slovy samotné zprávy a hlášení v protektorátu rozmístěných služeben SD (*SD-Dienststelle*) až na výjimky k dispozici nemáme. Dosavadní archivní výzkum objevil pouze dva rozsáhlejší celky zpráv služeben SD. V prvním případě se jedná o zprávy zachycující odezvy protektorátních obyvatel na projev K. H. Franka pronesený 27. února 1943 v pražské Lucerně. Druhá

skupina zpráv, které se budeme věnovat v této studii, se vztahuje k situaci a reakcím v souvislosti s příchodem Reinharda Heydricha do protektorátu. Dříve než přikročíme k rozboru sledovaného zpravodajského celku a k tomu, jaké odezvy SD zachytil, je třeba shrnout několik základních rysů onoho „demoskopického“ zpravodajství protektorátního SD.

Sicherheitsdienst dělí ve svých zprávách obyvatelstvo na několik sociálních skupin. V první řadě jsou zachycené odezvy a postoje obyvatel generalizovány na základní skupiny, tj. na Čechy nebo Němce. SD pak tyto skupiny dále člení do několika podskupin, tzv. kruhů (*Kreisen*). Tato kategorizace není nijak pevně stanovena. Podskupin, tedy kruhů, nacházíme totiž kromě několika základních a neustále se opakujících opravdu široké spektrum a je jasné, že SD si je do velké míry uměle formuje dle vlastní potřeby. Kromě toho si Sicherheitsdienst uvědomoval, že všechna hlášení nelze zahrnout do nějaké dané kategorie obyvatel, a proto často odkazuje buď na menší, konkrétní prostředí, nebo na jednotlivé osoby, jako např. na „úředníky ÚŘP“, resp. oberlandrata apod. Hovoří-li SD o Němcích, užívá kromě množství těchto konkrétních kruhů základní, běžné kategorie jako jsou Němci obecně, dále říšskoněmecké kruhy (*reichsdeutsche Kreisen*) nebo kruhy wehrmachtu (*Wehrmachtskreisen*). S těmi si ovšem nebylo možné vystačit, a tak např. v jednom případě rozlišuje kruhy „jednoduchého německého člověka“ v porovnání s „politicky zainteresovanými německými kruhy“. ⁵⁾ Rovněž v případě českého obyvatelstva se opakuje několik základních skupin, kterých SD-Leitabschnitt Prag užívá v průběhu okupace. Jsou to kruhy inteligence, dělnické kruhy, židovské kruhy, kruhy pravicové opozice či vládní kruhy a tzv. kruhy českých šéfredaktorů (*Kreisen tschechischer Schriftleiter*). Ovšem objevují se i podskupiny úzce specifikované na jedné, či naopak vágněji definované na druhé straně. Příkladem mohou být třeba kruhy Orla, resp. české šovinistické kruhy (*tschechisch-chauvinistischen Kreisen*) nebo také „církevně svázané české kruhy“ (*kirchlich gebundenen tschechische Kreisen*) apod. Sicherheitsdienst rovněž s oblibou používá označení „nepřátelské kruhy“ (*Gegnerkreisen*), anebo naopak „kruhy Němcům nakloněných Čechů“ (*Kreisen der deutschfreundlichen Tschechen*). Čili ona „demoskopie“ Sicherheitsdienstu je velmi specifická už tím, jak obyvatelstvo kategorizuje. Vzhledem k tomu, že zpravodajská metoda SD byla opravdu propracovaná, ⁶⁾ není důvodu domnívat se, že Sicherheitsdienst ve svých zprávách se získanými informacemi programově manipuluje. Na druhé straně je ovšem zřejmé, že kritérium věrohodnosti, objektivity nemohla bezpečnostní služba jako elitní složka SS ze své podstaty uznávat. Tento moment je nejvíce zřetelný, kdykoli se ve zpravodajství objeví Židé. Nicméně k jakýmkoli závěrům v otázce věrohodnosti zpráv SD je ještě příliš brzy, neboť z metodického hlediska musí být v první řadě proveden relevantní rozbor celého dochovaného souhrnného zpravodajství (*Lageberichtstattung*) protektorátního SD. Tato studie má být analýzou jednoho konkrétního celku těchto zpráv, a sice zpráv zachycujících první reakce obyvatel obsazených Čech a Moravy na politické změny a zásahy okupantů z 27. a 28. září 1941.

Zpravodajství SD od 27. září do 29. října 1941

S nástupem Reinharda Heydricha v protektorátu souvisela i změna v souhrnném zpravodajství protektorátního SD. Proč tomu tak bylo a kdo tuto změnu inicioval, zda Heydrich sám, zůstává nezodpovězeno. V každém případě vedoucí úsek SD Praha přerušil vydávání měsíčních zpráv (*Monatsberichte*) a napříště se k němu nevrátil. Pozastaveny byly rovněž denní zprávy (*Tagesberichte*). V sobotu 27. září 1941 ještě vychází denní zpráva č. 220/41, další denní zprávu č. 221/41 pak leitabschnitt vydává až 30. října 1941. Mezi 29. zářím a 29. říjnem 1941 sicherheitsdienst vyhotovil 23 zpráv zachycujících vývoj nálad (*Stimmungsentwicklung*), resp. situaci a náladu (*Lage und Stimmung*). Tyto tzv. *Stimmungsberichte*, jež byly zasílány především na stůl Heydrichovi a Frankovi, zachycovaly veřejné mínění (ve slovníku SD situaci a náladu) a projevy protiněmeckého chování obyvatel protektorátu v období od oznámení Heydrichova „zastupování“ do 28. října 1941.⁷⁾ Je tedy jasné, že po dobu prvního měsíce od Heydrichova vstupu na Hrad měli okupační činitelé, tzn. jak Heydrich sám, tak určitě státní tajemník Frank, mimořádný zájem znát bezprostřední reakce a chování protektorátních obyvatel.⁸⁾ To potvrzuje ještě jiná skutečnost.

Dne 10. října 1941 zaslal Horst Böhme státnímu tajemníkovi spis obsahující zprávy a hlášení služeben a agentů SD o reakcích obyvatelstva za období od 27. září do 6. října 1941. Frank tedy obdržel část z vlastní agendy vedoucího úseku SD (většinou v kopiích), tj. podklady, z nichž referenti oddělení E pražského leitabschnittu sestavili první čtyři výše zmiňované souhrnné zprávy. Tato agenda vedoucího úseku SD je z hlediska studia zpravodajské činnosti SD v protektorátu zajímavá hned z několika důvodů. Za prvé lze sledovat, jak se vlastně souhrnné zpravodajství leitabschnittu utvářelo. Za druhé jsou tyto zprávy služeben a agentů SD asi nejplastičtějším pramenem pro studium veřejného mínění v protektorátu zachyceného sicherheitsdienstem. V příslušném fondu okupační správy jsou tyto zprávy uloženy ve dvou složkách. Budeme se zabývat jen první složkou, která zahrnuje zpravodajství od 27. do 30. září 1941. Je uvozena souhrnnou zprávou SD-Leitabschnitt Prag z 28. září 1941 shrnující hlášení služeben SD z 27. a 28. září 1941.⁹⁾ Název této zprávy dobře vystihuje předmět hlášení služeben a agentů, které složka obsahuje: „Reakce obyvatel protektorátu (*stimmungsmäßige Aufnahme*) na jmenování SS-Obergruppenführera Heydricha zastupujícím říšským protektorem, na nařízení o civilním výjimečném stavu a vyhlášení tohoto výjimečného stavu v šesti oberlandratech“. Z rozboru zpráv ve složce vyplývá, že 27. září zaslal leitabschnitt (konkrétně referát E 1) podřízeným služebnám pokyn podávat průběžná hlášení o vývoji nálady. Služebny potom ve sledovaném období zasílají na pražskou centrálu několik takových hlášení denně.¹⁰⁾ Vedle toho ve stejný den leitabschnitt služebnám nařídil, aby zhruba do 22 hodin dodaly jakousi shrnující zprávu (*Zwischenbericht*).¹¹⁾ Ve složce se nachází jen jedna taková zpráva, a sice z Kladna. Buď není složka zpráv a hlášení, kterou předal Böhme Frankovi, kompletní, anebo byl pokyn SS-Stubaf. Wolfa ze strany ostatních služeben ignorován. Zprávy o náladě obyvatelstva tedy zasílají služebny už 27. září 1941 večer. Jak ještě

uvidíme, kromě těchto průběžných zpráv zachycujících náladu, tzn. reakce obyvatel z celého protektorátu na politické změny a zákroky okupační moci, dostává leitabschnitt rovněž hlášení o aktuální situaci panující uvnitř českých i německých politických kruhů v Praze. V tomto směru je pochopitelně aktivní především SD-Dienststelle Prag.

Reakce obyvatel ve zprávách SD (27. až 30. 9. 1941)

Než se podíváme na zprávy SD, shrňme si události osudových dnů. Heydrich přijel do Prahy v sobotu 27. září. V 11 hodin dopoledne vykonal na Hradě přehlídku čestné setniny wehrmachtu, Waffen-SS a policie. Poté odešel na poradu se státním tajemníkem K. H. Frankem. Na 15. hodinu byl do Černínského paláce, sídla Úřadu říšského protektora, pozván předseda protektorátní vlády Alois Eliáš, který byl krátce po příchodu zatčen. O odchodu říšského protektora Neuratha na zdravotní dovolenou a jmenování SS-Obergruppenführera Heydricha zastupujícím říšským protektorem se veřejnost dověděla v 19 hodin z vysílání českého rozhlasu. O tři hodiny později potom rozhlas informoval o Heydrichově nařízení o možnosti vyhlášení civilního výjimečného stavu. Tímto nařízením se Heydrich zmocňoval „vyhlásiti civilní výjimečný stav nad celým Protektorátem Čechy a Morava anebo nad jednotlivými oblastmi“.¹²⁾ Hrozba stanného práva se naplnila následujícího dne, v neděli 28. září, na svátek sv. Václava. Na úředních vývěsných místech se v průběhu dne začaly objevovat plakáty s výnosem o vyhlášení civilního stavu výjimečného s platností od 12 hodin, a sice pro okresy oberlandratů Praha, Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové a Kladno. V nedělních novinách rovněž vyšlo krátké oznámení ve znění, které citujeme celé, neboť ukazuje, jakou formou byli obyvatelé protektorátu o politické změně zpraveni:

„Říšský protektor v Čechách a na Moravě, říšský ministr svobodný pán von Neurath považoval za nutné navrhnouti Vůdci, aby mu udělil delší dovolenou za účelem obnovení jeho otřeseného zdraví. Poněvadž nynější válečná doba vyžaduje plného uplatnění říšského protektora, požádal pan von Neurath zároveň Vůdce, aby jej přechodně zprostil až do doby, než se obnoví jeho zdraví, jeho funkce jako říšského protektora a pověřil SS-Obergruppenführera Heydricha po dobu nemoci říšského ministra von Neuratha výkonem funkce říšského protektora v Čechách a na Moravě.“¹³⁾

Podrobnější informace o Heydrichově nástupu včetně jeho životopisu a fotografie přinesl až pondělní tisk 29. září 1941. Noviny rovněž oznámily zatčení Eliáše „pro velezradu a zemězradu“ a otiskly zprávu o rozsudcích stanného soudu v Praze z 28. září.

Češi

Zprávy bezpečnostní služby vztahující se ještě k 27. září zachytily jen ojedinělé odezvy obyvatel, neboť nové události pronikaly do povědomí obyvatel pozvolna. Hlasy Čechů, jichž je v hlášeních výrazně méně než těch německých, sbírali spolupracovníci SD nejspíš hlavně v kavárnách a nočních podnicích, v nedě-

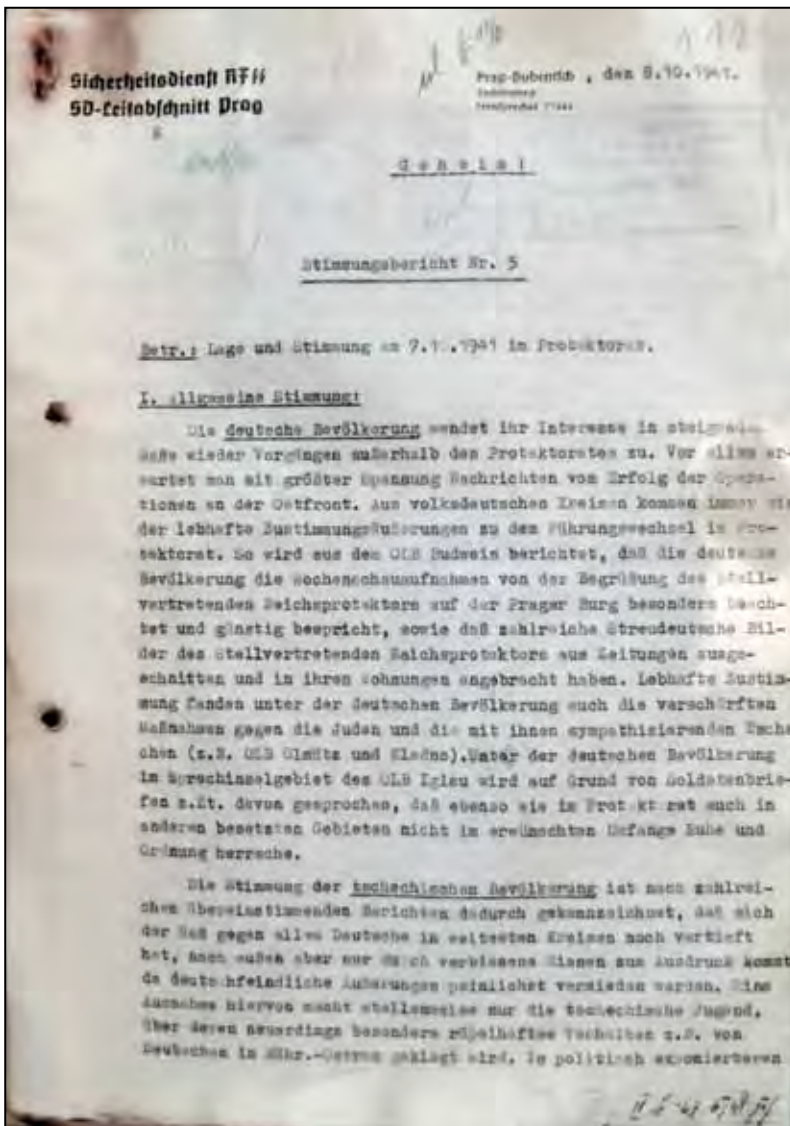
li 28. září pak i na dalších místech. Obecně lze říci, že k prvním reakcím patřil údiv nad tím, že nebylo zastupování protektora svěřeno Frankovi, přičemž osoba Heydricha byla Čechům zcela neznámá. Už ve 22 hodin 35 minut dorazila na leit-abschnitt zpráva z Tábora, v níž se mj. psalo:

„Jednotlivá vyjádření Čechů dávají poznat, že změna v osobě říšského protektora vyvolala ohromení. Protože je osoba Obergruppenführera Heydricha málo známá, tím více je v pozornosti hodnost Obergruppenführera. V jednom lokále padlo vyjádření ‚Ti nám teď dají, ti černí psi‘. S uspokojením bylo ihned shledáno, že je dobře, že není říšským protektorem Frank.“

Skutečnost, že většinou lidé netušili, kdo vlastně Heydrich je a co je může čekat, že stále uvažovali v duchu modelu Neurath–Frank, ukazují zprávy SD jasně. „Zatímco na německé straně se člověk diví, že není Frank zastupujícím říšským protektorem, vyjadřují nad tím Češi radost,“ shrnuje své poznatky SD Hradec Králové.¹⁴⁾ „V pražské kavárně Flora si český personál umí náhlý Neurathův odchod vysvětlit jen tak, že Německo čekají vnitropolitické změny,“ psala pro změnu služebna SD z Prahy.¹⁵⁾ V Moravské Ostravě bylo sice zachyceno pár příkladů, kdy Češi hovořili o „Gestapo–Protektorátu“, nicméně někteří „čeští zaměstnanci“ měli ocenit, „že do Prahy přišel Němec ze staré říše, neboť kdyby byl dosazen státní tajemník Frank, bylo by to pro Čechy ještě horší.“¹⁶⁾

Z hlášení SD z prvních dnů po nástupu Heydricha vychází, že mezi Čechy se v názoru na drastická německá opatření utváří v zásadě tři skupiny. U většiny lidí jsou zděšení a obavy nakonec spojeny s optimismem, nadějí v budoucí vývoj. „České kruhy inteligence v Klatovech vidí v uvalení výjimečného stavu počátek rozpadu říše, neboť jen tak je možné vysvětlit, že Němci zasáhli tak zásadními opatřeními,“ hlásí bezpečnostní služba z Klatov krátce po půlnoci na 28. září 1941.¹⁷⁾ Zavedení stanného práva si totiž lidé v konečném důsledku vysvětlovali tak, že se Německo nachází v kritické situaci. Tato víra byla spojena s obecnou nedůvěrou v Hitlerovo východní tažení, o čemž svědčí celá řada hlášení SD z této doby. V denní zprávě SD z 22. září se např. dočteme, že se Češi nenechávají zprávami OKW o německých úspěších na Východě ovlivnit. Naopak jsou přesvědčeni, že německé úspěchy nemohou zastavit konečnou porážku v nadcházející zimě. Dokonce obecně doufají, že Němci válku prohrají i v případě pádu Petrohradu a Moskvy, protože Amerika, která vstoupí do války, a Anglie budou na úkor Německa nabývat na síle.¹⁸⁾

Pak se ovšem objevuje druhá skupina názorů. Sjednocujícím prvkem je zde pasivní postoj, apatie spojená s jakýmsi hraným údivem (tedy nikoli s neskrývaným zděšením, strachem jako v případě první skupiny) nad německými kroky. Podstatné zde je, že tyto komentáře, zaznamenané důvěrníky SD, vycházely z úst kolaborantů a proněmeckých aktivistů. Předák hornických odborů Stříteský, bývalý národní demokrat, dle SD řekl: „Mluvil jsem s mnoha lidmi z národnědemokratického tábora. Jsou apatičtí a říkají: ‚Nám už je všechno jedno, my neděláme nic špatného, takže co nám můžou (Němci) udělat? Ale důvod k těmto opatřením Němci neměli.“¹⁹⁾ Redaktor Fischer z Národní práce zase údajně ne-

Ukázka: Stimmungsbericht Nr. 5 vedoucího úseku SD Praha zachycující situaci a náladu v protektorátu dne 7. října 1941. Národní archiv

chápal, proč Němci opatření zavedli.²⁰ Kolem 23. hodiny 27. září se v bytě šéfredaktora Moravských novin A. J. Kožíška konala schůzka několika brněnských novinářů. Někdo z přítomných byl informátorem Sicherheitsdienstu a po skončení setkání ihned kontaktoval brněnskou službu SD, protože dálhopisné hlášení o výrocích Kožíška došlo z Brna na leitabschnitt už třináct minut po 1 hodině noční. V zásadě nejzajímavější je všefákající úvodní věta Kožíškova proslovu: „Český národ věří, že to nebylo nutné.“²¹

Třetí skupina reakcí vycházela z řad českých fašistů. Není nijak překvapivé, že komentáře těchto individuí, jak je zaznamenal SD, jsou agresivní, proložené jak nenávisť vůči českému národu, tak frustrací z neuznání ze strany nacistů samotných. Například podle hlášení z Jičína měly změny v místních „pravicově-opozičních kruzích“ vzbudit naději, že přinesou nový pořádek. To znamená odvolání Háchy, vlády a dalších úředníků protektorátní správy.²²⁾ V podobném duchu vyznívají výroky fašisty Pitlíka:

„Předseda česko-moravských národních socialistů Pitlík pravil, že NS [Národní souručenství] teď dohrálo, že byla Háchovi vyslovena nedůvěra a že nyní přišel čas, kdy budou moci moravští národní socialisté otevřeně nastoupit a kdy dojdou uznání. Vyjádřil uspokojení nad tím, že místo diplomata byl protektorem ustanoven muž z policie, jelikož dle jeho názoru se s diplomacií u Čechů niče- ho nedosáhne, naopak bičem a KZ [koncentračním táborem] může být sjednán klid.“²³⁾

Hlášení SD o reakcích Čechů z prvních hodin po oznámení Heydrichova nástupu jsou bezesporu velmi zajímavá a, byť je třeba počítat s nepřesnostmi a zkresleními, jsou pro poznání protektorátní reality přínosná. Pomáhají přenést se přes omezující historikův *ex post* pohled, tedy pohled podbarvený tím, že zná sled událostí, které po 27. a 28. září 1941 nastávaly. O chování některých lidí koneckonců leccos napoví i taková hlášení, že ve Slovenské vinárně v Brně hosté čtyřikrát v jedné hodině zpívali píseň „Ta naše písnička česká“,²⁴⁾ či hlášení následující:

„27. 9. 1941 jel zjevně opilý Čech jihlavskou tramvají a zatarasil roztaženými pažemi vstupní dveře do kupé. Tím do něj bylo jedné německé ženě znemožněno vstoupit. Na několikátý pokus, aby dveře uvolnil, odpověděl muž neústupně: ‚Nerozumím!‘ Po výstupu na konečné stanici Čechovi natloukli Hitlerjugend.“²⁵⁾

Nyní nás budou zajímat komentáře Čechů z 28. září 1941. Ze zpráv Sicherheitsdienstu vyplývá, že události, tedy jak jmenování Heydricha, tak vyhlášení civilního výjimečného stavu, se během dne mezi českými lidmi šířily pomalu a postupně. Například protektorátní četnictvo v Olomouci údajně nemělo do 13.30 hodin o existenci stanného práva ponětí, přičemž i zdejší služebna gestapa do 11 hodin nevěděla o výnosu říšského protektora nic. Plakáty s výnosem byly vyvěšovány v průběhu odpoledne, ovšem i zde Němci zaváhali. V Jihlavě se s plakátováním začalo až v pondělí 29. září ráno. Němec, který obdržel zásilku plakátů v neděli ve 20 hodin, nechal práci na příští den. „Dnes v 8 hodin ráno byl jedním příslušníkem služebny SD Jihlava zvednut z postele a po přísném pokárání pověřen ihned plakáty vylepit,“ napsal jihlavský Sicherheitsdienst v pondělním hlášení.²⁶⁾ Výjimku tvořila Praha, kde měly vejít politické změny ve známost už dopoledne.

Společným jmenovatelem hlášení Sicherheitsdienstu z 28. září je lítost vyslovaná Čechy nad Neurathovým odchodem s tím, že na jeho onemocnění nikdo nevěří. Objevují se komentáře v tom smyslu, že Neurath byl vůči Čechům mírný a měl dobrý vztah k Háchovi. Pokud jde o Heydricha, lidé nevědí, o koho jde.

Přestože ze všech zpráv plyne, že změnou v Úřadu říšského protektora lidé očekávají zhoršení situace, je zároveň patrná mnohem větší obava z K. H. Franka než z neznámého Heydricha. „Díky Bohu, že se říšským protektorem nestal Frank, jinak by bylo více mrtvých než nově narozených dětí,“ měli říkat Češi v Týně nad Vltavou.²⁷⁾ Nejčastějším vysvětlením Neurathova odchodu je pak jeho mírnost vůči českému národu, případně vstřícnost k protektorátní vládě, ať už „[...] musel odstoupit“, anebo „[...] odstoupil sám“. Nicméně ojediněle se vyskytují i odvážnější domněnky. Dle jedné kolující v „českých kruzích inteligence“ v Praze měl Neurath odstoupit proto, že v Německu bude sestavena nová vláda, která bude jednat o míru.²⁸⁾ Jedna „zvěst“ (*Gerücht*), kterou zachytil tábořský SD v Černovicích (okr. Příbram), je navzdory vážnému tématu úsměvná: Neurath je obětí atentátu a dále „měl být Moravec, známý z pražského českého vysílání, nalezen oběšený v jednom pražském parku.“²⁹⁾

Jak na pražský leitabschnitt přicházela hlášení s postupem dne, vyčteme z nich také reakce Čechů na zavedení stanného práva. Kromě všeobecného strachu z budoucích událostí, ze zatýkání (např. mezi funkcionáři Národního souručenství a „kruhy Orla“ v Brně) jsou nejvíce zajímavá vysvětlení příčiny okupačních zásahů. V Plzni například dle zprávy došlé do Prahy už ve 12.30 hodin, v kruzích, které jsou o Heydrichově nařízení informovány, „obecně panuje mínění, že příčinou těchto opatření byl bojkot českého tisku.“³⁰⁾ SD v Klatovech zase zaznamenal „rozhovory starších Čechů“, z nichž vyvozuje, „že dle jejich názoru nesou vinu na tomto vývoji legionáři.“³¹⁾ To bylo v hlášení z jedné hodiny odpolední. Zpráva z pozdního večera pak ještě referuje o názorech uvnitř české inteligence a mezi dělníky v Sušici. Inteligence dává výjimečný stav do souvislosti s nespokojeností obyvatel s nedostatečným zásobováním potravinami a kuřivem – okupační moc se tak měla k opatření rozhodnout, protože očekává nepokoje, a to především v Kladně, Plzni a Praze. Dělníci naopak vnímají příčinu v množících se případech sabotáže a bombových útocích na tábor KLV ve Vlašimi a muniční továrnu na Moravě.³²⁾ Nejvíce podrobný obraz o názorech a reakcích Čechů můžeme rekonstruovat ze zpráv služebny SD v Praze. Svého informátora měla bezpečnostní služba na půdě pražského policejního ředitelství. Zaznamenala, že zde jsou opatření vnímána jako následek sabotáží a stávkového hnutí. Policie přijímá prý události s klidem. Stejného názoru jsou dle SD intelektuálové, jejichž hlasy byly podchyceny v pražských kavárnách Zlatá husa, Juliš, Rokoko, Novák, Tlapák a Národní dům na Smíchově.³³⁾ V poslední ze jmenovaných měli hosté z řad inteligence ještě přejímat, že Neurath se asi účastnil zasedání ministerské rady v Berlíně, kde mělo být řečeno, že Češi jsou nakloněni více Západu než říši, a to byl důvod k zavedení přísnějšího režimu.³⁴⁾ Důvěrníci pražské služebny SD rovněž vyslechli názory mnoha dalších Čechů různých profesí včetně dělníků. Víceméně společná je u nich předpověď zrušení autonomie protektorátu a s tím spojená obava z povolávání Čechů k německému vojsku, byť vždy obohacená o naději, že „Němcům teče do bot“, že „to ale dlouho nemůže trvat“ apod. Obecně tito lidé také dávají události do souvislosti se sabotážemi, stávkami a výzvami

Velitel bezpečnostní policie a SD Horst Böhme zasílá K. H. Frankovi složku se zprávami SD zachycujícími náladu obyvatelstva v období od 27. září do 6. října 1941. Národní archiv

zahraničního rozhlasu – slovy SD „zahraniční propagandou“.³⁵⁾ Samozřejmě byly slyšeny i hlasy uvnitř skupiny aktivistických novinářů. Debatovalo se zde o tom, proč se říšským protektorem nestal Frank. Redaktor Leoš Süß z Národní politiky řekl, že vyhlášení civilního výjimečného stavu mnohé překvapilo, ovšem za sebe zdůraznil nutnost panujícího pořádku, který je v zájmu českých obyvatel. Jen si povzdechl, kéž by se také zavedl pořádek do zásobování. Nejbliže skuteč-

nosti byli, sledujeme-li hlášení SD, hosté kavárny Waldek. Politickou situaci zcela nepochopili, jestliže viděli v novém protektorovi konkurenta K. H. Franka, jenž sám se protektorem nestal, protože „je příliš divoký“. Ovšem názorem, že se „tady jedná o zničení (*Vernichtung*) Čechů“, vystihli Heydrichův příchod nejlépe.³⁶⁾ Podobně zajímavá je zpráva o mínění mezi Židy sestavená na základě čtyř rozhovorů. Nejen ideologicky podbarveným jazykem SD, nýbrž také pod dojmem osudu, který protektorátní Židy teprve čekal, působí svojí strohostí děsivě: „Židé jsou na jedné straně tímto nečekaným zvratem zaskočení a obávají se, že nyní dojde k přísnějšímu řešení židovské otázky [v textu doslova *Lösung der Judenfrage*] (společná obydlí, pracovní povinnost). Na druhé straně se objevuje šířící se šepтанá propaganda.“³⁷⁾

Sicherheitsdienst bedlivě sledoval reakce mezi obyvateli i v následujících dnech. Zprávy z 29. a 30. září 1941, kterými se zabýváme, dále zachycují náladu, názory a různé projevy nesouhlasu Čechů. Z hlášení je možné vyčíst, že bojkot tisku byl pod vlivem událostí porušen, ba dokonce byly mnohde novinové stánky vyprodány.³⁸⁾ Přehled o dění však ještě v pondělí 29. září neměli zdaleka všichni obyvatelé. Podle SD z Klatov měla o událostech „jen malé povědomí“ většina venkovanů, protože kvůli dobrému počasí se pracuje celý den na polích.³⁹⁾ Jinak se v jednotlivých hlášeních objevují další vyřčené dohady o příčinách drakonických opatření. V Budějovicích zaznamenal SD dvě verze, které ve zkratce parafrázuji: Větší počet Němců bude povolán k wehrmachtu, čímž bude německá kontrola v protektorátu oslabena, a proto bylo zavedeno stanné právo jako prostředek k udržení klidu a pořádku. Druhá verze hovoří o preventivním opatření proti výtržnostem v důsledku zhoršení zásobovací situace.⁴⁰⁾ Podobný názor byl zachycen také mezi dělníky v Kladně.⁴¹⁾ Velmi blízko pravdě je v tomto směru názor zachycený kladenským SD: Němci se snaží vystřílet Čechům nejlepší lidi – po Bílém a Eliášovi přijdou na řadu další generálové a po nich inteligence.⁴²⁾

Jak dále ukazují hlášení, upínala se pozornost k prvním rozsudkům stanných soudů a k okolnostem kolem zatčení předsedy protektorátní vlády. Proč ke všemu došlo, proč byl Eliáš zatčen, nevědí dle SD z Prahy ani „kruhy kolem politických míst“.⁴³⁾ Pochopitelně je metodicky nemožné nějak generalizovat, avšak podrobné studium hlášení SD vede k závěru, že jistá část lidí, a to z různých sociálních skupin, jako kdyby hledala viníka situace. Tento jev sám o sobě vystihuje postřeh kladenské bezpečnostní služby, dle něhož „ze všech míst přicházejí zprávy o tom, že se část Čechů cítí nějakým způsobem vinna, přičemž lidé mají při každé příležitosti podávat vysvětlení o své nevině.“⁴⁴⁾ V několika hlášeních SD se tak objevuje svalování viny na politické vedení či londýnský exil. Je zřejmé, že takových názorů mezi lidmi si Sicherheitsdienst všiml obzvláště. Ovšem to, že se v mnoha zprávách vyskytují, ukazuje na fakt, že jistý počet frustrovaných Čechů se tak skutečně vyjadřoval. Než budeme citovat tyto názory, je nutno upozornit, že jde nejspíš o marginální skupinu společnosti, byť slyšitelnou. Zprávy SD totiž vždy zdůrazňují, že většina obyvatel se jakýchkoli komentářů zdržuje. Spolu se Sicherheitsdienstem zachycenými projevy odporu (nošení červených karafiátů

v náprsní kapse, zpívání národních písní, anekdoty apod.) jsou taková prohlášení zajímavá z konkrétního důvodu – jasně totiž dokazují, že protektorátní společnost nebyla rozdělena na ony tři póly, a to hrdiny, kolaboranty/udavače a „šedou zónu“; že ona šedá zóna vlastně představuje široké spektrum lidí lišících se ve svých názorech, chování a postojích k okupační realitě. „Ve vítkovických železárnách nadávali dnes ráno mnozí dělníci na Eliáše, že „je to svině přesně jako Beneš, chtěl lidi přivést do neštěstí a teď má, co si zaslouží“,“ referovala ostravská služebna SD.⁴⁵⁾ Ze Zlína zase přišlo oznámení, že „část českého dělnictva“ z Holešova, Bystřice a Uherského Hradiště „se k událostem nestaví odmítavě a označuje odsouzené, zatčené ne jako zemězrádce a velezrádce, nýbrž jako zrádce na vlastním českém národu.“⁴⁶⁾ Z různých míst služební oblasti moravsko-ostravského SD se měly „ojedinělé hlasy českých dělníků“ vyjadřovat „drastickými slovy“ o Eliášovi a „usmrkancích“ v Praze, tj. členech vlády, s tím, „že tito pánové dělají blbosti, pro které musí teď malý člověk trpět.“⁴⁷⁾ V Praze se mezi lidmi objevila obava, že navzdory varováním nebudou zastaveny sabotáže, a tak následování pokynů z Londýna ohrozí situaci v protektorátu.⁴⁸⁾ Agent leitabschnittu s krycím názvem „Z 388“ podal hlášení z „lékařských kruhů“. Podle něj panuje na klinikách zdrcení, ale „rozumné kruhy“ jsou proti londýnskému vysílání, protože se obávají, že Londýn bude nabádat k dalším činům, a to přinese protiopatření a oslabení národa, který není v situaci „v daném čase využít vítězství Anglie“.⁴⁹⁾ Zdůraznit je však znovu třeba to, že jednotliví prvky v příčinách zavedení stanného práva není možné ve zprávách spatřit. Přiznává to koneckonců například kladenská služebna SD, podle které tvoří spojující podtón pouze nenávisť a strach. Naráží dále na to, že i za častým akcentováním, že Němci mají z Čechů strach, se de facto skrývá strach vlastní.⁵⁰⁾

Přestože mezi lidmi pomalu prosakovaly informace o tom, kdo vlastně Heydrich je (zdrojem bylo londýnské vysílání z 28. září),⁵¹⁾ komentáře se týkají v převážné míře osob Neuratha a K. H. Franka. V kavárně „Nizza“ kupříkladu měli brát hostě Heydrichovo jmenování za Frankovu prohru – ten prý doufal, že bude říšský protektor, ale zatrhla mu to říšská vláda, protože se „jako majitel papírnictví v Karlových Varech dostal do konkurzu.“⁵²⁾ Jak se asi museli tvářit v kanceláři státního tajemníka, když četli toto hlášení?

Z dnešního pohledu se jeví takřka neuvěřitelným, jestliže se Neurath zastával i partnerky významných vlastenců. Tak měly litovat Neurathova odstoupení, s poukazem na jeho dobré vztahy k Háchovi, manželka bývalého sokolského náčelníka Miroslava Klingera, vězněného tou dobou v Buchenwaldu, a „snoubenka“ dr. Táborského, osobního tajemníka prezidenta Beneše.⁵³⁾ Taková hlášení bezpečnostní služby vybízí k nejrůznějším úvahám o tom, že tah s na oko autonomní vládou v anektovaném území a noblesním starým diplomatem-protektorem se Němcům podařil. Komentář, reakci v tom smyslu, že je to „prašť jako uhod“ – Neurath, Frank, Heydrich jsou všichni nacisté se stejnými úmysly, historik ve zprávách SD nenajde ani v jednom případě!

V době, o níž hovoříme, aktivizovala svoje agenty a důvěrníky také služebna

SD Praha, která se mj. specializovala na špehování protektorátních politických a vyšších společenských kruhů. Sicherheitsdienst měl svoje lidi kolem státního prezidenta, protektorátní vlády, tzv. skupiny Hradu (lidé z Háchovy kanceláře) a vedení Národního souručenství. Zde v tzv. vládních kruzích se měly dle SD už 22. září šířit zprávy, že v říši se chystá reorganizace vlády, že říšský protektor odstoupí a stane se ministrem zahraničí.⁵⁴⁾

Ve sledovaných zprávách z 27. až 30. září 1941 se nalézají hlášení, která se vztahují k osobě ministra Jaroslava Krejčího a Háchova poradce doc. Josefa Klimenta. Nejde o nijak překvapující jev, neboť dosavadní rozbor pramenů okupační správy ukazuje, že nejvíce dochovaných politických zpráv a hlášení pražského leitabschnittu se týká Háchy a právě Krejčího a Klimenta (na přelomu 1944/1945 i Bienerta). V sobotu 27. září 1941 odpoledne, ještě předtím, než bylo oznámeno Heydrichovo jmenování, mluvil s Krejčím agent SD-Dienststelle Prag, kterého známe pouze pod krycí značkou „I/207 e“. Agent z rozhovoru nabyl dojmu, který mu chtěl ostatně Krejčí nejspíš podsunout, že se Eliáš Krejčího obával jako „velkého a nebezpečného konkurenta“. Krejčí měl říct asi toto: Po odchodu Havelky se poměry ve vládě uklidnily, ale stále jsou zde dvě skupiny stojící proti sobě. Jednu zastupují Krejčí s Ježkem, druhou pak vede Eliáš. Na něj si Krejčí stěžoval, že „nenávislně komentuje jeho snahy o rozumnou spolupráci s Němci.“⁵⁵⁾ Srovnáme-li tento Krejčího postoj s dalšími jeho úmysly zachycenými po Eliášově zatčení, shrnutými níže, vychází zcela jasně, že Krejčí dávno čekal na svoji příležitost a že ona „retardační“ Eliášova koncepce podporovaná Háchou nemohla být dlouho udržitelnou. Pod dojmem takových zpráv o Krejčího smýšlení je navíc možné lehce pochopit průběh hlasování o demisi vlády z 28. září. Z 29. září 1941 pak pochází zpráva vedoucího pražské služebny SD Karla Höhnscheidta adresovaná veliteli bezpečnostní policie a SD a zároveň vedoucímu SD-LA Prag Horstu Böhmemu o rozhovoru s Krejčím. Není jasné, zda s Krejčím mluvil přímo Höhnscheidt, anebo někdo z jeho agentů či důvěrníků. V každém případě hlášení o Krejčího postoji leccos napovídá. Především z něj totiž plyne, že Krejčí počítal už po zatčení Eliáše s tím, že bude pověřen sestavením nové vlády. Měl říct, že pokud se tak stane, tak se některých ministrů zbaví. Ježek by mezi ně ale nepatřil – podle Krejčího je spolehlivý, protože je jako bývalý zpravodajský důstojník monarchie nepřátelsky nakloněn zahraniční vládě.⁵⁶⁾ Jak dnes víme, Krejčího politický kalkul, který si formuloval v prvních hodinách po Eliášově zatčení a na který několik měsíců čekal, se v lednu 1942 naplnil.

Jiné hlášení důvěrníka SD nasvědčuje tomu, že nových poměrů hodlal využít také Kliment, „který se v poslední době snažil vybudovat si vlastní na Eliášovi nezávislou pozici.“ SD píše, že na Hradě, kde se od onoho 22. září mluvilo o odstoupení Neuratha, se počítalo se zmírněním režimu, ba dokonce s rozšířením pravomocí protektorátní vlády. „Hrad“ proto průběh událostí překvapil. Kliment ovšem, jak zpráva z 30. září pokračuje, „převzal dnes iniciativu, považuje se za pána situace a po zatčení Eliáše chce dělat vlastní politiku.“ Je zřejmé, že Kliment chtěl mít vliv na předpokládané sestavování nové vlády, a navíc už tehdy

nahlas uvažoval o Moravcovi („[...] generál Heydrich by rád viděl, kdyby měl voják Moravec větší možnosti.“).⁵⁷⁾

Horečnou aktivitu některých kolaborantů z řad kolem protektorátní politické reprezentace prokazují velmi podrobně mnohé další politické zprávy SD z podzimu 1941, a to včetně dalších dokumentů. Jména Krejčího a Klimenta, pravda, jsou v nich skloňována nejčastěji. Krejčí byl ambiciózní, ale Frankovi zcela oddaný a nepokrytě podlézavý, což ukazují dokumenty bezpečně.⁵⁸⁾ Kliment byl ambiciózní neméně, zato byl mnohem odvážnější. SD upozorňoval na to, že je, rozuměno z pohledu okupantů, jako politik nebezpečný.⁵⁹⁾

V době okupace, tak jako v jiných specifických epochách, se lidé se situací vyrovnávali jejím odlehčením v podobě anekdot. Z hlášení SD plyne, že vyprávění protiněmeckých vtípů lidi neopustilo ani pod dojmem událostí z dramatického zářijového víkendu roku 1941. Kapitulu o Česích ve zpravodajství SD v období od 27. do 30. září 1941 uzavřeme dvěma anekdotami, které se vyprávěly v „tzv. lepších pražských kruzích“, tj. mezi lidmi, „kteří měli v časech Beneše úzké styky s židovskými kruhy.“

„Jaký by měl být národní socialista? Bohatý na děti jako vůdce, chudý jako Goering, cudný jako Goebbels a věrný jako Heß.“

„Německo je přirovnáváno k tramvajovému vozu, vpředu sedí Führer a kdo nestojí za ním, – ten sedí.“⁶⁰⁾

Němci

Na konci září 1941 „model dvojjediné okupační politiky vyčerpal svoji potenci a musel být odstraněn.“⁶¹⁾ O samotných příčinách Neurathova odvolání a důvodech Heydrichova nástupu není ovšem dodnes jednoznačně jasno, respektive odpovědi na tyto otázky zůstávají do jisté míry nedopovězeny. Nejdále dospěli Miroslav Kárný s Jaroslavou Milotovou, kteří podrobnou analýzou pramenů vyvrátili teorie „o dlouhodobém cílevědomém zveličování nebezpečí plynoucího z české rezistence“, kterým měly SS konspirovat proti Neurathovi.⁶²⁾

Personální změnu v ÚŘP a „zásadní změnu okupační politiky“ proto dávájí do souvislosti jak s vývojem válečné situace (tudíž s vývojem konečného řešení české otázky jako takové), tak také s vývojem „zápasu českého národa s okupační mocí“.⁶³⁾ Je ovšem možné hovořit o zápase? Představovaly stávky, sabotáže a projevy tzv. pasivního odporu Čechů pro okupační moc hrozbu, kterou by musel řešit sám náčelník bezpečnostní policie a SD?⁶⁴⁾ V každém případě Miroslav Kárný a Jaroslava Milotová ukázali, že Heydrichův příchod do protektorátu a změna zdejší politiky souvisela především s dalekosáhlými nacistickými cíly v tomto „prostoru“, s tzv. konečným řešením české otázky.⁶⁵⁾ Heydrich ve svém tajném projevu z 2. října 1941 koneckonců svoji úlohu v protektorátu nastínil. V první fázi šlo o pacifikaci prostoru a maximální exploataci zbrojního průmyslu, ve druhé o konečnou germanizaci obsazeného území, k níž ovšem měly být přípravné práce započaty ihned.⁶⁶⁾ To byla úloha, jejíž plnění nemohl převzít „jen tak někdo“. Proto právě Heydrich a ne například K. H. Frank. Navíc je třeba brát

Abschrift. 29

R
no/Heg. Prag, den 27.9.1941.

V e r m e r k

Betr.: Gerüchte beim Reichsprotector.

SD-Dienststelle Prag, H-Obersturmführer Kelber, teilte am 27.9. ca. 12 Uhr in zwei Telefongesprächen folgendes mit:

I/192 e berichtet, dass beim Reichsprotector z.St. eine wichtige Gruppenleiter-Festung im Gange sei. Ferner sei es bekannt geworden, dass für alle Gruppenleiter des Reichsprotectors heute Nachmittag Dienstbereitschaft ist. Man spreche davon, dass H-Obergruppenführer Heydrich angekommen sei. Im Zusammenhang wird damit gerüchtesweise behauptet, der Reichsprotector sei politisch krank.

Vfg.: Vorlage L. ges. Wolf
H-Sturmbannführer

F.d.S.d.A.:

Opis záznamu SS-Stubaf. Wolfa z SD-LA Prag o hlášení agenta pražské služebny SD, který informoval o probíhajícím jednání vedoucích skupin v Úřadu říšského protektora, 27. 9. 1941. Národní archiv

- 2 - 55

In der gestrigen Ministerratsitzung hat Staatspräsident H a c h a angekündigt, dass er einen Russenrat scharfen warnenden Aufruf an die tschechische Bevölkerung ergoßen lassen wird, worin er neuerdings zur aufrichtigen Zusammenarbeit mit dem Reich auffordern wird.

Der Leiter der SD-Dienststelle Prag
[Signature]
H-Obersturmbannführer .

Ukázka průběžné zprávy služebny SD Praha vedoucímu SD-LA Prag Horstu Böhmemu o situaci uvnitř protektorátní vlády, 29. 9. 1941. Národní archiv

v potaz okolnosti časové – Heydrich přichází do Prahy naplnit svůj úkol v době, kdy v říši nikdo nepochybuje, že rozhodující válka na Východě bude brzy vyhrána, kdy jsou vedoucí nacisté přesvědčeni, že poslední dveře k realizaci plánů o nové Evropě se již otevírají. Na tuto skutečnost v posledních letech v odborných diskuzích opakovaně upozorňuje Jan Vajskebr.

Pod zorným úhlem otázek kolem změn ze září 1941 se pak mimořádně zajímavými jeví postřehy SD o tom, jak si události vysvětlovali sami protektorátní Němci. V sobotu 27. září kolem 12. hodiny telefonovala na leitabschnitt dvakrát pražská služebna SD, že na Úřadě říšského protektora se koná jednání vedoucích skupin, pro něž platí na odpoledne služební pohotovost. Na jednání se prý mluví o tom, že přijel Heydrich, přičemž přítomní usuzují, že říšský protektor je „politicky nemocný“. ⁶⁷⁾ V Klatovech přijala večer 27. září společnost, kde byl dle SD přítomen také oberlandrat a někteří straniční vedoucí, oznámení o Neurathově odchodu „rezervovaně“. ⁶⁸⁾ Bezprostřední výroky oberlandrata zachytila rovněž bezpečnostní služba v Moravské Ostravě. Její hlášení je ovšem zajímavé také z jiného hlediska. Jde totiž o ukázkou zprávy, která je koncipována tak, aby příjemci podsunula negativní stanovisko SD vůči konkrétní osobě. Dvacet minut po desáté hodině dopolední 28. září obdržel leitabschnitt zprávu, vztahující se jistě k předchozímu večeru, v níž se mimo jiné psalo:

„Také oberlandrat vypadal zcela překvapeně a vyjádřil se, že nyní nastane zajisté jasná situace tím, že od nynějška budou v Praze dva tvrdí muži, zatímco předtím úřadovali jeden tvrdší a jeden měkčí, a člověk sám jako oberlandrat se často nacházel mezi nimi. Současně dal najevo rozpaky v tom smyslu, že dosazení Heydricha v této době nevidí jako příliš šťastné, protože to může lehce vést ke komplikacím, zvláště v protektorátním průmyslu.

Ve vítkovických železárnách bylo v průběhu odpoledne 27. 8. (sic! má být 27. 9.) prostřiženo 5 brzdových hadic u nákladních vagonů.“ ⁶⁹⁾

Jestliže je nejdříve parafrázován oberlandratův skeptický názor ohledně dopadu „dosazení Heydricha“ na průmysl, a text zprávy pak následuje sdělením o sabotáži v železárnách, nemůže být o účelové manipulaci textem pochyb. Sicherheitsdienstu musel být ostravský oberlandrat Karl von Rumohr trnem v oku dlouhou dobu. Víme, že na jeho „odmítavý postoj k SS a policii“, jeho měkkost a namyšlenost (*Dunkelhaftigkeit*) si stěžoval již o dva roky dříve. ⁷⁰⁾

Sicherheitsdienst, a tady nejspíš zapracoval sám vedoucí úsek, monitoroval ohlasy v nejvyšší okupační instituci. Zpráva z prostředí Úřadu říšského protektora, kde mělo Heydrichovo pověření zapůsobit jako „bomba“, dokazuje nevědomost úředníků, kteří řídili protektorát. V ÚŘP se očekávalo, že vzhledem k nasazení státního tajemníka bude přirozeně jmenován Frank, pro něhož musí být Heydrichovo pověření „potupou“. Dosazení zrovna náčelníka Sipo a SD se dle mínění v nejvyšší okupační instituci uskutečnilo také kvůli propagandistickému dopadu na Čechy. O dalším vývoji nebylo v ÚŘP jasno. Rozebíral se tady prý vztah mezi Heydrichem a Frankem, o němž chyběly informace. Naopak o dobrých vztazích mezi Heydrichem a Böhmem se ví a do budoucna je předpovídá-

no „silné osobní zapojení BdS“.⁷¹⁾ Ministerský rada Naudé a vládní rada Mahnke z moravské služebny ÚŘP měli „v nejužším kruhu“ prohlásit, že jmenování Heydricha bude znamenat konec protektorátu.⁷²⁾

Že byl Neurath odvolán, o tom Němci neměli pochyb. Tím spíše se snažili vysvětlit si, proč se tak stalo. Mezi Němci v Kladně, z nichž měla dle SD do 23. hodiny 27. září o změně v Úřadu říšského protektora povědomí zhruba polovina, vyvolala zpráva senzaci. Platilo to i pro kruhy „vedoucích Němců“ v Kladně, byť tito, jak prý sami zdůrazňují, měli už dlouho povědomí o vážném napětí v ÚŘP. Neurathovo onemocnění je v těchto kruzích dle zprávy vnímáno jako záminka: „Jeden inženýr, který zde ve straně také zastává vedoucí pozici, řekl kupříkladu, že v jeho kruzích se už dávno mluvilo o tom, že pan von Neurath byl schopný ministr zahraničí, ale zde ve vnitřní politice obdržel přízvisko císař František Josef III.,“⁷³⁾ protože jeho deviza byla očividně tato: „Nechte mně mé Čechy na pokoji.“ SD dále píše, že kruhy vedoucích Němců doufají, že s osobou Heydricha, kterého znají jako náčelníka bezpečnostní policie, bude zavedena, není-li již ovšem pozdě, Frankova linie.⁷⁴⁾ Spekulace Němců (zde ovšem není skupina blíže specifikována) ohledně Neurathova odjezdu z protektorátu shrnovala SD-Dienststelle Prag v hlášení, které obdržela protektorátní centrála 27. září v 15 hodin 20 minut: „1. Stalin nabídl Berlínu klid zbraní a Neurath byl povolán do Berlína, aby se účastnil vládní porady. 2. V Berlíně dojde k reorganizaci vlády, která si naléhavě žádá Neurathovu přítomnost. 3. Neurath viděl úpravu různých otázek vnitropolitického vývoje v protektorátu jako tak naléhavou, že požádal o přijetí u Vůdce. V této souvislosti je poukazováno na údajné názorové rozdíly mezi Neurathem a Frankem [...]. 4. Hospodářská, především zásobovací situace v říši si vynutila přítomnost Neuratha na vládní poradě v Berlíně.“⁷⁵⁾ V hale pražského hotelu Ambassador vyslechl agent SD další dohady, mimo jiné, že odejde také státní podtajemník von Burgsdorff a že proti Neurathovi bude vedeno řízení u stranického soudu.⁷⁶⁾ Jako „senzační“ shledala služebna SD v Kladně reakci německých četníků: „V těchto kruzích se vědělo, jak se tu tvrdí, že Neurathova linie vůči Čechům nebyla správná, ale předpokládalo se, že Vůdce nebude během války podnikat změny.“⁷⁷⁾ Mezi německými rolníky z Budějovicka měl Neurathův odchod povzbudit naděje na připojení území k župě Oberdonau, protože právě Neurath byl vnímán jako nepřítel tohoto úmyslu.⁷⁸⁾ V Brně zase Němci myslí, že bude odstavena česká policie a četnictvo a představené okresů (Bezirkshauptleute) nahradí němečtí komisaři. Přesto Heydricha neznají a z jeho vysoké hodnosti SS vyvozují, že „Frank má nyní volné ruce“.⁷⁹⁾ Úplně nejbližší skutečného pozadí výměny v ÚŘP jsou hlasy některých Němců odposlechnuté služebnou SD v Kladně: „Musí jít o něco velkého, když je dosazen tak vysoký policejní velitel.“⁸⁰⁾

Z hlášení SD o Němcích lze obecně vyčíst, že i Němci v protektorátu vnímali rozdíly mezi okupační politikou představovanou Neurathem na jedné a Frankem na druhé straně. Takřka do očí bijící je skutečnost, že v hlášeních SD se všichni Němci napříč „kruhy“ vyjadřují jaksi ve Frankův prospěch a věří, že odvolání Neuratha bude znamenat zelenou Frankem zastávané koncepci. Navíc i oni,

a to včetně nejvyšších úředníků protektorátní správy a oberlandratů, vedou o personální změně pouze dohady. Je možné proto dospět ke třem možným závěrům. Zaprvé, že protektorátní Němci skutečně Neuratha viděli jako toho, kdo brzdí politiku tvrdé ruky, a říkali tudíž to, co si skutečně myslí. Tady ovšem poněkud zaráží, jak hlášení sicherheitsdienstu ze všech koutů protektorátu ústy Němců pozitivně zdůrazňují Frankovo jméno a jeho „linii“. Do jisté míry se proto otevírají dveře druhé interpretaci, dle které sicherheitsdienst, jenž věděl, že jeho hlášení jsou určena především pro v protektorátu nejvyššího velitele bezpečnostních složek a SS K. H. Franka, svými zprávami manipuloval. Jinými slovy, že psal takříkajíc pro Franka. A konečně je také možné, že situaci komentovali v převážné míře jen ti Němci, kteří se v nové situaci zorientovali a věděli, co je dobré říkat – dezinformaci s Neurathovým onemocněním pochopil snad každý, a tak si bylo možné například domyslet, že je, jak koneckonců padlo na půdě ÚŘP, nemocný politicky. Ať už tomu bylo jakkoli, proč Heydrich do protektorátu přišel, to netušili ani vysocí říšští úředníci z ÚŘP. Jsou-li navíc zprávy SD o Němcích do určité míry věrohodné, mají-li určitou „demoskopickou“ úroveň, pak je možné konstatovat, že německé obyvatelstvo v protektorátu jako celek bylo ve svých názorech na postup vůči Čechům velmi radikální.

* * *

Souhrnné zpravodajství sicherheitsdienstu o politické situaci a náladě tvořilo jednu z hlavních oblastí činnosti této složky nacistického Německa. Proto je jeho studium neodmyslitelnou součástí vědeckého zkoumání aktivity sicherheitsdienstu v obsazených českých zemích. Rozborem zpráv a hlášení je možné rekonstruovat zpravodajské postupy SD, rozkrýt, jakým oblastem života je věnována pozornost a jakým nikoli, či proniknout do specifického jazyka Himmlerova a Heydrichova aparátu. Vzhledem k rozsahu a kompaktnosti dochovaného souboru pramenů se ovšem přímo nabízí možnost předložit na základě studia těchto zpráv obraz veřejného mínění v Protektorátu Čechy a Morava tak, jak jej podal SD. Částí oné mozaiky veřejného mínění má být tato stať o mimořádném zpravodajství SD v období od 27. do 30. září 1941. Na soubor sledovaných zpráv služben SD zachycujících odezvy protektorátních obyvatel na jmenování Reinharda Heydricha zastupujícím říšským protektorem a zavedení civilního výjimečného stavu potom navazuje složka zahrnující stejné zpravodajství až do 7. října 1941. I tato hlášení nadále registrují náladu a reakce mezi Čechy i Němci, zaznamenávají jednotlivé případy tzv. pasivního odporu Čechů a konečně si všímají prvních reakcí obyvatel na mašinerii stanných soudů. I tyto budou podrobeny hlubšímu rozboru, stejně jako zmiňované zprávy o náladě (*Stimmungsberichte*) vedoucího úseku SD Praha, a to právě s důrazem na reakce lidí na nastupující teror. Už při zběžném pohledu na tato hlášení lze vidět, že SD takové reakce monitoroval. Ukončeme proto sondu do zpravodajství sicherheitsdienstu v Protektorátu Čechy a Morava následujícím postřehem SD v Brně, jenž zachycuje dění u Kounicových kolejí dne 1. října 1941, kdy se zde udála poprava patnácti lidí.

„V okolo ležících ulicích bylo už v odpoledních hodinách velmi živo. Skupi-

ny od 3 do 4 osob se v různých směrech pohybovaly okolo budovy. Nápadné byly smuteční šaty různých žen, také někteří muži měli smuteční pásku. [...] Jedna Češka uvěřila, že z velké vzdálenosti mezi vězni, kteří byli okolo 16. hodiny do Kounicových kolejí přivezeni, poznala svého muže a nemohla se nadále uklidnit. Některé jiné Češky ji litovaly, podporovaly v běhu a v přilehlých ulicích ji vodily stále dokola, aniž by se našel někdo, kdo by ji odsud odvedl. Když slyšela salvy, znovu a znovu se tato žena hroutila a vyvolala tím velký soucit.“⁸¹⁾

Poznámky

- ¹⁾ Namísto pojmu öffentliche Meinung, „veřejné mínění“, užívá SD slovní kombinace öffentliche Meinungsbildung, „utváření veřejného mínění“, a dále termínů Stimmung a Haltung. Srov. Manfred WIRL, Die öffentliche Meinung unter dem NS-Regime. Eine untersuchung zum sozialpsychologischen Konzept öffentlicher Meinung auf der Grundlage der geheimen Lageberichte des SD über die Stimmung und Haltung der Bevölkerung im Zweiten Weltkrieg, Diss., Mainz 1990, s. 51 an.
- ²⁾ Martin BROSZAT, Elke FRÖHLICH, Falk WIESEMANN (Hrsg.), Bayern in der NS-Zeit. Soziale Lage und politisches Verhalten der Bevölkerung im Spiegel vertraulicher Berichte, München 1977, s. 594.
- ³⁾ Kategorizaci zpráv protektorátního SD a metodickým přístupům při užití tohoto pramene se věnuji ve svém rukopise „Zpravodajská činnost nacistické bezpečnostní služby (SD) v Protektorátu Čechy a Morava. Dosavadní stav výzkumu, metodické nástrahy“ zpracovaném pro VII. ročník mezinárodní konference České, slovenské a československé dějiny 20. století.
- ⁴⁾ Byly to dvě tzv. roční zprávy. Dále tzv. Stimmungsberichte zachycující období od 27. září do 29. října 1941. Zhruba v období druhého stanného práva podobně vycházely zprávy o náladě a situaci (Stimmungsberichte, Lageberichte). Je k dispozici ještě zpráva vztahující se k období od počátku okupace do 4. dubna 1939 (Lagebericht des Sonderkommandos Prag für die Zeit vom 15. 3. bis 4. 4. 1939).
- ⁵⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, Národní archiv (dále NA), 109-5/28, 6.
- ⁶⁾ Srov. poznámka 2.
- ⁷⁾ NA, 109-4/176, 114-9/65.
- ⁸⁾ Dle rozdělovníku byly zprávy zasílány Heydrichovi, Frankovi, Dr. Böhrschovi z centrály SD v Berlíně (RSHA 3 B 1). Od zprávy č. 13, resp. 14, potom rovněž SS-Stubaf. Puchtovi, resp. SS-HStuf. Fischerovi z úřadu velitele bezpečnostní policie a SD (BdS Prag). Srov. NA, 109-4/176.
- ⁹⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, NA, 109-5/28, 2–16.
- ¹⁰⁾ Zde je zajímavé, že z hlediska formy nepochopily služebny směrnici SD-LA stejně. Zatímco většina z nich označuje zasílané zprávy normálně jako Tagesberichte, čili formálně pokračuje v každodenním zpravodajství, služebny SD v Brně, Klatovech a Jihlavě koncipují zprávy jako zvlášť číslované Stimmungsberichte. Od 1. října 1941 pak i tyto tři služebny zasílají zprávy označené jako denní. NA, 109-5/28, 109-5/29.
- ¹¹⁾ Rukopisný záznam SS-Stubaf. Wolfa SS-Stubaf. Böhemu, 27. 9. 1941. NA, 109-5/28, 30.
- ¹²⁾ Oldřich Sládek, První stanné právo (28. září 1941 – 20. ledna 1942), Praha 1986, s. 9.
- ¹³⁾ Nedělní České Slovo, 28. 9. 1941, s. 1.
- ¹⁴⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, NA, 109-5/28, 5a.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, 3.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, 4.
- ¹⁷⁾ Zpráva o náladě č. 9 SD-D Klattau, 28. 9. 1941, 43.
- ¹⁸⁾ SD-Tagesbericht č. 215/41, 22. 9. 1941, NA, 114-302-5, 56.
- ¹⁹⁾ Hlášení I. na Z., č. 213/41, nedatováno, NA, 109-5/28, 37.
- ²⁰⁾ Tamtéž.
- ²¹⁾ U Kozíška se měli sejít redaktor Brünner Tagblatt Trübwasser, zpravodaj Smutník a čeští redaktoři Zeman a Paulus. SD-D Brünn na SD-LA Prag, 28. 9. 1941, NA, 109-5/28, 44.

- ²²⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 6a.
- ²³⁾ Tamtéž, 9a-10.
- ²⁴⁾ Průběžná zpráva o náladě SD-D Brünn, 28. 9. 1941, NA, 109-5/28, 45.
- ²⁵⁾ Denní zpráva SD-D Iglau č. 137/41, 29. 9. 1941, tamtéž, 56a.
- ²⁶⁾ Zpráva o náladě SD-D Iglau, 29. 9. 1941, tamtéž, 69a.
- ²⁷⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 10.
- ²⁸⁾ Tamtéž, 11a.
- ²⁹⁾ Tamtéž, 15.
- ³⁰⁾ Tamtéž, 8a.
- ³¹⁾ Tamtéž.
- ³²⁾ Tamtéž, 14a.
- ³³⁾ Zpráva SD-D Prag č. 212/41, 28. 9. 1941, tamtéž, 35a.
- ³⁴⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 13.
- ³⁵⁾ Zpráva SD-D Prag č. 212/41, 28. 9. 1941, 35a-36a.
- ³⁶⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 12.
- ³⁷⁾ Zpráva SD-D Prag č. 212/41, 28. 9. 1941, tamtéž, 63a.
- ³⁸⁾ Hlášení SS-Ostuf. Langa z SD-D Prag, 29. 9. 1941, tamtéž, 72; Denní zpráva č. 207/41 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, 130a.
- ³⁹⁾ Denní zpráva SD-D Klattau, 29. 9. 1941, tamtéž, 114.
- ⁴⁰⁾ Denní zpráva č. 184 SD-D Budweis, 29. 9. 1941, tamtéž, 59.
- ⁴¹⁾ Denní zpráva č. 206 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, tamtéž, 124.
- ⁴²⁾ Denní zpráva č. 207/41 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, tamtéž, 131.
- ⁴³⁾ Hlášení I. na Z., 29. 9. 1941, tamtéž, 84.
- ⁴⁴⁾ Denní zpráva č. 207/41 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, tamtéž, 130a.
- ⁴⁵⁾ Denní zpráva č. 196 SD-D Mährische Ostrau, 29. 9. 1941, tamtéž, 98.
- ⁴⁶⁾ Denní zpráva č. 128 SS-Oschaf. Kanzlera, Zlín, 29. 9. 1941, tamtéž, 128.
- ⁴⁷⁾ Denní zpráva č. 197 SD-D Mährische Ostrau, 29. 9. 1941, tamtéž, 132.
- ⁴⁸⁾ Průběžné hlášení I. na Z. k náladě a zvěstem k 27. 9. 1941, 30. 9. 1941, tamtéž, 139.
- ⁴⁹⁾ Hlášení Z 388 z lékařských kruhů, 30. 9. 1941, tamtéž, 142.
- ⁵⁰⁾ Denní zpráva č. 207/41 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, tamtéž, 130a.
- ⁵¹⁾ Tak to uvádějí zprávy SD. Ve směrnicí kanceláře státního tajemníka pro vedoucího kulturně-politického oddělení ÚŘP z 29. 9. 1941 stojí: „Nepřátelská rozhlasová propaganda představuje SS-Obergruppenführera Heydricha na podkladě jeho činnosti v Norsku jako vraha dělníků. Obergruppenführer Heydrich si přeje, aby naše protipropaganda poukázala na skutečnost, že se u delikventů v Norsku jednalo o sabotéry-intelektuály. Nejinak je tomu v protektorátu. Rozsudky stanných soudů ukazují, že nepřátelé říše a evropského Nového pořádku je třeba hledat v řadách české inteligence a legionářů.“ NA, 109-5/133, 143.
- ⁵²⁾ Hlášení I. na Z., 29. 9. 1941, NA, 109-5/28, 106.
- ⁵³⁾ Hlášení I. na Z., 29. 9. 1941, tamtéž, 107.
- ⁵⁴⁾ Hlášení I. o politické situaci, 30. 9. 1941, tamtéž, 151.
- ⁵⁵⁾ Zpráva agenta SD I/D na I., 29. 9. 1941, tamtéž, 60.
- ⁵⁶⁾ SD-D Prag (Höhnscheidt) Böhemu, 29. 9. 1941, tamtéž, 54-55; Zpráva také ve 109-5/133, 121-122.
- ⁵⁷⁾ Hlášení I. o politické situaci, 30. 9. 1941, tamtéž, 151, 152.
- ⁵⁸⁾ Např. záznamy K. H. Franka o návštěvě Krejčího z 2. 10. 1941 a 28. 10. 1941. NA, 109-5/133, 93-2, 40-41. Dále zprávy SD ve složce 109-5/133.
- ⁵⁹⁾ SD-LA Prag (B 4) Heydrichovi a Frankovi, 14. 10. 1941: Kliment, Josef, tamtéž, 46-50. SD-LA Prag (B 4) Heydrichovi, 11. 10. 1941: Zvěsti kolem nástupce bývalého ministerského předsedy Eliáše, tamtéž, 52-53.
- ⁶⁰⁾ Hlášení SD-D Prag (Höhnscheidt) H. Böhemu o náladě 30. 9. 1941 do 23 hodiny 30 minut, 30. 9. 1941, NA, 109-5/28, 157-158.
- ⁶¹⁾ Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ, Od Neuratha k Heydrichovi, in: Sborník archivních prací XXXIX, 1989, s. 305.
- ⁶²⁾ Miroslav KÁRNÝ a kol., Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard Heydrich, 1941-1942. Eine Dokumentation, Berlin 1997, s. 21 an.
- ⁶³⁾ Tamtéž, s. 11. Interpretaci v tom smyslu, že bezpečnostní orgány zveličovaly projev českého odporu, za čímž vězel RSHA, kterému stál v prosazení radikální politiky SS v protektorátu umírně-

ný Neurath, předložil svého času především Gustav von Schmol-
LER, Heydrich im Protektorat Böhmen und Mähren, in: VfZ 27/1979, Heft 4, s. 626–645.

- ⁶⁴⁾ Příomou souvislost mezi odporem Čechů a radikální změnou okupační politiky neviděl ani vynikající dobový pozorovatel Emil Sobota. Již v říjnu 1941 mu bylo jasné, že za dramatickou změnou poměrů stojí německá vůle k totálnímu „poříštění“ českého národa: „V září letošního roku se u nás nestalo nic tak aktuálně ohrožujícího daný stav, a přece přišel Heydrich. A přece začaly téci proudy krve. Od té chvíle jsme jako v té pohádce o draku v jeskyni nad městem: žádá si krvavé oběti ne podle toho, jak se občané chovají, nýbrž podle pocitu své nenasycenosti. […] Ten [Heydrichův režim] bude chtít sáhnout až na samu dřev české národy. Snad je dosti málo politický, aby očekával, že svými metodami biče – a není vyloučeno, že bič bude občas záměrně střídán kousky cukru – promění českou duši a – abychom to tak vyjádřili – vnitřně nás poříští. Snad je realističtější a jest si vědom toho, že fyzická moc může národ zničit, ne však mu vzít za živa jeho ducha a zaměnit jej jiným. Pak nás tedy bude postupně umrtvovat.“ Emil SOBOTA, Glossy. 1939–1944, Praha 1946, s. 81–82, 83.
- ⁶⁵⁾ Objevují se i interpretace dávající Heydrichův příchod do protektorátu do přímé souvislosti s provedením tzv. konečného řešení židovské otázky. Srov. Edouard HUSSON, Heydrich. Konečné řešení židovské otázky, Ostrava 2009, s. 227 an.
- ⁶⁶⁾ NA, ÚŘP-I, kart. 53, sign. IV Pro 123.
- ⁶⁷⁾ Záznam SS-Stubaf. Wolfa, 27. 9. 1941, tamtéž, 21.
- ⁶⁸⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 3a–4.
- ⁶⁹⁾ Tamtéž, 6.
- ⁷⁰⁾ W. Stahlecker K. H. Frankovi, SD B 2 PA 1544, 19. 9. 1939, NA, 109-4/347, 11.
- ⁷¹⁾ Záznam SS-Hstuf. Dr. Schmidta, 29. 9. 1941, NA, 109-5/28, 88.
- ⁷²⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 16.
- ⁷³⁾ Je zajímavé, že toto přízvisko Neuratha bylo mezi Němci v protektorátu skutečně rozšířeno. Nasvědčuje tomu zpráva SD z Budějovic, kde prý byl Neurath „obecně označován jako František Josef II. (sic!)“. Denní zpráva č. 206 SD-D Kladno, 29. 9. 1941, tamtéž, 124.
- ⁷⁴⁾ Zwischenbericht SD-D Kladno, 27. 9. 1941, tamtéž, 33.
- ⁷⁵⁾ Hlášení SS-OSTuf. Langa z SD-D Praha o zvěstech o osobě říšského protektora, 27. 9. 1941, tamtéž 24.
- ⁷⁶⁾ Záznam agenta SD I/145a, 27. 9. 1941, tamtéž, 29.
- ⁷⁷⁾ Zwischenbericht SD-D Kladno, 27. 9. 1941, tamtéž, 33a.
- ⁷⁸⁾ Zpráva SD-LA Prag (E) z 28. 9. 1941, tamtéž, 15a-16.
- ⁷⁹⁾ Tamtéž, 12a.
- ⁸⁰⁾ Tamtéž, 7a.
- ⁸¹⁾ Denní zpráva č. 219 SD-D Brunn, 2. 10. 1941, 15.10, NA, 109-5/29, 28.

Obrazové přílohy

- s. 23: NA, ÚŘP-ST, 109-4/176, 112.
s. 26: NA, ÚŘP-ST, 109-5/28, 1.
s. 31: NA, ÚŘP-ST, 109-5/28, 21.
s. 31: NA, ÚŘP-ST, 109-5/28, 55.

**SPECIAL REPORTS AND INTELLIGENCE GATHERING
OF THE PROTECTORATE SD ON THE POPULATION'S REACTIONS
TO THE EVENTS OF SEPTEMBER 27 AND 28, 1941**

*Dalibor Krčmář, Terezín Memorial
Summary*

This study provides the first relevant attempt at analyzing and utilizing for research purposes the so-called comprehensive SD Intelligence Gathering (*Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*) on the political situation and sentiments (*Lageberichterstattung*) in the Protectorate. A relatively large body of sources – SD reports – survived as part of this kind of SD reporting. Historical analysis of such reports is in a position to uncover the basic method of the SD intelligence gathering, while offering an outline of the prevailing public opinion in the Protectorate of Bohemia and Moravia, as presented by the *Sicherheitsdienst*

The study offers an analysis of the SD special reports and intelligence gathering in the Protectorate of Bohemia and Moravia from September 27 to 31, 1941. These SD reports are devoted to the reactions of the Protectorate population (both Czech and German) to the political changes and repressive measures introduced by the occupation authorities on September 27 and 28, 1941. An analysis of these reports provides greater details of the work of the SD itself, while offering the first, immediate reactions of the population in the Protectorate to the arrival of Reinhard Heydrich and the introduction of the civilian martial law. On the one hand, the study accentuates the specific nature and the necessity of being cautious when working with SD reports, on the other hand it proves their indisputable importance in surmounting historians' *ex post* approach. As a matter of record, the actual authenticity of the period reactions on the part of the Czech and German inhabitants of the Protectorate is highly useful for understanding the behavior of the country's population during the Nazi occupation.

DIE AUSSERORDENTLICHE BERICHTERSTATTUNG DES PROTEKTORATS-SD ÜBER DIE REAKTIONEN DER BEVÖLKERUNG AUF DIE EREIGNISSE VOM 27. UND 28. SEPTEMBER 1941

*Dalibor Krčmář, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Diese Studie ist der erste relevante Versuch einer Analyse und wissenschaftlichen Nutzung der sog. Lageberichterstattung des SD (*Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*) auf dem Gebiet des Protektorates Böhmen und Mähren. Im Rahmen dieser Art der Berichterstattung des SD ist eine verhältnismäßig große Anzahl von Quellen (Nachrichten) des SD erhalten geblieben. Mithilfe der historischen Analyse ist es möglich, einerseits die Methode des Nachrichtendienstes des SD selbst aufzudecken, zum anderen auch die Schattierungen der öffentlichen Meinung im Protektorat Böhmen und Mähren aufzuzeigen, so wie sie der Sicherheitsdienst darstellte.

Diese Studie befasst sich mit der Analyse der außerordentlichen Berichterstattung des SD im Protektorat Böhmen und Mähren im Zeitraum vom 27. bis 31. September 1941. Diese Berichterstattung des SD betrifft die Reaktion der Protektoratsbevölkerung (Tschechen und Deutsche) auf die politischen Veränderungen und repressiven Maßnahmen der Besatzungsmacht vom 27. und 28. September 1941. Die Analyse dieser Berichterstattung bringt sowohl die Arbeit des SD selbst als vor allem auch die ersten, unmittelbaren Reaktionen der Protektoratsbevölkerung auf die Ankunft Reinhard Heydrichs und die Einführung des zivilen Ausnahmezustands nahe. Einerseits macht die Studie auf die Besonderheiten und die notwendige Vorsicht bei der Arbeit mit den Berichten des SD aufmerksam, andererseits demonstriert sie ihre unbestreitbare Bedeutung bei der Überwindung der Herangehensweise des Historikers *ex post*. Denn gerade die Authentizität der damals aktuellen Reaktionen von Tschechen und Deutschen ist für das Verständnis des Verhaltens der Bevölkerung während der Okkupation überaus nutzbringend.

ŠKOLNÍ ROK V HEYDRICHOVĚ PROTEKTORÁTU

Jan Špringl, Památník Tereziín

Nahlédneme-li do některé ze školních kronik z období Protektorátu Čechy a Morava, je velice pravděpodobné, že na stránkách týkajících se konce školního roku 1941/1942 nalezneme zápis podobný následujícímu textu: „27. května byl spáchán vražedný atentát na Zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě, generála policie Reinharda Heydricha. Celý národ odsoudil tento vražedný čin a s utajeným dechem očekával v důvěře, že při atentátu zraněný Zastupující říšský protektor milosrdným osudem bude zachován svému velkému poslání. Dne 4. června 1942 zarmoutila se naše srdce zprávou, že Zastupující říšský protektor, generál policejních sborů Reinhard Heydrich svému zranění podlehl. Na školní budově zavlály na půl žerdě spuštěné prapory, které oznamovaly smutnou zvěst. Svou tragickou smrtí stává se zesnulý jedním z hrdých, kteří padli za novou Evropu. Jeho jméno bude žít věčně a vzpomínka na něho nás bude sílit k nové práci.“¹⁾

Takovéto statě, které korespondovaly s dikcí protektorátních médií a stanovisky prohlašovanými na organizovaných propagandistických manifestacích v mnoha českých a moravských městech, přirozeně ve většině případů nevyjadřovaly pravé smýšlení pisatelů – kronikářů z řad ředitelů, řídicích učitelů či kantorů českých škol, ale byly projevem strachu, jímž většina tehdejší protektorátní společnosti žila. A to nejen po provedení atentátu v souvislosti s nacisty rozpoutanými represáliemi, ale i před ním.

I když je to zcela náhodné, Heydrichovo působení ve funkci zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě se bezmála kryje se školním rokem 1941/1942. Z hlediska přístupu okupantů k českému školství se jednalo o období bezesporu velmi důležité. Nejenže v něm došlo k zavedení některých významných změn připravovaných ještě před obergruppenführerovým příchodem do Prahy 27. září 1941, ale bylo přistupováno k přípravě nových změn i po něm. Jaký byl tedy školní rok v Heydrichově protektorátu?

Heydrich a česká mládež

Položíme-li si otázku, jaký byl Heydrichův vztah k české mládeži a českému školství obecně, můžeme odpověď nalézt v některých jeho zaznamenaných stanoviscích. Již záhy po příchodu do Prahy ve zprávě pro Martina Bormanna z 11. října 1941, jehož prostřednictvím tak informoval samotného Hitlera, Heydrich uvedl, že se má ztížit přístup Čechů k vyššímu vzdělání zavíráním škol. V hledání odpovědi se můžeme opřít i o další jeho známé výroky, které v této souvislosti pronesl. Během projevu na Pražském hradě 4. února 1942 ke špičkám okupačních úřadů, bezpečnostních složek a NSDAP v protektorátě se vyjádřil, že problém spatřuje v českých učitelích, jež vnímá jako nebezpečné vychovatele odbojné opozice.²⁾

Ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec v uniformě předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Národní archiv

A den před atentátem na něm provedeným pak prohlásil, že cílem výchovy nemá být to, aby se všem žákům dostalo vyššího vzdělání, ale aby si každý osvojil vhodné povolání a byl včas proříšsky orientován. K tomu ještě poznamenal: „*Nemůžeme si dovolit, aby byla mládež vychovávána v duchu nihilistického vagabundismu, nebo jen intelektuálního diskutování pro diskutování.*“⁴³⁾

Heydrich samozřejmě nezůstával pouze u prohlášení, ale ve své protektorátní politice se kromě jiného i prakticky soustředil na řešení otázek spojených s výchovou české mládeže. Cílem mělo být vychovávat takové mladé generace, které by se smířily s okupací českých zemí, ba co více, oceňovaly by ji, a jejich příslušníci by byli poslušnými dělníky v podnicích pracujících pro blaho říše.⁴⁴⁾ Přípravu pracovní síly mělo mít na starosti přirozeně školství, konkrétně školství odborné a učňovské, které bylo posilováno, zatímco například školství střední bylo redukováno. Tento trend byl ovšem na druhou stranu nastolen již před Heydrichovým příchodem do pražského Černínského paláce.⁴⁵⁾ Co se týká ideové výchovy

ve prospěch nového evropského uspořádání, její těžiště se dle něj mělo přesunout ze škol na nějakou nově zřízenou organizaci, jež by povinně podchycovala českou mládež v jejím volném čase.⁶⁾ Tou se pak skutečně stalo nově založené Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jehož vznik právě Heydrich inicioval.⁷⁾ Samozřejmě to neznamenal, že by již neměly být děti ve škole nadále konfrontovány s nacistickou propagandou. V případě jeho konstatování o zavírání českých škol, aby se ztížil přístup mladé české generace k vyššímu vzdělání, nejednalo se o „nihil novum sub solam“. Kromě uzavření vysokých škol na podzim 1939 bylo již před příchodem Heydricha v předchozích obdobích přistoupeno k zavírání a rušení některých českých středních škol. Například ve školním roce 1940/1941 byly uzavřeny střední školy, které byly po podepsání Mnichovské dohody přesunuty ze zabraného pohraničí do vnitrozemí (např. litoměřické gymnázium našlo útočiště v Terezíně, prachatické ve Vodňanech apod.).⁸⁾

V otázce možného otevření českých vysokých škol byl Heydrichův postoj přirozeně negativní. Ačkoliv měla v roce 1942 skončit tříletá lhůta, která byla po 17. listopadu 1939 určena jako doba uzavření českých vysokých škol, zastupující říšský protektor vyrozuměl státního prezidenta Háchu, že otázka jejich otevření je naprosto bezpředmětná a naopak na konci května 1942 bylo vydáno rozhodnutí o zabavení jejich majetku.⁹⁾

Organizační změny

V létě 1941 vstoupil přístup okupantů k českému protektorátnímu školství dle některých badatelů do nové etapy, která byla mimo jiné charakterizována zásahy do jeho organizační struktury.¹⁰⁾ Organizační nařízení vydaná ve výše uvedeném ročním období pak platila povětšinou od začátku školního roku 1941/1942.

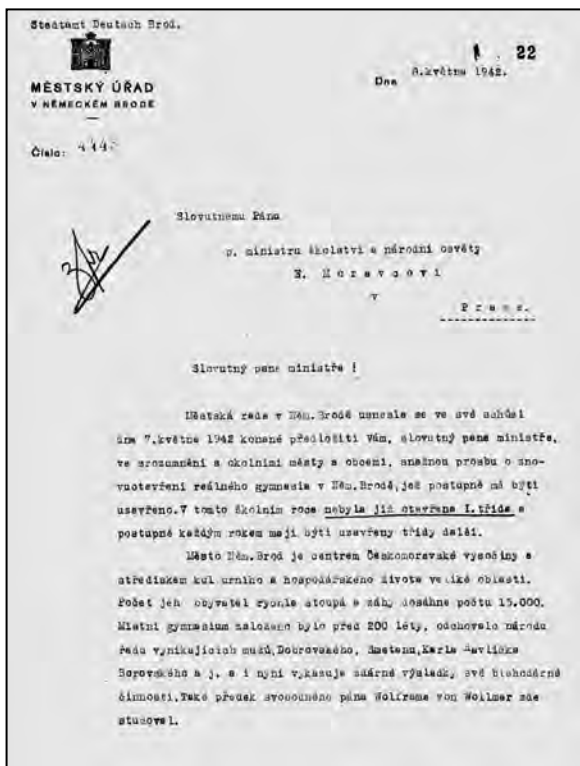
Základním článkem tehdejšího školského systému byly osmileté obecné školy, jež se nacházely skoro v každé obci. Na počátku protektorátu z nich však většina žáků odcházela po absolvování pátého ročníku na tříleté školy měšťanské, kde získávala širší vzdělání, než kdyby zůstávala na škole obecné. Z tohoto důvodu některé obecné školy ani neotvíraly vyšší třídy. Od školního roku 1941/1942 však došlo ke změně. V prvé řadě se měšťanka, která začala být též podle německého vzoru nazývána hlavní školou,¹¹⁾ stala čtyřletou. Druhá změna se týkala toho, že nyní na ni měli odcházet žáci již po absolvování čtvrtého ročníku obecné školy, čímž byla zachována osmiletá povinná školní docházka.¹²⁾ Třetí a nejdůležitější změnou však bylo nařízení omezující počet žáků přijímaných na měšťanky (hlavní školy). Bylo určeno, že ve školním roce 1941/1942 a 1942/1943 může být přijato pouze 40 % dětí, které ukončily čtvrtou třídu (a přechodně pouze v roce 1941 také pátou třídu) obecné školy. V dalších letech se pak mělo jednat již jen o 35 % dětí.¹³⁾ Toto způsobilo velký organizační a materiální problém na jedné straně těm obecným školám, které nezřizovaly vyšší třídy a nyní je musely zavést¹⁴⁾, aby pojmuly děti na měšťanky nepřijaté, a na druhé straně také hlavním školám (měšťankám), kterým nastal úbytek počtu žáků, a došlo tak k tomu, že mnozí učitelé se stali nadbytečnými. Pokud se v některých místech nacházelo více měšťanských škol,

Maturitní tablo VIII.A dívčího reálného gymnázia v Hradci Králové, školní rok 1941/1942. Muzeum východních Čech v Hradci Králové

bylo také ohroženo zachování jejich počtu. Okupanté tímto nařízením sledovali jednak zabránění dětem v dosažení širšího vzdělání a dále postupné přesunutí učitelů z měšťanek na jiná pracovní místa, v jejich očích pro válečné hospodářství důležitější. V praxi to znamenalo, že z příkazu pracovních úřadů mnohdy nastupovali jako nekvalifikované pracovní síly do tovární výroby, anebo do zemědělství.¹⁵⁾ Vedle toho byl také zvýšen počet žáků ve třídách. V případě obecných škol byl navýšen na 50 žáků a v jedné třídě měšťanské (hlavní) školy mělo usednout až 60 žáků.¹⁶⁾ Cílem tohoto opatření bylo vyřešit umístění zvýšeného počtu žáků vyšších ročníků obecných škol, na druhou stranu na některých školách to znamenalo snížení počtu tříd.¹⁷⁾ V druhém případě mělo toto opatření svůj důsledek ve snížení počtu učitelů.¹⁸⁾ Kantorům obecných škol byl pak také zvýšen pracovní úvazek z 28 na 30 odučených hodin týdně, učitelkám byl ponechán na 28 (kantorům nad 50 let věku se snižoval na 28 hodin a kantorkám na 26 odučených hodin týdně). V případě učitelů měšťanských (hlavních) škol se jednalo o navýšení na 28 hodin a učitelek na 26 hodin týdně (učitelé nad 50 let věku měli úvazek odučených hodin snížený na 26 hodin a učitelky na 24 hodin týdně).¹⁹⁾

Střední školy (za něž byla v předválečném Československu i na počátku protektorátu uznávána pouze klasická, reálná a reformně reálná gymnázia, reálnky a učitelské ústavy²⁰⁾) byly od počátku a v průběhu školního roku 1941/1942 postiženy ještě dramatictějšími organizačními změnami.

Žádost Městského úřadu v Německém Brodě z 8. května 1942 zasláná Emanuelu Moravcovi ve věci zachování tamního reálného gymnázia. Národní archiv

V první řadě byla od září 1941 zahájena redukce počtu typů středních škol. Bylo určeno, že nadále mají existovat pouze gymnázia (klasická), reálná gymnázia (chlapecká, dívčí a smíšená) a učitelství ústavů. Reálná a reformně reálná gymnázia měly postupně zaniknout.²¹⁾ Vedle toho byla na středních školách také významně omezena koedukace. Bylo nařizováno, že dívky nemají být přijímány na gymnázia (klasická), ale pouze na dívčí reálná gymnázia. Na smíšené reálné gymnázium mohly být studentky přijímány v poměru 1 : 3 (dívky : chlapci), ovšem pouze tehdy, když v místě, nebo městské čtvrti, nebylo dívčí reálné gymnázium.²²⁾ Nejednalo se však o jediný zásah do stávajícího systému. Od školního roku 1941/1942 bylo též zavedeno, že každé gymnázium (klasické) nebo reálné gymnázium může přijmout do prvního ročníku pouze 40 studentů.²³⁾ Celkově pak mohlo být na střední školy přijato jen 10 % žáků 4. ročníků obecných škol²⁴⁾ a také byla odbourána jedna paralelní třída v 5. ročníku.²⁵⁾

Sledovaný školní rok byl důležitý i z hlediska přípravy dalšího omezení vzdělávání židovského obyvatelstva protektorátu, které bylo postiženo již v předcházejícím období. Od školního roku 1939/1940 bylo židovským žákům zakázáno navštěvovat protektorátní německé obecné a střední školy a o rok později byl zákaz rozšířen i na školy s českým vyučovacím jazykem, takže mohli navštěvovat jenom soukromé školy židovské, jež ovšem existovaly pouze v Praze, Brně a Mo-

Žádost rodičů studentů uzavřeného gymnázia v Jihlavě ze 3. března 1942 o možnost dostudování na jiné škole.
Národní archiv

328/42 ✓
Jihlava 3 března 1942
hmp

Stouhý pane ministře!

Znovu dovolíme se na Vás stouhý pane ministře obracet s prosbou, kdybyte laskavě vychvil vyřízení, aby žáci z. z. gymnázia v Jihlavě mohli pokračovati ve studiu na jiném místě.

Očekáváme pomoc stouhý pane ministře jen od Vás a v plné důvěře Vás prosíme, abyste umožnil, aby aspoň žáci vyššího gymnázia mohli započít učení dokončiti.

Děkujeme si stouhý pane ministře za zájem a přebem Vám vzdáváme díky. Slibujeme, že Vaše onahy budeme vždy podporovati!

S výrazem úchy
rodičové žáků
gymnázia Jihlava.

au

ravské Ostravě.²⁶⁾ Nakonec v červenci 1942 vydal protektorátní ministr školství Emanuel Moravec výnos, v kterém se pravilo: „S okamžitou platností zakazují veškeré vyučování židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava. Nařizují zřizovatelům židovských soukromých škol, aby tyto školy ihned uzavřeli. Židovské náboženské obci ukládám, aby všem svým členům sdělila, že se s okamžitou platností zakazuje veškeré vyučování židovských dětí placenými i neplacenými učiteli. Totž platí i pro vyučování v soukromých kroužcích a soukromých hodinách.“²⁷⁾

Další organizační změny se týkaly přímo školské správy v souvislosti s úpravami, jež jsou označovány termínem Heydrichova správní reforma. Ve sledovaném školním roce došlo k přebudování ministerstva školství a národní osvěty (mimo jiné oblast kultury byla vyčleněna pro nově zřízený Úřad lidové osvěty, později přetvořený v ministerstvo),²⁸⁾ k dalším správním změnám pak došlo až v následujícím období.²⁹⁾

Změny v obsahu vyučování

Ve školním roce 1941/1942 došlo též k významné úpravě skladby předmětů. Na obecných školách bylo vyučování němčiny nově povinně zavedeno již od prvního ročníku³⁰⁾ a hodinová dotace tohoto předmětu byla zvyšována i na jiných typech škol.³¹⁾ Německý jazyk byl chápán jako důležitý nejen z důvodu nutnosti ko-

munikace obyvatel protektorátu s okupačními úřady, ale také jako nástroj ideové germanizace.

Nařízení spojená s německým jazykem se netýkala pouze žáků, ale také učitelů. Každý pedagog bez rozdílu si musel osvojit znalost tohoto jazyka, stejně jako ostatní veřejní zaměstnanci. Ta byla ověřena zkouškou, která měla být složena právě v roce 1942. Kantoři, kteří neuspěli ani u opravné zkoušky, měli být propuštěni.³²⁾ Heydrich ve zmiňovaném projevu 4. února 1942 apeloval, aby zkoušení veřejných zaměstnanců nebylo příliš mírné. Vedle toho však poukazyval na možnost, že někteří u zkoušky schválně propadají, protože se domnívají, že pokud jich neuspěje velké množství, nedojde s přihlédnutím k provozním důvodům úřadů k jejich propuštění.³³⁾ Dle odhadů z 30 000 učitelů obecných škol jich němčinu vůbec neovládalo asi 1 800. Z hlediska středních škol neuspělo u zkoušek v Čechách 15 % a na Moravě 20 % profesorů.³⁴⁾ Položíme-li si otázku, jak konkrétně mohl probíhat proces zkoušení, můžeme si ho vysvětlit na příkladu pedagoga Reálného gymnázia v Třeboni Jana Kunce, který 11. října 1942 skládal zkoušku, u které nevyhověl. V následujícím roce pak skládal zkoušku opravnou a opět neúspěšně. Následně mu byl povolen odklad na 6 měsíců, který již nevyužil, neboť byl totálně nasazen na jiné pracovní místo. Zkouškám předcházely na školách pořádané jazykové kurzy.³⁵⁾ Později pak byly povinně zavedeny i kroužky němčiny,³⁶⁾ což bylo i přáním Heydrichovým, které vyjádřil v projevu 4. února 1942: „[...] raději rozdělte kursy na delší časové období, ale přinutte ty lidi, aby mluvili německy a naučili se němčině.“³⁷⁾

Ve srovnání s předchozím školním rokem přestal být vyučován i dějepis, a to nejen na obecných školách, kde byl předtím zařazen do výuky v 6. až 8. třídě,³⁸⁾ ale vůbec na všech českých školách. Předcházelo tomu svazování jeho vyučování novými směrnicemi již od vzniku protektorátu, vyřazování některých dosavadních učebních pomůcek, které ideově nevyhovovaly nové situaci, a diskuze o nových učebních textech. Protože ale bylo zjištěno, že dějepis i přes všechna opatření není vykládán vyhovujícím způsobem, byla jeho výuka nakonec v listopadu 1941 na jeden rok zastavena.³⁹⁾ V mezidobí pak došlo k přípravě nových učebních textů.⁴⁰⁾ Pro učitele dějepisu byly také pořádány přeškolovací kurzy. Systém školení byl strukturován tak, že vybraní pedagogové byli vysíláni do školicího střediska v Rankenheimu u Berlína.⁴¹⁾ Následně se pro ostatní pedagogy pořádala další školení, jež se konala již přímo v protektorátě.⁴²⁾ Na některých typech škol byl po roce v omezené míře dějepis opět zařazen do rozvrhu,⁴³⁾ nicméně například na obecných a měšťanských školách nebyl pravděpodobně vyučován až do zániku protektorátu.⁴⁴⁾ Z hlediska dalších předmětů bylo také velmi postiženo vyučování zeměpisu. Žáci se měli zabývat pouze územím Velkoněmecké říše, do které byl protektorát včleněn.⁴⁵⁾

Rasový průzkum české školní mládeže

Lékařské prohlídky žactva v době Československé republiky nebyly ničím neobvyklým, proto nevzbuzoval podezření ani stejný postup v době protektorát-

ní. V dubnu 1941 vyhlásilo ministerstvo sociální a zdravotní správy akci, v rámci které mělo být provedeno zdravotní přezkoumání žactva narozeného v letech 1928–1931.⁴⁶⁾ K jeho masivnímu plošnému zdravotnímu vyšetření bylo přistoupeno na podzim roku 1941. Zapojila se do něj okresní zdravotní správa i orgány místní samosprávy. Žáky prohlédl pediatr i zubní lékař a každému byla založena zdravotní karta opatřená dvěma fotografiemi (profilovou a zředu). Bylo proklamováno, že lékařská zjištění budou „*podkladem odstranění zdravotních závad vyšetřených u dětí. Dětem je opatřiti oční skla, poskytnouti opravu chrupu, zařaditi do stravovacích akcí při školách a při okresní péči o mládež, využití výtěžku školních zahrádek (zeleniny, ovoce). Dětem nemocným možno předepsati zvýšený příděl potravin, plicní a srdeční choroby možno léčiti na speciálních léčebných ústavech.*“⁴⁷⁾ Skutečný důvod byl však jiný. Prostřednictvím plošných zdravotních prohlídek školní mládeže byl prováděn její rasový průzkum,⁴⁸⁾ který zapadal do celkové přípravy realizace konečného řešení české otázky a germanizace českých zemí.⁴⁹⁾ Ačkoliv realizace rasové inventury žáků českých škol spadá do doby Heydrichova protektorování, akce byla skutečně připravována již v předcházejícím období.⁵⁰⁾ To ovšem neznamená, že by se již předtím Heydrich nezapojil do diskuze, jež se týkala způsobu zjištění, jaké procento Čechů bude na základě rasových kritérií vhodné k poněmčení.⁵¹⁾

Represivní zásahy vůči českým školám

Kromě výše uvedených systémových kroků přistupoval okupační aparát i k nárazovým represivním zásahům vůči školám a české školní mládeži, a to na základě z dnešního pohledu i malicherných přestupků v chování žactva, které se neslučovaly s povinným zachováním loajality vůči Velkoněmecké říši. Tento přístup měl svůj výraz v zavírání a rušení škol, zatýkání učitelů a žáků.

Dle statistiky, která se zachovala v pozůstalosti ministra školství Jana Kaprase, bylo v kalendářním roce 1941 zaznamenáno 62 projevů nepřístojného chování na českých školách, z toho 28 v období od září do prosince (vůbec nejvíce v měsíci říjnu, kdy údajně došlo k 19 incidentům).⁵²⁾

Reinhard Heydrich a po něm také Karl Hermann Frank pohrozili v říjnu 1941 ministroví školství, že v důsledku tohoto nepřístojného chování je připraveno uzavření všech českých středních a vyšších odborných škol v protektorátě. Nakonec však na podzim 1941 nebyly postiženy všechny školy z Heydrichova a Frankova výčtu, ale jen některé: konkrétně průmyslová škola v Kladně společně s tamním učitelským ústavem, pelhřimovské reálné gymnázium a reálné gymnázium v Jihlavě.⁵³⁾ Zastavení vyučování z represivních důvodů postihlo na podzim 1941 reálná gymnázia v Místku⁵⁴⁾ a v Uherském Hradišti a dále obchodní akademii ve Frýdku a abiturientský kurz při obchodní akademii ve Slaném.⁵⁵⁾ Kapras po dohodě s Frankem svolal na 30. října shromáždění ředitelů a zástupců žáků všech typů středních a vyšších odborných škol, aby je upozornil na nebezpečí zrušení škol kvůli nepřístojným postojům žactva.⁵⁶⁾

Ministerstvo školství a národní osvěty se snažilo na podřízené subjekty ape-

lovat přirozeně i písemnými doporučeními. Stejně jako v roce 1940,⁵⁷⁾ tak i v roce 1941 upozornilo jemu podléhající orgány a instituce, aby všechny dny okolo 28. října, na který připadá výročí vyhlášení samostatného Československa, „*proběhly v naprostém klidu, jako zcela normální jiné pracovní dny v roce, a aby tento jejich charakter nebyl nejmenším způsobem porušen*“, a to i s přihlédnutím k civilnímu výjimečnému stavu vyhlášenému Heydrichem po jeho příchodu do Prahy na konci září.⁵⁸⁾

Školská správa byla ovšem na podzim 1941 nakonec zděšena jinými skutečnostmi než projevy spojenými s 28. říjnem. Byly jimi anonymní dopisy s hanlivým obsahem zaslané na adresy protektorátních okupačních úřadů. Jejich autory měly být hlavně studenti různých středních škol z celého protektorátu. Hanlivé dopisy byly i důvodem, proč bylo například zrušeno výše uvedené Reálné gymnázium v Pelhřimově, průmyslovka v Kladně, či zastaveno vyučování na Reálném gymnáziu v Uherském Hradišti. Na základě těchto událostí zaslal Jan Kapras v říjnu 1941 dopisy zemským prezidentům v Praze (Antonínu Dvořákovi) a Brně (Jaroslavu Mezníkovi), ve kterých je nabádal, aby dali „*svými inspekčními orgány co nejdůrazněji a nejnaléhavěji upozorniti ředitele škol pro těžké následky, které by postihly viníky i eventuálně ústavy, a aby se vším důrazem tito inspekční orgánové působili zejména ve výchovném směru, že bez ohledu na těžké sankce samo odesílání anonymních, hanlivých dopisů je počínání opovržení hodné a také nesmyslné.*“⁵⁹⁾

Jakým způsobem mohlo probíhat pátrání po autorech hanlivých listů si můžeme osvětlit na příkladu dvou škol v Berouně. Na začátku listopadu 1941 museli všichni žáci berounského reálného gymnázia od kvinty do oktávy psát diktát⁶⁰⁾ kvůli podezření, že někteří z nich jsou autory anonymů zaslaných na kladenský oberlandrat i do Úřadu říšského protektora. Všechny žákovské texty pak byly vybrány a odevzdány gestapu ke grafologickému zkoumání.⁶¹⁾ Incident s anonymním dopisem postihl ovšem i tamní obchodní akademii. V říjnu na oberlandrat v Kladně údajně došel list, který byl podepsán „*Studenti OA v Berouně*“. Na jeho základě pak byla provedena policejní razie v internátě zmiňované školy.⁶²⁾

Dopis výše zmiňovaných studentů berounské obchodní akademie ovšem nebyl jediný, který nesl podobný naivní podpis. Stejně prý učinili studenti Reálného gymnázia v Uherském Hradišti⁶³⁾ i v Hradci Králové⁶⁴⁾ a také list, jehož autory byli údajně žáci Státní průmyslové školy v Kladně, byl podobně lehkovážně signován „*průmyslováci*“.⁶⁵⁾ Ostatně podobné znaky nesl i případ Reálného gymnázia v Pelhřimově, jehož žáci měli zaslat hanlivé dopisy na oberlandrat v Táboře:⁶⁶⁾ „*28. listopadu 1941 [...] o druhé hodině odpolední byli zavoláni k okresnímu hejtmanovi starosta města a zat. [ímí] správce ústavu Antonín Valenta a bylo jim dvěma úředníky tábořského gestapa oznámeno, že pelhřimovské gymnasium je navždy zrušeno, protože neznámý pachatel, podepsaný ‚student z Pelhřimova‘, poslal oberlandratovi v Táboře dva hanopisy. Úředníci gestapa ukázali jen opis dopisů, a když bylo přítomnými projevono přání, aby jim byly dopisy zapůjčeny, že budou pátrat po pisatelích, dopisy odmítli vydat, uschovali je a vzali s sebou. Na námítku*

Okresní úřad v Pelhřimově.

Číslo 141541.

Dne 28. listopadu 1941.

VYHLÁŠKA

Úřad pana Oberlandrata v Táboře obdržel v listopadu 1941 dva anonymní dopisy z řad žactva zdejší vyšší školy. Z těchto dopisů jest zřejmé Němcům nepřátelské stanovisko jak učitelstva, tak i žactva zdejší vyšší školy. Tajná státní policie v Táboře v důsledku toho nařídila okamžité

uzavření reálného gymnasia v Pelhřimově

na vždycky a uložila obyvatelstvu města Pelhřimova

peněžitou pokutu ve výši 30.000 K.

Varuji tímto obyvatelstvo a upozorňuji je, že jedná ve vlastním zájmu, když příště z vlastního podnětu učiní přítrž podobným provokacím.

Okresní hejtmán:

Dr. JELEN,

v. r.

Vyhláška okresního úřadu v Pelhřimově z 28. listopadu 1941 o uzavření tamního reálného gymnázia. Archiv Národního muzea

zat. [ímního] správce, že pisatel nemusel býti žák z gymnasia, [...] bylo mu odpověděno, aby byl rád, že není s celým sborem odvezen.“ Žactvo pelhřimovského gymnázia, které nemělo ukončenou povinnou osmiletou školní docházku, pak bylo převedeno na hlavní (měšťanskou) školu a vedle toho ministerstvo školství a národní osvěty „zakázalo všem žákům studovati na jiné střední škole a podle seznamu, který si vyžádalo“, vybralo „zcela nahodile určitý počet žáků, kteří směli navštěvovati jinou školu nižšího stupně než školu střední.“⁴⁶⁷⁾

Celá záležitost s hanlivými dopisy vyvolává otázku, zda se skutečně jednalo o projevy školní mládeže. Ze zachovalých archivních dokumentů vyplývá, že v dopisech naivně uvedené informace měly vyšetřující orgány jednoduše přivést ke konkrétní škole. Současně se tak nabízí podezření, zda se nejednalo o provokaci gestapa, jež hledalo záminky k postupu vůči českým školám. Nicméně na základě dosavadního archivního výzkumu se tuto hypotézu zatím bohužel nepodařilo absolutně potvrdit.⁶⁸⁾

O incidenty na českých školách se v listopadu 1941 začala zajímat i prezidentská kancelář. Emil Hácha apeloval na Kaprase, aby „*určil v rámci svého úřadu schopnou a energickou osobu, která by byla okamžitě pověřena vybudováním preventivní péče o bezvadné chování učitelstva, profesorstva i žactva a která by s největším urychlením, nečekajíc na iniciativu ze strany říšské, zakročila exemplárně všude, kde by byl projeven nedostatek dobré vůle nebo kde by dokonce bylo možno usuzovati na rušivé počiny. Osobu tuto bylo by zmocniti k okamžitému provádění osobních přesunů, případně suspensí, jakož i k případnému vylučování žáků a uzavření jednotlivých tříd, či dočasnému uzavření celých ústavů [...]. Bude-li takové opatření urychleně provedeno, slibuji si od něho veliký prospěch pro další existenci českého školství.*“⁶⁹⁾ Na tuto výzvu Kapras Háchovi odpověděl, že mimořádným dohledem byli pověřeni čtyři němečtí inspektoři, kteří po zjištění nesrovnalostí měli přímo jemu podávat návrhy na postih žactva a učitelstva.⁷⁰⁾

Pro ilustraci, jaké další záležitosti rozhodovaly o osudu škol, žáků i učitelů, uveďme jako příklad incident na Dívčím reálném gymnáziu ve Slezské ulici v Praze. Na začátku března 1942 zde v šatně několik studentek nalezlo lístečky s větami „Hitler je vůl“, „Ať žije Beneš“, „Ať žije Stalin“, „Pravda vítězí“. Dle sdělení vedení školy žákyně „*lístky zničily, nálezy neohlásily. Ředitelství úředně nic nevědělo, a také nic nehlásilo. 10. března dostavil se do ředitelny otec jedné žákyně a vyslovil své podivení nad tím, že ředitelství neví nic o rozšiřování protiněmeckých letáků na ústavě a že nezakročuje. Zat.[ímni] správce Adolf Kudela prohlásil, že úředně mu nebylo nic oznámeno a zeptal se otce, odkud to on ví. Na jeho odpověď, že to doma vypravovala jeho dcera, vyslovil politování, že dcera bude potrestána proto, že nález letáků v ředitelně ihned nehlásila. V nejbližší přestávce dostavila se ona žákyně v doprovodu jiné spolužákyně do ředitelny a podaly své hlášení. Zat.[ímni] správce jim opět pohrozil tresty za to, že nález neohlásily ihned a letáčky neodevzdaly.*“ Tím však vše nekončilo. „*Dne 16. března 1942 odevzdala v druhé hod. vyučovací žákyně Květuše Rambousková z VI.b třídy [...] lísteček s nápisem „Hitler je vůl“. Jmenovaná uvedla, že lístek našla na záchodě připíchnutý špendlíkem ku stěně [...]. Odpoledne přišel ins.[pektor] Werner, vyslechl žákyni Rambouskovou, od které se dozvěděl, že podobné lístky byly nalezeny již před týdnem. Dne 26. března 1942 dostavil se insp.[ektor] Werner [...] a vyslechl žákyně podle seznamu, který si přinesl a ve kterém byla jména všech žákyň, které lístky 9. března našly a zničily. Kdo mu jména udal, nebylo ředitelství známo. [...] O ½ 14. hod. byl vyslechnut zat.[ímni] správce. Bylo mu vytčeno, že dřívější nálezy nehlásil a pohroženo, že ho na Pankráci naučí přesně vykonávati dané rozkazy. Několik*

KANZLEI DES STAATSPRÄSIDENTEN
KANCELAR STÁTNÍHO PREZIDENTA

Přednosta .

7

Č.E 48/42.

V Praze dne 22. ledna 1942.

Dr. K. H. ...
Uč. ...

Slovutný pane ministře !

Předseda rodičovského sdružení reálného gymnasia v Místku Ing. Ol. Hořínek, centr. ředitel v Lískovci a ředitel, okresní vedoucí Miroslavho sdružení František Varmela a předseda okreskové skupiny ČSSN Vil. Šl. Šl. obrátili se ložem rodičů všech žáků ústavu na pana státního prezidenta s žádostí o přispění, aby na tomto ústavě, kde se od 7. října 1941 po vzáti profesorů a žáků VIII. tř. do ochranné vasy nevyučuje, bylo opět zahájeno pravidelné vyučování.

Žadatelé poukázali na to, že všichni učební byli po 6 nešťastných a vasy propuštění, a všichni tedy, že přestal účvod pro další opatření proti celému ústavu. Uvedli dále k podpoře své žádosti svléštní okolnosti sociální povahy, jež se podávají z poměrů rodičů a potřeb kraje. Tyto důvody jsou shrnuty v připojeném významu a písemném podání, které žadatelé odevzdali po své návštěvě ve mladší kanceláři.

Předseda rodičovského sdružení obrátil se také na pana Oberlandrata v Mor. Ostravě písemnou žádostí, jejíž opis k informaci rovněž přiléhá. Podle údajů žadatelů bylo toto podání předloženo panu říšskému protektorovi.

Podle rozhodnutí pana státního prezidenta dovolují si Vás, pane ministře, podati zprávu o těchto krajích zátopod rodičů žáků reál. gymnasia v Místku s žádostí, aby se laskavě věnoval větší pozornost a podle vlastního jasonání učinil kroky, jež by vedly k příslivému řešení této otázky.

Dopis přednosta kanceláře státního prezidenta protektorátu Augusta Popelky z 22. ledna 1942 adresovaný Emanuelu Moravcovi ve věci uzavření reálného gymnasia v Místku. Národní archiv

dní nato kdosi neznámý upozornil zat. [imního] správce Ad. [olfa] Kudelu, že insp. [ektor] Werner ve své zprávě navrhuje, 1/ aby zat. [imní] správce a 3 členové sboru byli zajištěni, 2/ aby ostatní členové sboru byli přeloženi z Prahy, 3/ aby ústav byl zrušen, 4/ aby žákyně mladší 14 let byly přemístěny do obecné školy, žákyně od 14–16 let nasazeny do pražských továren a žákyně starší 16 let nasazeny do továren v říši. Zat. [imní] spr. [ávce] obrátil se na [...] ministra dra J. Kamenického, jehož dcera byla žákyň VIII. c třídy o pomoc a intervenci. [...]“ Postih školy, žáků a profesorů byl pak zmírněn: „čtyři žákyně VI. b třídy byly lokálně vyloučeny z veřejného studia na zdejší ústavě, ostatní žákyně VI. b, vyjma Květ. Rambouskové, byly vyloučeny s odkladem do konce škol. [ního] roku. Zat. [imní] správce byl potrestán důtkou, disc. [iplinární] řízení bylo zastaveno a jeho pensijní požitky byly sníženy o 10 %. 2 žákyně vyloučené z veřejného studia pokračovaly ve škol. [ním] r. [oce] 1942/43 jako privatistky.“ Ne všechny školy však měly vlivné ochránce.⁷¹⁾

Nejagresivnější postup vůči školní mládeži ze strany represivně bezpečnostního okupačního aparátu však nastal po atentátu na Heydricha. Mnoho žáků českých škol bylo v době výjimečného stavu a stanného práva uvězněno a popraveno. Za všechny jmenujme žáka reálného gymnasia v Příbrami Antonína Stočese (vytrhl z časopisu a zahodil obrázek Adolfa Hitlera, načež byl udán jedním svým

spolužákem), jež byl spolu se svým otcem a také ředitelem gymnázia Lukešem zastřelen na konci června 1942 v Táboře,⁷²⁾ či případ 46 studentů a studentek Reálného gymnázia a 38 žáků Vyšší průmyslové školy v Roudnici nad Labem, kteří byli z vykonstruovaných důvodů (příprava atentátu na tamního ředitele německé obecné školy, nepřátelské projevy vůči Velkoněmecké říši) 20. června 1942 zatčeni a internováni v Policejní věznici Terezín v Malé pevnosti,⁷³⁾ kde věznění nepřežili dva z nich.⁷⁴⁾ Většina zatčených roudnických studentů byla sice v průběhu následujícího půlroku propuštěna, ovšem vybraných 20 bylo posláno do různých koncentračních táborů, z nichž se 11 nevrátilo, či zemřelo na následky věznění bezprostředně po propuštění.⁷⁵⁾

Závěrem

Vedle výše uvedených aspektů žili žáci a učitelé ve školním roce 1941/1942 ještě dalšími prvky každodennosti, které byly mnohdy spojeny s probíhající válkou: konaly se sběrové akce odpadových surovin (starého papíru, železa, gumy, hadrů, kostí apod.), léčivých rostlin i jiných plodin.⁷⁶⁾ Pro válečný čas bylo též charakteristické prodlužování vánočních prázdnin z důvodu úspory uhlí, které ve sledovaném školním roce probíhaly od 20. prosince 1941 až do začátku března 1942.⁷⁷⁾

Příchod Reinharda Heydricha do Prahy též přinesl jednu zásadní personální změnu ve vedení školského rezortu. Profesora právních dějin Jana Kaprase⁷⁸⁾ vystřídal v ministerském křesle v lednu 1942 bývalý důstojník československé armády Emanuel Moravec, který na rozdíl od prvně jmenovaného přistupoval ke školám zcela v souladu s přáními okupantů.⁷⁹⁾

Školní rok, ve kterém vykonával funkci zastupujícího říšského protektora Heydrich, byl skutečně pro tvář protektorátního školství z mnoha hledisek významný. V žádném jiném období nedošlo k tak zásadním změnám i agresivním atakům ze strany okupačního bezpečnostně represivního aparátu. V následujících letech, která postihla české školy hlavně z hlediska opatření bezprostředně souvisejících s probíhající válkou (stěhování škol a zabírání jejich budov pro válečně důležité účely, totální nasazování učitelů a dospívajícího žactva), pak bylo pouze rozvíjeno to, co bylo zejména ve školním roce 1941/1942 započato. Omezení vzdělanosti české mládeže, její germanizace a využití jako pracovní síly byly hlavní cíle, které okupační aparát svými opatřeními v školské oblasti sledoval.

Poznámky

¹⁾ Státní okresní archiv v Berouně (dále jen SOkA Beroun), fond Obecná škola Chyňava, školní kronika 1939–1960.

²⁾ Tomáš PASÁK, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In: In memoriam Zdenka Fialy: z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 242. Pasák citoval tento Heydrichův výrok z Čestmír AMORT, Heydrichiáda. Praha, Naše vojsko 1965, s. 137. Také Petr NĚMEC, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století 12, 1991, s. 69.

- ³⁾ Jan GEBHART, Jan KUKLÍK, *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, Themis 1996, s. 229. Oním vyšším vzděláním byla myšlena výuka na středních školách. Srov. Petr NĚMEC, c. d., s. 79.
- ⁴⁾ Jan GEBHART, Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek XVa, 1938–1945*. Praha – Litomyšl, Paseka 2006, s. 537.
- ⁵⁾ Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond Profesor Jan Kapras, karton 105, poznámky k stavu odborného školství v Protektorátu k 10. 9. 1941. Dále Petr NĚMEC, c. d., s. 80.
- ⁶⁾ Tomáš PASÁK, c. d., s. 242.
- ⁷⁾ Blíže ke Kuratoriu například Jan GEBHART, Jan KUKLÍK, *Dramatické i všední dny protektorátu*. s. 227–235; Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999, s. 351–358; Jan ŠPRINGL, *Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)*. In: *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2004), s. 154–177.
- ⁸⁾ Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996, s. 53.
- ⁹⁾ *Tamtéž*, s. 49.
- ¹⁰⁾ František BOSÁK, *Česká škola v době nacistického útlaku: příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice, Pedagogická fakulta 1969, s. 4–5. Podle Bosáka můžeme vývojové etapy protektorátního školství periodizovat následujícím způsobem: etapa od vzniku protektorátu do léta 1941 (postup okupantů vůči českým školám jednotlivě, zabírání některých školních budov pro německé školství, uzavření českých vysokých škol); etapa od léta 1941 do počátku roku 1943 (širší organizační změny, masivní represivní zásahy proti středoškolskému žactvu a učitelstvu, snížení počtu středoškolských studentů, přizpůsobování českého školství německému vzoru); etapa od počátku roku 1943 do května 1945 (využívání žactva a učitelstva k pracovnímu nasazení v rámci vedení totální války, zabírání školních budov pro válečně důležité účely).
- ¹¹⁾ Tomáš PASÁK, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, s. 235.
- ¹²⁾ *Tamtéž*, s. 233.
- ¹³⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 107, složka 5053, poznámky ke stavu protektorátního školství v roce 1941/42.
- ¹⁴⁾ Zenon JASIŃSKI, *Czeska szkoła w Protektoracie Czech i Moraw*. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2006, s. 171.
- ¹⁵⁾ SOKa Beroun, fond Měšťanská škola Liteň, školní kronika 1940–1970.
- ¹⁶⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 107, složka 5053, poznámky ke stavu protektorátního školství v roce 1941/42.
- ¹⁷⁾ SOKa Beroun, fond Obecná škola Stašov, školní kronika 1940–1946.
- ¹⁸⁾ Jan GEBHART, Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek XVa, 1938–1945*, s. 541.
- ¹⁹⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 107, složka 5053, poznámky ke stavu protektorátního školství v roce 1941/42.
- ²⁰⁾ Na klasických gymnáziích byl dáván důraz na vyučování latiny a řečtiny, na reálných gymnáziích bylo vyvážené vyučování exaktních a humanitních předmětů, reformně reálná gymnázia se vyznačovala rozšířenou výukou cizích jazyků a reálky se zaměřovaly na vzdělávání v exaktních a technických předmětech. Učitelské ústavy pak připravovaly své studenty na učitelské povolání na obecných a měšťanských školách. K vývoji a stavu československého středního školství v meziválečném období viz Zdena VESELÁ, *Příspěvek k dějinám českého školství*. Praha, SPN 1984, s. 120–125; Táž, *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno, Masarykova univerzita 1992, s. 98–103; Táž, *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. Praha, SPN 1972, s. 72–77; Bohumil BYDŽOVSKÝ, *Naše středoškolská reforma*. Praha, Profesorské nakladatelství a knihkupectví 1937. Na gymnázia žáci vstupovali z 5. ročníku (od školního roku 1941/1942 z 4. ročníku) obecné školy, na učitelský ústav pak po absolvování měšťanské školy (Zenon JASIŃSKI, c. d., s. 377).
- ²¹⁾ Tomáš PASÁK, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, s. 236.
- ²²⁾ Táž, s. 236; František BOSÁK, c. d., s. 30.
- ²³⁾ František BOSÁK, c. d., s. 31.
- ²⁴⁾ Tomáš PASÁK, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, s. 236.
- ²⁵⁾ František BOSÁK, c. d., s. 31.

- ²⁶⁾ Blíže Dana KASPEROVÁ, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 55–61.
- ²⁷⁾ *Táž*, s. 82.
- ²⁸⁾ Tomáš PASÁK, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, s. 239–240.
- ²⁹⁾ *Týž*, s. 246–255.
- ³⁰⁾ SOkA Beroun, fond Obecná škola Vráž, třídní výkazy, třídní výkaz 1. třídy dvoutřídní obecné školy smíšené ve Vráži u Berouna, školní rok 1940/41, výkaz žáka 1. ročníku Jindřicha Marka; Tamtéž, třídní výkaz 2.A třídy dvoutřídní obecné školy smíšené ve Vráži u Berouna, školní rok 1940/41, výkaz žáka 2. ročníku Karla Janáčka; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 1. třídy trojtřídní obecné školy smíšené ve Vráži u Berouna, školní rok 1941/42, výkaz žáka 1. ročníku Josefa Roztočila; Tamtéž, výkaz žáka 2. ročníku Bohuslava Klauze.
- ³¹⁾ Jiří DOLEŽAL, c. d., s. 70.
- ³²⁾ František BOSÁK, c. d., s. 33.
- ³³⁾ Čestmír AMORT, c. d., s. 142.
- ³⁴⁾ František BOSÁK, c. d., s. 33.
- ³⁵⁾ Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení obecné školy ve Velkých Karlovicích v údolí Podfatém z 16. 5. 1948 ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců; Tamtéž, zpráva vedení měšťanské školy chlapecké v Brně-Židenicích ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení; Tamtéž, zpráva vedení Reálného gymnázia v Třeboni z 4. 10. 1948 ve věci činnosti Němců za okupace.
- ³⁶⁾ Tamtéž, zpráva vedení obecné školy ve Velkých Karlovicích v údolí Podfatém z 16. 5. 1948 ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců; Tamtéž, zpráva vedení měšťanské školy chlapecké v Brně-Židenicích ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení.
- ³⁷⁾ Čestmír AMORT, c. d., s. 142.
- ³⁸⁾ SOkA Beroun, fond Obecná škola Praskolesy, třídní výkazy, třídní výkaz 5. třídy pětitřídní obecné školy smíšené v Praskolesích, školní rok 1940/41, výkaz žákyně 6. ročníku Jindřišky Koubkové; Tamtéž, třídní výkaz žákyně 7. ročníku Mileny Proškové; Tamtéž, třídní výkaz žákyně 8. ročníku Zdeňky Nýdrlové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy dvojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím v Praskolesích, školní rok 1941/42, výkaz žákyně 6. ročníku Marie Čedíkové; Tamtéž, třídní výkaz žákyně 7. ročníku Jindřišky Koubkové; Tamtéž, třídní výkaz žákyně 8. ročníku Hany Pláteníkové.
- ³⁹⁾ Například v kronice obecné školy ve Zloukovicích je zastavení vyučování dějepisu vysvětlováno: „Jelikož přeskolení učitelstva v duchu říšské myšlenky není ještě ukončeno, nařídilo ministerstvo školství a nár.[odní] osvěty, aby vyučování dějepisu [...] bylo zastaveno.“ (SOkA Beroun, fond Obecná škola Zloukovice, školní kronika 1940–1944.)
- ⁴⁰⁾ V roce 1943 byla pro žactvo obecných a hlavních (měšťanských) škol vydána učebnice *Stručné dějiny říše*, která měla necelých 100 stran. Její první kapitola se týkala pravěku, v které již byl poprvé zdůrazněn pozitivní význam „nordického člověka“ ve vývoji lidské společnosti. Učebnice pak byla dovedena až do konce roku 1941 a ukončena propagandistickým výhledem do budoucna: „Tím, že Japonsko a Amerika vstoupily nyní do války, vyvinul se z ní boj celých kontinentů. Z této druhé světové války vyjde svět k novému pořádku, který se projeví v dlouhém, spravedlivém míru a v sociálním vzestupu za vedení mladých národů v Evropě a v Asii.“ (Stručné dějiny říše: učebnice dějepisu pro žactvo škol hlavních a nejvyššího stupně škol obecných. Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu 1943. Via Mgr. Josef Márc.)
- ⁴¹⁾ Během školení v Rankenheimu došlo i k úmrtím. Během kurzu zemřel pedagog Vančurova reálného gymnázia v Praze Karel Šedivý. V poválečné zprávě je uvedeno, že Šedivý trpěl žaludeční chorobou a v průběhu kurzu bylo bohužel zajištěno špatné stravování, které zapříčinilo jeho smrt. NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Vančurova reálného gymnázia v Praze XVI. (Drtinova ulice) ve věci činnosti Němců za okupace.
- ⁴²⁾ Státní okresní archiv v Litoměřicích (dále jen SOkA Litoměřice), fond Gymnázium Roudnice nad Labem, kronika ústavu 1940–1947 (via Mgr. Naděžda Seifertová); SOkA Beroun, fond 1. střední škola Hořovice, kronika měšťanské chlapecké školy 1940–1950; Tamtéž, fond Měšťanská škola Žebrák, školní kronika obecné a měšťanské školy v Žebráku 1941–1958; Tamtéž, Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Beroun – Příbramské předměstí (Zavadilka), školní kronika 1940/41 – 1956/57; Tamtéž, fond Obecná škola Broumy, školní kronika 1941–1947; Tamtéž, Základní devítiletá škola Hředle, školní kronika 1940–1977; Tamtéž, fond Obecná škola Vráž, školní kronika

1939/40–1950/51; Tamtéž, fond Obecná škola Železná, školní kronika 1941–1984; NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Reálného gymnázia v Třeboni z 4. 10. 1948 ve věci činnosti Němců za okupace; DOLEŽAL, Jiří, c. d., s. 72–73.

⁴³⁾ Jiří DOLEŽAL, c. d., s. 72–73. Po jeho opětném zavedení byly na gymnáziích vykládány pouze v posledním ročníku (oktávě) dějiny Třetí říše, o rok později již od šestého ročníku (sexty) i dějiny obecné. Viz NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Reálného gymnázia v Kostelci nad Orlicí pro zemskou školní radu v Praze z 11. 10. 1948 ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení; Tamtéž, zpráva vedení Reálného gymnázia v Třeboni z 4. 10. 1948 ve věci činnosti Němců za okupace.

⁴⁴⁾ Dosavadní literatura tuto otázku uspokojivě nevysvětluje, nicméně ze shromážděných pramenů vyplývá, že tomu tak skutečně bylo. Viz SOkA Beroun, fond Obecná škola Vráž, třídní výkazy, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy dvojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím ve Vráži, školní rok 1942/43, výkaz žáka 6. ročníku Jaroslava Bartáka; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy dvojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím ve Vráži, školní rok 1943/44, výkaz žáka 6. ročníku Rudolfa Holečka; Tamtéž, výkaz žáka 7. ročníku Čenka Graua; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy dvojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím ve Vráži, školní rok 1944/45, výkaz žáka 6. ročníku Karla Janáčka; Tamtéž, výkaz žákyně 7. ročníku Vlasty Hájkové; Tamtéž, výkaz žákyně 8. ročníku Blanky Kačírkové; Tamtéž, fond Obecná škola Praskolesy, třídní výkazy, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy dvojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím v Praskolesích, školní rok 1942/43, výkaz žáka 6. ročníku Miloslava Bureše; Tamtéž, výkaz žákyně 7. ročníku Růženy Volmutové; Tamtéž, výkaz žákyně 8. ročníku Vlasty Ungrové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 3. třídy trojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím v Praskolesích, školní rok 1943/44, výkaz žákyně 6. ročníku Libuše Sládkové; Tamtéž, výkaz žáka 7. ročníku Miloslava Bureše; Tamtéž, výkaz žákyně 8. ročníku Jiřiny Zikmundové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 3. třídy trojtřídní obecné školy s českým jazykem vyučovacím v Praskolesích, školní rok 1944/45, výkaz žákyně 6. ročníku Vlasty Broumské; Tamtéž, výkaz žákyně 7. ročníku Marie Kubištové; Tamtéž, výkaz žáka 8. ročníku Vladimíra Červenky; NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení měšťanské školy chlapčecké v Brně-Židenicích ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení; SOkA Beroun, fond Měšťanská škola Loděnice, třídní výkazy, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 1. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1942/43, výkaz žákyně 1. ročníku Miloslavy Kovaříkové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1942/43, výkaz žáka 2. ročníku Václava Flička; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 3.A třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1942/43, výkaz žáka 3. ročníku Jiřího Klenera; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 4.A třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1942/43, výkaz žáka 4. ročníku Josefa Kahouna; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 1. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1943/44, výkaz žákyně 1. ročníku Jitky Bertlíkové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1943/44, výkaz žáka 2. ročníku Ludvíka Trunečka; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 3. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1943/44, výkaz žákyně 3. ročníku Jiřiny Homolkové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 4.A třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1943/44, výkaz žákyně 4. ročníku Miloslava Roztočila; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 1. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1944/45, výkaz žákyně 1. ročníku Naděždy Liptkové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 2. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1944/45, výkaz žákyně 2. ročníku Jitky Bertlíkové; Tamtéž, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 3. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1944/45, výkaz žákyně 3. ročníku Marie Voňavkové; Tamtéž, třídní výkazy, třídní výkaz docházky a prospěchu žactva 4. třídy hlavní školy s českým jazykem vyučovacím v Loděnici za školní rok 1944/45, výkaz žáka 4. ročníku Františka Votlučky.

⁴⁵⁾ SOkA Beroun, fond Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Beroun – Příbramské předměstí (Zavadilka), školní kronika 1940/41–1956/57. Od začátku školního roku 1941/42 byly zavedeny právě nové osnovy pro vyučování zeměpisu (SOkA Beroun, fond Obecná škola Vráž, školní kronika 1939/40–1950/51).

- ⁴⁶⁾ Muzeum Komenského v Přerově, sbírky Muzea Komenského v Přerově, oběžník ministerstva sociální a zdravotní správy z 30. 4. 1941 určený okresním úřadům a magistrátům ve věci vyšetření zdravotního stavu všech školních dětí české národnosti narozených v letech 1928–1931.
- ⁴⁷⁾ SOKA Beroun, Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Beroun – Příbramské předměstí (Zavadilka), školní kronika 1940/41–1956/57; Dále tamtéž, fond Obecná škola Broumy, školní kronika 1941–1947; Tamtéž, fond Obecná škola Žloutkovice, školní kronika 1940–1944.
- ⁴⁸⁾ NA, fond Úřad říšského protektora – státní tajemník (dále jen ŮŘP-ST), 109-4/971, korespondence služebny pro Čechy a Moravu Hlavního říšského rasového a osidlovacího úřadu SS s Úřadem říšského protektora ze srpna až listopadu 1941 (via Mgr. Dalibor Krčmář).
- ⁴⁹⁾ K tomuto například Jan TESÁŘ, Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátě (1. část). In: Historie a vojenství, č. 1, 1964, s. 156–171 nebo Miroslav KÁRNÝ, Generální plán Východ. In: Československý časopis historický, č. 3, roč. XXV, 1977, s. 345–382.
- ⁵⁰⁾ NA, fond ŮŘP-ST, sign. 109-4/971, úřední dopis SS-Sturmabführera Künzela ze služebny pro Čechy a Moravu Hlavního říšského rasového a osidlovacího úřadu SS státnímu tajemníkovi Úřadu říšského protektora SS-Gruppenführerovi K. H. Frankovi z 18. 8. 1941 ve věci lékařských prohlídek české školní mládeže (via Mgr. Dalibor Krčmář).
- ⁵¹⁾ Miroslav KÁRNÝ, Hlavní rysy okupační politiky Reinharda Heydricha. In: Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ, Margita KÁRNÁ (eds.), Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha, Tisková, ediční a propagační služba 1991, s. 19.
- ⁵²⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 105, složka 4990, incidenty na školách v roce 1941.
- ⁵³⁾ Tomáš PASÁK, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, s. 238.
- ⁵⁴⁾ NA, fond Emanuel Moravec, karton 68, složka 39-6/12, dopis přednosta kanceláře státního prezidenta Popelky Emanuelu Moravcovi z 22. 1. 1942 ve věci zastavení vyučování na Reálném gymnáziu v Místku.
- ⁵⁵⁾ Tomáš PASÁK, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, s. 238.
- ⁵⁶⁾ Tamtéž.
- ⁵⁷⁾ NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 2940, složka Opatření ohledně dnů 26., 27. a 28. 10. 1940, oběžník MŠaNO ve věci opatření ohledně dnů 26., 27. a 28. října 1940 z 21. 10. 1940.
- ⁵⁸⁾ Tamtéž, složka Opatření stran dne 28. října 1941, jakož i dnů tomuto dni předcházejících a po něm následujících, opis oběžníku prezidia MŠaNO z 17. 10. 1941 ve věci opatření stran dne 28. října 1941, jakož i dnů tomuto dni předcházejících a po něm následujících. Bylo čeho se obávat, protože v předcházejícím roce se tomu tak i přes všechny výzvy nestalo: například v Třebíči přišlo ve zmiňovaný den několik studentů tamní obchodní akademie do školy manifestačně s černými kravatami, za což byli disciplinárně postíženi. NA, fond Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu, sign. 114-210/2 (via Mgr. Dalibor Krčmář).
- ⁵⁹⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 105, složka 4989, kopie dopisu ministra školství Jana Kaprase zemskému prezidentu v Praze Antonínu Dvořákovi z 15. 10. 1941; Tamtéž, kopie dopisu ministra školství Jana Kaprase zemskému prezidentu v Brně Jaroslavu Mezníkovi z 15. 10. 1941.
- ⁶⁰⁾ Text diktátu zněl: „Adolf Hitler je vůdcem německého národa a představitelem jeho vůle. V protektorátě Čechy a Morava jej zastupuje jeho excelence říšský protektor, SS-Obergruppenführer a generál policie Reinhard Heydrich. Státním tajemníkem je SS-Gruppenführer K. H. Frank. Lid český vede státní prezident Dr. Emil Hácha. Město Beroun patří k oberlandratu na Kladně. Všichni Češi chápou význam dnešního zápasu za novou Evropu. My studenti zůstaneme při své klidné práci. Nevinný člověk se může nebát.“ SOKA Beroun, fond Reálné gymnázium v Berouně, spisy 1940–1942, grafologický diktát z 3. 11. 1941.
- ⁶¹⁾ Tamtéž.
- ⁶²⁾ NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Obchodní akademie v Berouně ze 7. 7. 1948 ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení.
- ⁶³⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 105, složka 4990, incidenty na školách v roce 1941.
- ⁶⁴⁾ NA, Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Reálného gymnázia v Hradci Králové pro zemskou školní radu v Praze z 19. 10. 1948 ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení.
- ⁶⁵⁾ Na základě obvinění bylo 10 pedagogů a 48 studentů této školy 4. října 1941 zatčeno kladenským gestapem a vězněno v terezínské Malé pevnosti do 22. 11. 1941. Památník Terezín, sbírka vzpomínek, č. 1998 – Rudolf Kohler.

- ⁶⁶⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 105, složka 4990, incidenty na středních školách v roce 1941, vyhláška Okresního úřadu v Pelhřimově č. 1415/41 z 28. 11. 1941.
- ⁶⁷⁾ NA, Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Reálného gymnázia v Pelhřimově o událostech na tomto ústavu v době nacistické okupace, nedatováno.
- ⁶⁸⁾ Hypotézu, že autory dopisů nejsou žáci, vyslovil již i ministr Kapras ve svém dopisu Háchovi z 5. 12. 1941, ve kterém uvedl, že „jen malá část může dle písma býti přičítána školní mládeži. Největší část jich je dle způsobu psaní z kruhů mimoškolních, komunistických anebo posluchačů londýnského rozhlasu, i když pro zmatení jsou podepsány, jakoby je psali studenti.“ Citováno dle Tomáše PASÁKA, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, s. 238.
- ⁶⁹⁾ ANM, fond Profesor Jan Kapras, karton 105, složka 4990, dopis státního prezidenta Emila Háchy ministru školství Janu Kaprasovi z 15. 11. 1941.
- ⁷⁰⁾ Tomáš PASÁK, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, s. 238–239.
- ⁷¹⁾ NA, fond Ministerstvo školství 1918–1949, karton 833, zpráva vedení Státního dívčího reálného gymnázia v Praze XII. (Slezská ulice) ve věci soustředění materiálu o činnosti Němců a jeho vytěžení.
- ⁷²⁾ Tamtéž, materiál o Reálném gymnáziu v Příbrami za okupace.
- ⁷³⁾ Marek POLONCARZ, Případ roudnických studentů. In: Terezínské listy 16/1988, s. 18–19; Dagmar ČERMÁKOVÁ, Roudnický atentát. In: Terezínské listy 6/1976, s. 37.
- ⁷⁴⁾ Marek POLONCARZ, c. d., s. 21.
- ⁷⁵⁾ Tamtéž, s. 22.
- ⁷⁶⁾ SOKA Litoměřice, fond Gymnázium Roudnice nad Labem, kronika ústavu 1940–1947 (via Mgr. Naděžda Seifertová); SOKa Beroun, fond Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Beroun – Příbramské předměstí (Zavadilka), školní kronika 1940–1957; Tamtéž, fond Základní devítiletá škola Hředle, školní kronika 1940–1977; Tamtéž, fond Obecná škola Chyňava, školní kronika 1939–1960; Tamtéž, fond Obecná škola Nenačovice, školní kronika 1941–1961; Tamtéž, fond Obecná škola Stašov, školní kronika 1940–1946; Tamtéž, fond Obecná škola Svatá, školní kronika 1940–1956; Tamtéž, fond Obecná škola Žloutkovice, školní kronika 1940–1944; Tamtéž, fond Obecná škola Železná, školní kronika 1941–1984; Tamtéž, fond Měšťanská škola chlapecká Beroun, školní kronika 1940–1945.
- ⁷⁷⁾ SOKa Beroun, fond Měšťanská škola Lochovice, školní kronika obecné a měšťanské školy v Lochovicích 1940–1951; Tamtéž, fond Měšťanská škola Žebrák, školní kronika obecné a měšťanské školy v Žebráku 1941–1958; Tamtéž, fond Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Beroun – Příbramské předměstí (Zavadilka), školní kronika 1940–1957; Tamtéž, fond Základní devítiletá škola Bezdědice 1.–5. ročník, školní kronika 1931–1962; Tamtéž, fond Základní devítiletá škola Bzová, školní kronika 1926–1964; Tamtéž, fond Základní devítiletá škola Hředle, školní kronika 1940–1977; Tamtéž, fond Obecná škola Chyňava, školní kronika 1939–1960; Tamtéž, fond Obecná škola Nenačovice, školní kronika 1941–1961; Tamtéž, fond Obecná škola Stašov, školní kronika 1940–1946; Tamtéž, fond Obecná škola Svatá, školní kronika 1940–1956; Tamtéž, fond Obecná škola Žloutkovice, školní kronika 1940–1944; Tamtéž, fond Obecná škola Vráž, školní kronika 1939–1951; Tamtéž, fond Obecná škola Železná, školní kronika 1941–1984; Tamtéž, fond 1. střední škola Hořovice, kronika měšťanské chlapecké školy v Hořovicích 1940–1950; Tamtéž, fond Střední škola Hostomice, paměti občanské (měšťanské) školy chlapecké i dívčí v Hostomících (kronika) 1923–1967.
- ⁷⁸⁾ Blíže k Janu Kaprasovi: Stanislav BALÍK, Kaprasův právněhistorický seminář a další osudy jeho žáků. In: Pocta Aleši Skřivanovi: sborník příspěvků jeho žáků k 50. narozeninám. Praha, Vydavatel a nakladatel PhDr. Et JUDr. Stanislav Balík 1994, s. 3–8. Vladimír KINDL, Na okraj nedozítého jubilea prof. Dr. Jana Kaprase. In: Právněhistorické studie, č. 33, 1993, s. 241–246. Marie RYANTOVÁ, Prof. JUDr. Jan Kapras a jeho působení za okupace. In: Věda v českých zemích za druhé světové války. Praha, AV ČR 1998, s. 251–265.
- ⁷⁹⁾ Blíže k Emanuelu Moravcovi: Jaroslav HRBEK, Emanuel Moravec aneb konstrukce a skutečnost. In: Dějiny a současnost, č. 5, 1969, s. 39. Jan TESAŘ, Emanuel Moravec aneb logika realismu. In: Dějiny a současnost, č. 1, 1969, s. 20–27. Tato studie též vyšla jako součást jeho knihy Mnichovský komplex, a to ve vydání z roku 2000: Jan TESAŘ, Mnichovský komplex: jeho příčiny a důsledky. Praha, Prostor 2000, s. 231–247. Dále o Moravcovi Jiří PERNES, Až na dno zrady: Emanuel Moravec. Praha, Themis 1997; Jan Boris UHLÍŘ, Emanuel Moravec 1939–1945. In: Ivo PEJČOCH, Jiří PLACHÝ a kol.: Okupace, kolaborace, retribuice. Praha, Vojenský historický ústav 2010.

SCHOOL YEAR IN HEYDRICH'S PROTECTORATE

*Jan Špringl, Terežín Memorial
Summary*

Since the very beginning, the occupation authorities in the Protectorate of Bohemia and Moravia set their sights on the Czech school system. Their key objective was to reduce the overall educational standards of the Czech schoolchildren, Germanize them and later use them as a source of cheap labor. As for the actual changes in the country's school system, of great importance was the school year 1941/1942, which, by coincidence, covers the term of office of Reinhard Heydrich as the acting Reichprotector. True to say, some changes had been prepared already before his arrival to Prague, some were initiated by Heydrich himself. One of Heydrich's proclaimed goals was to make it more difficult for the Czech youth to achieve higher (secondary) education by closing down schools, by giving continued accent on apprentice and vocational training and indoctrination towards loyalty to the Reich.

In terms of organizational changes, the school year in question saw a change of the three-year 'town school' (a lower or junior secondary school) to four-year, and the directive whereby elementary school pupils could advance to that school after finishing the fourth grade (previously this was possible after finishing the fifth grade). Town school was also renamed, according to the Reich model, to 'main school'. Furthermore, under the new rules it was possible, as compared with the previous years, to admit only 40% of pupils (later on no more than 35% of pupils). The number of pupils in individual classes was also raised, while teachers had their working duties expanded. These measures were designed to lead to cuts in the number of teachers and to reducing the overall quality of the educational standards. As for secondary schools (only classical, technical and reformed technical high schools, high schools specializing in maths, technical subjects and sciences, and teacher training institutes were classified as secondary education in prewar Czechoslovakia and also in the early days of the Protectorate), reductions of their numbers got under way. High schools specializing in maths and technical subjects and reformed technical high schools were to be scrapped gradually. Furthermore, coeducation was also significantly reduced at secondary schools. It was ruled that each grammar school could admit into its first grade only 40 students. Overall, only 10% of fourth-grade pupils from elementary schools could be admitted to secondary schools. The school year under scrutiny was also significant because of the preparation of another major constraint on the training of the Jewish population in the Protectorate. In July 1942, the Protectorate Education Minister Moravec issued a decree prohibiting any education of Jewish children whatsoever. Other organizational changes directly affected school administration in keeping with the adjustments, described as Heydrich's administrative reform.

The school year 1941/1942 also saw a major change in the composition of school subjects. The number of German language lessons was increased (for instance, German was now taught at elementary schools from the first grade), history lessons were temporarily suspended (at some types of schools history lessons were not resumed until the end of the war) and in geography lessons pupils were allowed to learn only about the territory of the Great German Reich and the Protectorate. History teachers began to be retrained in courses held at Rankenheim near Berlin as well as in training centers in the Protectorate. As all other public servants, they were obliged to master German and pass exams in the language.

As part of a racial survey of the Protectorate population, all the pupils born between 1928 and 1931 were inspected, while the whole operation had been covered up as a medical examination aimed at improving the health of Czech schoolchildren.

In addition to the above systematic steps, the occupation authorities proceeded to adopt repressive measures toward schools and Czech schoolchildren, based – seen through today's perspective – on petty or framed-up transgressions in the behavior of pupils, which were classified as incompatible with the compulsory loyalty toward the Great German Reich. This particular approach was reflected in the closing down and abolishing schools, arresting teachers and pupils. Based on many cases of what was termed improper behavior of schoolchildren and students (at secondary schools in particular), Reinhard Heydrich threatened Education Minister Jan Kapras in October 1941 that the closing down of all Czech secondary and higher vocational schools in the Protectorate was prepared. In the end, an across-the-board closure of the schools did not materialize but even so some schools were thus affected. On many occasions, the above-mentioned improper behavior of students involved

anonymous letters with defamatory content sent to the occupation authorities. According to the Nazi security and repressive machinery the authors of those letters were mainly secondary school students from all over the Protectorate. However, it is likely that these were provocations hatched by the Gestapo, which was looking for a pretext to crack down on the Czech educational system in general and to close the schools. But the most aggressive crackdown on the schoolchildren and students came after the assassination of Heydrich. Many pupils of Czech schools were arrested and executed during the state of emergency and martial law. The most massive reprisal included arrest and imprisonment of as many as 46 students from a Technical Grammar School and 38 pupils from a Higher Technical College at Roudnice nad Labem on framed-up charges (preparing assassination of a local headmaster of a German elementary school, hostile behavior toward the Great German Reich).

In addition to the above aspects, there were many other school-related activities, such as collecting scrap, curative herbs and other plants, and frequent prolongation of Christmas vacations, particularly typical of the war years, due to efforts to save coal. The school year under scrutiny also saw a major change of the Education Minister in the Protectorate: in January 1942 Jan Kapras, professor of legal history, was replaced in the ministerial post by former Czech Army officer Emanuel Moravec, who – unlike his predecessor – managed the Protectorate school system fully in compliance with the wishes and requirements of the German occupation authorities.

In no other period in the Protectorate history had the Czech schools seen so wide-ranging changes and such aggressive crackdowns by the Nazi security and repressive machinery as in the school years 1941/1942. As a matter of record, the measures launched in the school year 1941/1942 were further developed and promoted in the following years, which hit the Czech schools mainly as a consequence of the continuing war (moving schools, seizing school buildings for war purposes, labor duties for teachers and adolescents).

EIN SCHULJAHR IN HEYDRICHS PROTEKTORAT

*Jan Špringl, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Die Okkupationsbehörden im Protektorat Böhmen und Mähren konzentrierten sich schon von Anfang an auch auf die Angelegenheiten des tschechischen Schulwesens. Ihr Hauptziel war, die Bildung der tschechischen Jugend einzuschränken, ihre Germanisierung und Verwendung als Arbeitskraft. Bezüglich der Veränderungen im Bereich des Schulwesens ist das Schuljahr 1941/1942 von außerordentlicher Bedeutung. Es deckt sich, den Umständen entsprechend, mit dem Wirken Reinhard Heydrichs in der Funktion des stellvertretenden Reichsprotektors. Schon vor seiner Ankunft in Prag hatte man einige Änderungen vorbereitet, andere regte er selbst an. Eines der von Heydrich deklamierten Ziele war, der tschechischen Jugend durch die Schließung von Schulen den Zugang zu einer höheren (Mittelschul-) Bildung zu erschweren, die Ausrichtung auf Berufs- und Fachschulen fortzusetzen und die Erziehung zur Loyalität gegenüber dem Reich zu fördern.

Im Rahmen der organisatorischen Neuerungen kam es in besagtem Schuljahr zur Umstellung der dreijährigen Bürgerschule zur vierjährigen und zur Anordnung eines möglichen Übertritts der Schüler von der Volksschule zu dieser Schule nach Abschluss des 4. Jahrgangs (früher geschah das nach Abschluss des 5. Schuljahres). Die Bürgerschule wurde darüber hinaus nach dem Vorbild im Reich in Hauptschule umbenannt. Außerdem konnten auf ihr entsprechend der neuen Regelung gegenüber der vorausgehenden Zeit nur 40% von Schülern angenommen werden (später dann nur 35% der Schüler). Auch die Schülerzahl pro Klasse wurde erhöht und die Dienstverpflichtung der Lehrer verschärft. Diese Maßnahmen sollten zu einer Senkung der Lehrerschaft und somit auch der Qualität der zu erwerbenden Bildung führen. Bei den Mittelschulen wurde eine Reduktion der Anzahl in Angriff genommen (als Mittelschulen wurden in der Vorkriegstschecoslowakei und noch zu Beginn des Protektorats nur klassische, Real- und Reformrealgymnasien, Realschulen und Lehreranstalten angesehen). Die Realschulen und Reformrealgymnasien sollten nach und nach beseitigt werden. Außerdem wurde an den Mittelschulen die Koedukation wesentlich eingeschränkt. Neu bestimmt wurde, dass jedes Gymnasium nur 40 Studenten in den ersten Jahrgang aufnehmen darf. Insgesamt konnten jedoch nur 10% der Schüler des 4. Jahrgangs der allgemeinen Schulen in Mittelschulen aufgenommen werden. Das in Augenschein genommene Jahr war auch hinsichtlich der Vorbereitungen zur weiteren Einschränkung der Bildung der jüdischen Bevölkerung des Protektorats von Bedeutung. Im Juli 1942 gab Protektorats-Schulminister Moravec eine Verordnung heraus, die jede Art von Bildung für jüdische Kinder untersagte. Weitere organisatorische Änderungsmaßnahmen betrafen in Zusammenhang mit den Regelungen, die als Heydrichs Verwaltungsreform bezeichnet werden, die Schulbehörden direkt.

Im Schuljahr 1941/1942 kam es auch zu umfassenden Veränderungen in der Struktur der Unterrichtsfächer. Der Deutschunterricht wurde verstärkt (Deutsch wurde zum Beispiel an den Volksschulen schon vom ersten Jahrgang an gelehrt), der Geschichtsunterricht zeitweilig ausgesetzt (an manchen Schulen wurde er bis Kriegsende nicht wieder aufgenommen) und im Fach Geographie sollten sich die Schüler lediglich mit dem Gebiet des Großdeutschen Reiches und des Protektorats beschäftigen. Man begann, die Geschichtslehrer in Kursen umzuschulen, die in Rankenheim bei Berlin und in den Schulungszentren des Protektorats stattfanden. Sie sollten sich wie alle öffentlichen Angestellten die deutsche Sprache aneignen und entsprechende Prüfungen ablegen.

Bezüglich der Rassen-Inventur der Protektoratsbevölkerung nahm man eine flächendeckende Untersuchung der Schülerschaft der Jahrgänge 1928–1931 vor, die als ärztliche Kontrolle mit dem Ziel einer Verbesserung des Gesundheitszustandes tschechischer Kinder maskiert wurde.

Außer den oben erwähnten Schritten, die das System betrafen, ergriffen die Okkupationsbehörden auch abrupt repressive Maßnahmen gegen Schulen und tschechische Schuljugend. Das geschah auf Grundlage von – aus heutiger Sicht – meist kleinlichen Verstößen im Verhalten der Schülerschaft, die mit der pflichtgemäßen Beherzigung der Loyalität gegenüber dem Großdeutschen Reich nicht in Einklang standen. Bei diesen Maßnahmen handelte es sich um die Schließung und Auflösung von Schulen und die Verhaftung von Lehrern und Studenten. Angesichts zahlreicher Fälle von ungebührlichem Verhalten der Schuljugend (vor allem auf den Mittelschulen) drohte Reinhard Heydrich im Oktober 1941 Schulminister Jan Kapras, dass die Schließung aller tschechischen Mittel- und höheren Fachschulen des Protektorats vorbereitet sei. Schließlich kam es zu keinen, das gesamte Gebiet erfassenden Schließungen, trotzdem widerfuhr dieses Schicksal mehreren Schulen. Zum er-

währten ungebührlichen Verhalten gehörte auch eine größere Zahl anonymer Briefe mit diffamierendem Inhalt, die den Okkupationsbehörden zugestellt wurden und deren Verfasser entsprechend dem nazistischen, repressiven Sicherheitsapparat vor allem Studenten verschiedener Mittelschulen des gesamten Protektorats sein sollten. Es ist jedoch wahrscheinlich, dass es sich um eine Provokation vonseiten der Gestapo handelte, die einen Vorwand suchte, um gegen das tschechische Schulwesen vorgehen und Schulen schließen zu können. Die aggressivsten Maßnahmen gegen die Schuljugend ergriffen die repressiven, okkupatorischen Sicherheitsorgane jedoch nach dem Attentat auf Heydrich. Zahlreiche Schüler tschechischer Schulen wurden während des Ausnahmezustands und Standrechts inhaftiert und hingerichtet. Zu den umfassendsten Repressalien gehörten zum Beispiel die Verhaftung und Einkerkung von 46 Studenten und Studentinnen des Realgymnasiums und von 38 Schülern der Höheren technischen Schule in Roudnice nad Labem. Anlass für diese Operation waren konstruierte Gründe (Vorbereitung eines Attentats auf den dortigen Direktor der deutschen Volksschule, feindliche Äußerungen gegenüber dem Großdeutschen Reich).

Neben den oben angeführten Aspekten fanden Kampagnen zum Sammeln von Altstoffen, Heilkräutern und anderen Früchten statt. Für die Kriegszeit war, um Kohle einzusparen, auch eine Verlängerung der Weihnachtsferien charakteristisch. In besagtem Schuljahr kam es auch zu einer wichtigen Veränderung bei der Person des Schulministers: Jan Kapras, Professor für Rechtsgeschichte, wurde im Januar 1942 auf seinem Ministersessel von Emanuel Moravec, einem ehemaligen Offizier der tschechoslowakischen Armee, abgelöst. Dieser verfuhr im Gegensatz zu dem Erstgenannten mit den Schulen völlig entsprechend den Wünschen der Okkupanten.

Zu keiner anderen Zeit kam es zu so tiefgreifenden Veränderungen und aggressiven Attacken vonseiten des repressiven, okkupatorischen Sicherheitsapparates gegen tschechische Schulen. In den folgenden Jahren, die sich auf tschechischen Schulen vor allem durch Maßnahmen auswirkten, die unmittelbar mit dem Kriegsverlauf zusammenhingen (Verlegen von Schulen und Beschlagnahme ihrer Gebäude für kriegswichtige Zwecke, Totaleinsatz von Lehrern und heranwachsender Schuljugend), wurde lediglich das weitergeführt und vervollkommenet, was vor allem im Schuljahr 1941/1942 begonnen hatte.

PAUL RIEGE. NEPŘÍLIŠ OCHOTNÝ KATAN

Jan Vajskebr, Památník Terezín

Atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha spustil v Protektorátu Čechy a Moravu doposud nevídanou vlnu teroru. Do pátracích akcí a odvetných opatření byly zapojeny prakticky všechny policejní, bezpečnostní, vojenské i paramilitární složky německého okupačního aparátu. Velmi významnou roli při nich měla sehrát pořádková policie. Novým zastupujícím říšským protektorem se totiž stal náčelník Hlavního úřadu pořádkové policie SS-Oberstgruppenführer Kurt Daluge, který do protektorátu povolal policejní posily z „říše“. Ty se staly, společně se zde již dislokovanými útvary, hlavní hybnou silou při provádění razíí a exekucí osob odsouzených stannými soudy. Na jejich bedra rovněž padá vyvraždění lidických mužů. Velitelem veškerých sil německé uniformované policie v protektorátu byl v této době zkušený policejní důstojník SS-Gruppenführer a generálporučík policie Paul Riege. Jeho životní osudy bezesporu nabourávají schématický obraz příslušníků německých represivních složek, a proto je zajímavé se na ně podívat podrobněji.

Hans Paul Eduard Harry Riege se narodil 27. dubna 1888 v rodině evangelického pastora v obci Lüdingworth ležící nedaleko severomořského pobřeží.¹⁾ V roce 1908 dokončil gymnázium v Bremerhavenu a přestěhoval se do Marburgu se záměrem studovat práva na zdejší slavné univerzitě. Stihl však absolvovat pouze dva semestry, než nastoupil do armády jako jednoroční dobrovolník. Po splnění povinné služby se rozhodl pro důstojnickou dráhu. Nastoupil jako praporčík ke granátnickému pluku a po složení důstojnické zkoušky obdržel patent poručíka, přestože neabsolvoval válečnou školu. Jeho další kariéru však ovlivnily stavovské bariéry. Jelikož nedisponoval majetkem na složení kauce pro svatbu s dcerou justičního rady, přešel počátkem roku 1912 na vlastní žádost k policii do Berlína. Zde složil v červenci 1913 důstojnickou zkoušku a stal se poručíkem policie. Úspěch se dostavil rovněž v jeho boji o vyvolenou, se kterou se směl v březnu 1914 oženit. Z těžce vybojovaného manželství se ovšem radoval jen krátce, neboť jeho žena zemřela počátkem následujícího roku po porodu syna.²⁾

V té době již Riege sloužil vzhledem k vypuknutí první světové války opět v armádě. Hned v první mobilizační den se přihlásil u svého pluku, kde byl zařazen jako velitel čety. Ještě před koncem roku 1914 byl však přeložen do kurzu v Döberitzu a připravoval důstojnické čekatele na jejich bojové vystoupení. Armádní velení se však rozhodlo využít Riegeho policejní praxe a v říjnu následujícího roku byl přeložen do štábu vrchního velitele „Ost“ na pozici důstojníka kontrašpionáže. V nové funkci se zcela evidentně osvědčil a postupně se vypracoval až na ředitele polní policie a náčelníka kontrašpionáže na východní frontě. Na tomto bojišti se sice Německu vojensky dařilo, celkové hospodářské vyčerpání a neúspěchy na západní frontě nakonec zvrátily válku v jeho neprospěch. Riege si

z prohrané války odnesl Železný kříž I. a II. stupně, stejně jako 15% válečné poškození. Demobilizován byl v září 1919 v hodnosti kapitána.³⁾

Válečná vřava sice utichla, nicméně Riege se, podobně jako řada jeho vrstevníků, s výsledky Versailleské dohody nesmířil. Svůj odmítavý postoj dal najevo tím, že vstoupil do freikorpsu „Grenzschutz Nord“, který působil pod vrchním velitelstvím „Bartenstein“ na nově ustavené východní hranici Německa. Zde se odehrávaly ostré střety s Poláky, kteří právě obnovovali svou státnost poté, co si jejich území na dvě stě let rozdělily okolní mocnosti. Po demobilizaci německé armády Riege působil na témže teritoriu na postu ředitele pohraniční policie pro Východní Prusko. Zapletl se však do tzv. Kappova puče, kterým se přívrženci monarchie pokusili svrhnout nenáviděnou Výmarskou republiku.⁴⁾ Akce však skončila neúspěchem a Riegemu vyneslo jeho angažmá dočasnou suspendaci. Velkou újmu však neutrpěl, neboť už v říjnu 1920 nastoupil k berlínské ochranné policii, kde úspěšně pokračoval v další kariéře, nejprve jako velitel čtyř, adjutant a příslušník různých štábů. V témže roce 1920 byl povýšen na kapitána a o tři roky později na majora policie. Na počátku dvacátých let se rovněž znovu oženil, tentokrát s dcerou švýcarského obchodníka, a z jejich manželství vzešly další dvě děti.

Riegeho další kroky směřovaly do oblasti policejního školství. Nejprve působil na pozici učitele v policejní škole v Brandenburgu a vyšší policejní školy v Eiche u Postupimi. Poté Riege nastoupil jako referent na Vědecký policejní institut v Berlíně-Charlottenburgu, kde dostal na starost spolupráci se zahraničím. Mohl se opřít o své zkušenosti z armádní rozvědky i zahraničních cest a stáží ve Velké Británii, Francii, Švýcarsku, Belgii, Nizozemsku a ve Skandinávii, které podnikl na přelomu dvacátých a třicátých let jako kurýr Zahraničního úřadu (tj. ministerstva zahraničí) a na základě státního stipendia. Kromě přednášek Riege vypracovával srovnávací studie o zahraničních policejních strukturách a předkládal zlepšovací návrhy na pruské ministerstvo vnitra. Do jeho pracovní náplně patřil i doprovod zahraničních komisí v Německu. Odborně se zabýval rovněž dějinami policie a byl autorem řady knih a odborných studií.⁵⁾ Riege byl policistou tělem i duší, což se projevovalo i tím, že sedm let působil jako zastupující předseda Říšského svazu německých policejních důstojníků a Sdružení pruských policejních důstojníků. Organizoval také představení hudebních sborů složených z příslušníků policie.⁶⁾

V roce 1932 se stal Riege zastupujícím velitelem inspekce ochranné policie sídlící v berlínské čtvrti Neukölln. Mezi jeho povinnosti náleželo zajišťování veřejného pořádku a bezpečnosti, stejně jako dohled nad policejními okrsky v této městské části. O rok později se nakrátko ujal funkce velitele policejní inspekce v berlínských čtvrtích Wilmersdorf a Kreuzberg, kde plnil obdobné úkoly. V policejní službě pokračoval i po nástupu nacistů k moci. Do NSDAP Riege vstoupil 1. května 1933 pod číslem 2 658 727 a patřil tak k „březnovým padlým“ (*Märzgefallene*), jak „staří“ nacisté posměšně přezdívali konjunkturalisty a oportunisty, kteří urychleně vstupovali do nacistické strany. Ještě v roce 1933 se dočkal povýšení na podplukovníka a o dva roky později do plukovnícké hodnosti. Zastával

rovněž vysoké funkce v policejním aparátu „Třetí říše“. V polovině roku 1933 byl jmenován náčelníkem štábu ochranné policie v Berlíně a ze své pozice se snažil prosadit reformu policejní správy. Podle vlastních slov se ovšem dostal do konfliktu s pruským ministerstvem vnitra, jmenovitě budoucím náčelníkem Hlavního úřadu pořádkové policie K. Daluegem. Přesto byl v roce 1935 jmenován velitelem policejní skupiny „Berlin-West“ a podléhala mu tak uniformovaná policie v západní části Berlína. V následujícím roce se podílel na organizaci nacisty režírované berlínské olympiády, neboť hlavní stadion se nacházel v jeho služební oblasti. I v této exponované funkci si našel čas na přednášky na půdě policejního institutu. V rámci nich nechyběla ani aktuální, navýsost politická témata, jako „Marxistická revolta v Rakousku v únoru 1934“.⁷⁾

Přes svůj loajální postoj k novému režimu však Riege zůstal spíše důstojníkem konzervativního ražení. Ačkoliv se mohl pochlubit úspěšnou službou a dobrým kariéřním postupem, nevycházel Riege s novými kolegy, kteří nastoupili do služby teprve po uchopení moci nacistickou stranou, příliš dobře. Ti považovali většinu profesních policistů z období Výmarské republiky, mezi které patřil i Riege, za pouhé oportunisty, což vedlo k osobním konfliktům. V roce 1936 se dostal do sporů s berlínským policejním prezidentem W.-H. hrabětem von Helldorfem,⁸⁾ a byl proto počínaje říjnem téhož roku přeložen do nově zřízené funkce inspektora pořádkové policie provincií Dolní a Horní Slezsko se sídlem ve Vratislavi (Breslau, dnes Wrocław). Své potíže si však přinesl s sebou, neboť jeho vztah k místnímu policejnímu prezidentovi Albrechtu Schmeltovi⁹⁾ i vrchnímu prezidentovi Josefu Wagnerovi¹⁰⁾ byl obdobně špatný. Konflikt se záhy rozhořel v otevřené střetnutí, nicméně Riege nakonec svoji pozici uhájil a zanedlouho i posílil.¹¹⁾ Důležité podpory se mu dostalo i ze strany velitele vrchního úseku SS „Südost“ SS-Gruppenführera E. von dem Bacha-Zelewského,¹²⁾ který se stal v červnu 1938 vyšším velitelem SS a policie „Südost“ a tím i Riegeho přímým nadřízeným.¹³⁾ Důvěra nadřízených v Riegeho se projevila i v další důležité oblasti. V souvislosti se snahou o propojení policie a SS rozhodl Himmler už v lednu 1939, že členství v SS bude urychleně uděleno všem inspektorům pořádkové policie. V den Hitlerových padesátých narozenin byl Riege přijat mezi členy „černé gardy“ v hodnosti SS-Oberführer (SS-Nr. 323 872).¹⁴⁾ Postoupil rovněž v policejní hodnosti, když byl 1. dubna 1939 charakterizován jako generálmajor policie. Navzdory svému vstupu do SS ovšem Riege nezatratil, na rozdíl od řady svých kolegů, víru svých otců a i nadále se oficiálně hlásil k evangelické církvi.

Význam Riegeho pozice na exponované východní hranici Německé říše podstatně narostl v souvislosti s expanzí Německa proti jeho sousedům. Oblast svěřená inspektorovi, resp. veliteli pořádkové policie ve Slezsku, se totiž podle potřeby zvětšovala o části okupovaného Československa a Polska. Po uzavření Mnichovské dohody byl Riege víceméně automaticky jmenován do čela V. policejního úseku „Nordostböhmen“. Ten zahrnoval území severní Moravy okupované v rámci V. pásma. I když byl tento úsek nakonec spojen s jiným, Riege se přesto své funkce v okupovaném českém pohraničí dočkal. V rámci provizorní policejní správy

instalované v Sudetské župě zastával až do prosince 1938 místo velitele pořádkové policie úseku „Nordmähren“, který odpovídal území opavského vládního prezidenta, rovněž se sídlem ve slezské metropoli.¹⁵⁾ Vytvořil zde provizorní policejní strukturu a organizoval činnost uniformované policie, ke které patřily doprovod vězeňských transportů, nebo podpora propagandistické kampaně za připojení československého pohraničí k Německé říši. Podléhaly mu rovněž jednotky bývalého Sudetoněmeckého freikorpsu, narychlo přetransformované do podoby pomocné policie.¹⁶⁾

Okupací československého pohraničí však agrese nacistického Německa navzdory výrokům Adolfa Hitlera neskončila a v souvislosti s ní se také objevovaly nové kompetence pro Riegeho. Sotva byl zbaven povinností v Sudetské župě, následovalo další nasazení při okupaci „zbytku“ českých zemí. Během ní byl pověřen velením veškerých sil pořádkové policie v Moravské Ostravě a jejím okolí. Od 18. března do 19. dubna 1939 mu tak podléhaly veškeré síly pořádkové policie v této strategicky důležité průmyslové oblasti.¹⁷⁾

O další rozšíření Riegeho působnosti se postaral útok nacistického Německa proti Polsku v září 1939. V jeho důsledku se jeho služební oblast, stejně jako jeho nadřízeným, rozrostla o polská území přičleněná ke Slezsku.¹⁸⁾ Riege byl jmenován vedoucím policejního oddělení ve štábu náčelníka civilní správy u skupiny armád „Süd“. Mezi jeho úkoly patřilo vytvoření policejních služeben v dobytém Poolší a dohled nad výcvikem záložních formací nově stavěné policejní divize SS. Záhy poté byl u příležitosti výročí mnichovského puče povýšen 9. listopadu 1939 do hodnosti generálmajora policie.

Úzkou spojitost s agresí nacistického Německa mělo i další Riegeho pověření. Jen dva týdny po přepadení Norska německou armádou, 20. dubna 1940, byl povolán do funkce velitele pořádkové policie u vyššího velitele SS a policie „Nord“ se sídlem v Oslu. Do jeho kompetencí obligátně náležel dohled nad německými policejními útvary a rovněž nad norskou policií. Do nové funkce nebyl Riege jmenován náhodou, neboť už ke konci dvacátých let strávil v rámci studijní cesty v Norsku několik týdnů a měl zde z této doby řadu známých. Jistě není rovněž bez zajímavosti, že Riegeho kolegou se stal velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby SS-Oberführer W. Stahlecker, který předtím působil na obdobném postu v protektorátu. Současně se jmenováním do nové funkce byl Riege povýšen u příležitosti Hitlerových narozenin na SS-Brigadeführera, čímž došlo k vyrovnání s policejní hodností.¹⁹⁾ Navzdory očekáváním se Riegemu ovšem v Norsku příliš nedařilo. Záhy se dostal do komplikované situace, zejména v důsledku Hitlerova nepřítli jasněho výnosu o uspořádání okupační správy i zjevných materiálních nedostatků.²⁰⁾ Příčinou konfliktů s nadřízenými se stala podle Riegeho slova jeho přílišná náklonnost k Norům. V poválečné výpovědi líčil poměry mezi okupanty a okupovanými takřka idylicky a pozdější napětí a konflikty mezi okupačními úřady a norskou společností přičítal výhradně na vrub svým nástupcům.²¹⁾

O půl roku později, v říjnu 1940, se Riege opět stěhoval, tentokrát do okupovaného Polska.²²⁾ Tuto oblast znal důvěrně už ze svého mnohaletého působení ve

Slezsku a na územích připojených k Německu v září 1939. Stal se velitelem pořádkové policie u generálního guvernéra, kterým byl nacistický právník Hans Frank, se sídlem v Krakově. Krátce na to byl opět u příležitosti výročí nacistického puče znovu povýšen, a to do vysoké hodnosti SS-Gruppenführera a generálporučíka policie.²³⁾ Z jeho poválečné výpovědi by se mohlo zdát, že jeho hlavní snahou se zde stalo zlepšení materiálního zabezpečení polské (tzv. modré) policie, která mu rovněž podléhala. Pořádková policie však patřila mezi pilíře německé okupační moci a vykonávala nezastupitelnou úlohu mohutné represivní složky. Polské odbojové skupiny neváhal Riege po válce označit za „bandy“, které se dopouštěly „záluďných útoků a vražd“. Popravy polských vlastenců odsouzených stannými soudy pak považoval za odvetné opatření za jejich činy.²⁴⁾ Zahájení konečné fáze genocidy polských Židů se vzhledem ke svému odchodu z Generálního gouvernementu nezúčastnil. Pozdější zásadní podíl německých policistů na vraždách a deportacích židovského obyvatelstva do vyhlazovacích táborů vehementně popřel a přiznal pouze jejich účast na střezení židovských ghett, při jejichž likvidaci měla záhy pořádková policie sehrát zásadní roli.²⁵⁾

V Generálním gouvernementu působil Riege sotva rok, když přišla další změna v jeho kariéře. Z korespondence jeho nadřízených je zřejmé, že právě zkušenosti z okupovaného Polska vedly k Riegeho přeložení do podobné funkce v protektorátu, tedy na pozici velitele pořádkové policie u říšského protektora v Čechách a na Moravě. Náčelník Hlavního úřadu pořádkové policie tehdy ještě jako SS-Obergruppenführer K. Daluge v průvodním dopise určeném říšskému protektorovi v Čechách a na Moravě vychválil Riegeho kariéru s tvrzením, že jmenovaný splňuje nezbytné předpoklady pro výkon této důležité funkce v každém ohledu.²⁶⁾ K. von Neurath vyjádřil následně s jeho jmenováním souhlas.²⁷⁾ S Riegeho službou tedy byli jeho nadřízení naprosto spokojeni, což vyjádřili v předchozím roce propůjčením Válečného záslužného kříže II. stupně s meči. Na postu BdO v Praze Riege vystřídal SS-Brigadeführera a generálmajora policie Otto von Oelhafena, který byl převelen na místo velitele pořádkové policie na Ukrajině. Jak už bylo řečeno, české země znal už ze svého nasazení při okupaci pohraničí a vnitrozemí v letech 1938 a 1939, kdy působil jako inspektor pořádkové policie ve Slezsku. Navzdory přímé účasti na okupaci českého pohraničí i vnitrozemí se však po válce neostýchal tvrdit, že „jako Němec ze severu neznal do roku 1941 [!] ani Československo ani politické pohraniční hnutí sudetských Němců.“ Do Prahy proto údajně přišel „bez nějakých předsudků a přál si jen pracovat v míru a přátelství s českým obyvatelstvem.“²⁸⁾

Do nového působiště dorazil Riege 11. září 1941 a ubytoval se v tehdejší Yorkově ulici.²⁹⁾ Stihl tak nastoupit krátce před rozpoutáním represí v období tzv. prvního výjimečného stavu, který vyhlásil bezprostředně po svém nástupu zastupující říšský protektor SS-Obergruppenführer R. Heydrich. Na základě Riegeho poválečného výslechu bychom opět mohli získat dojem, že jediné, co mu leželo na srdci, byla modernizace protektorátní policie a zlepšení situace policejních důstojníků. Realita se však poněkud lišila. Pořádková policie hrála, coby nejpo-

Paul Riege (druhý zleva) na oslavě narozenin náčelníka Hlavního úřadu pořádkové policie a zastupujícího říšského protektora K. Daluegeho (třetí zleva) 15. 9. 1942 na zámku v Dobříši. Dalšími gratulanty jsou čelní představitelé bezpečnostních složek v protektorátu – vyšší velitel SS a policie K. H. Frank (zcela vlevo), velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby u říšského protektora E. Weinmann (třetí zprava) a vedoucí pražského vedoucího úseku SD W. Jacobi (zcela vpravo).
Archiv Jaroslava Čvančary

četnější německá policejní složka, v okupačním aparátu důležitou roli a během výjimečného stavu sloužila například k doprovodu vězeňských transportů, při kontrolách, uzávírkách apod. Jen do probíhajících poprav se zatím nezapojila, neboť tuto černou práci dostaly na starost jednotky *Waffen-SS*. O teroru zosobněnému popravami a deportacemi do koncentračních táborů se jinak dobře informovaný Riege ve svých poválečných výpovědích pro jistotu vůbec nezmínil. Naopak neopomněl zdůraznit Heydrichův boj proti škůdcům v hospodářství, sociální pomoc pro pracující a zřízení kuratoria pro mládež, což plně odpovídá dikci tehdejší německé propagandy a nikoliv reálné skutečnosti.³⁰⁾

K mnohem intenzivnějšímu vystoupení pořádkové policie došlo po atentátu na Heydricha. Jakmile se K. H. Frank dozvěděl o přepadu, svolal do Černínského paláce poradu velitelů podřízených složek, včetně SS-Gruppenführera a genmjr. policie Riegeho. Na ní byla přijata řada opatření, která zahrnovala i nasazení všech dostupných sil na dopadení atentátníků. V rozpoutaném teroru tentokrát obdržela *Ordnungspolizei* mnohem výraznější roli. Organizovat pátrání po původcích atentátu a řídit odvetné akce přijel samotný náčelník Hlavního úřadu pořádkové policie SS-Oberstgruppenführer K. Daluege, jmenovaný na místo Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Místní policejní jednotky dostaly mohutné posily z Německa. Z pořádkové policie se stala hlavní síla při pátracích operacích po původcích atentátu. Její nasazení Riege osobně koordinoval, o čemž

svědčí jeho podpisy na hlášeníích o účinnosti akcí, které zasílal svým nadřízeným. Oproti předchozímu období se navíc zapojila do poprav osob odsouzených stanným soudem, které vykonávala v Praze a na dalších místech v Čechách.³¹⁾ Příslušníci pořádkové policie se rovněž podíleli na likvidaci Lidic, vč. exekuce lidických mužů. Riege se z podílu na osudu Lidic snažil zcela vyvinut s tím, že o akci nebyl vůbec informován. Pouhý den před akcí si od něj údajně velitel bezpečnostní policie v Protektorátu Čechy a Morava H. Böhme telefonicky vyžádal přidělení policejní roty a o jejím úkolu se dozvěděl až poté, co se vrátila po popravě lidických mužů zpět do posádky. Riegeho podřízení zlikvidovali na popravišti v pardubickém Zámečku mj. rovněž muže z vypálených Ležáků. Popravy vykonávali rovněž v Lubech u Klatov, Táboře, Lobzích u Plzně a v Kladně.³²⁾

Riege ovšem tuto aktivitu ve svých poválečných výpovědích víceméně opomíjí. Ze lži či sebeklamu jej ovšem usvědčují výroky jeho podřízených, například bývalého velitele 1. roty I. praporu 20. policejního pluku v Hradci Králové R. Schünemanna, který Riegeho odpovědnost ohodnotil těmito slovy: „Příkaz k exekuci mi byl předáván prostřednictvím rozkazu BdO [...] Rozkaz byl podepsán BdO genpor. Riegem a nesl podpis referenta Ia³³⁾ [...]. Na otázku, zda genpor. Riege rozkaz ve všech mně známých případech podepsal, musím přitakat. V jednom případě přišel dopis přímo od něj.“³⁴⁾ Svůj názor zopakoval i v další výpovědi: „Když jsem v této souvislosti udal, že rozkaz byl podepisován BdO genpor. Riegem a nesl dodatkem podpis referenta Ia, odpovídá to i dnes mé paměti. Podle toho musel být tento rozkaz genpor. Riegemu přinejmenším znám.“³⁵⁾

Skutečností zůstává, že pořádková policie má na svědomí podstatnou část popravených v rámci druhého stanného práva na území Čech. Riege tak nese, jako její nejvyšší představitel na daném teritoriu, na těchto zločinech patřičný podíl viny. Přesto se mu po válce podařilo ze sebe veškerá obvinění setřást, ačkoliv je pravděpodobné, že rozkazy k popravám, které se nezdálo konaly přímo v areálu kasáren pořádkové policie, byly vydávány policejním útvarům s velkou pravděpodobností jeho jménem.

Riegeho nadřízení ostatně projevovali aspoň navenek s jeho prací spokojenost. V souvislosti s prováděním tzv. Heydrichovy správní reformy došlo i k rozšíření jeho pravomocí. Počínaje 1. červencem 1942 převzal Riege přímé velení nad českými uniformovanými policisty prostřednictvím nově zřízené funkce generálního velitele uniformované protektorátní policie. V jeho poválečných výpovědích dostalo zdůrazňování dobré spolupráce a péče o českou (protektorátní) policii snad nejvíce prostoru a vztahy mezi německými a českými policisty pak vylíčil zcela idylicky. Proti veřejné popravě čtyř příslušníků protektorátní policie, která se uskutečnila 8. července 1943 na střelnici v Kobylisích, měl údajně námítky a střetl se kvůli tomu s Frankem, nicméně musel akceptovat rozkaz nadřízených.³⁶⁾

U příležitosti výročí nástupu Adolfa Hitlera do funkce říšského kancléře byl Riege 30. ledna 1943 oceněn propůjčením Válečného záslužného kříže I. stupně s meči, který převzal 18. února z rukou zastupujícího říšského protektora SS-Oberstgruppenführera K. Daluegeho.³⁷⁾ To však byl jeho poslední profesní

úspěch. Riegeho trápil nepříliš dobrý zdravotní stav, kvůli kterému musel odmítnout i pozvání do Vídně, kam nastoupil do funkce vyššího velitele SS a policie jeho kolega SS-Gruppenführer a generálporučík policie R. Querner. Hlavní problémy však spočívaly v rozporech s bezprostředním nadřízeným – K. H. Frankem.³⁸⁾

Riege vyjádřil svoje názory na německou okupační politiku ve svých poválečných výpovědích. Jestliže za „panování“ Neuratha, které však on sám zažil jen několik dnů, měly být vztahy mezi Němci a Čechy považovány na „mnohých místech za přátelské“, pod Heydrichem mělo dojít k zostření situace. Teror v období heydrichiády však odbyl pouze jedinou větou. Po povolání Daluegeho do protektorátu se měly vztahy opět zlepšit, ale po jmenování do funkce říšského protektora W. Fricka uchopil moc do svých rukou K. H. Frank, který se vrátil k Heydrichově politice, což způsobilo napětí v protektorátní společnosti.³⁹⁾ Tato obecná charakteristika pak víceméně odrážela i Riegeho vztahy s nadřízenými a kolegy. Služební poměr s nejbližším nadřízeným K. H. Frankem nebyl údajně od počátku dobrý a v průběhu času s ním vedl řadu sporů. Frank Riegemu vytýkal, že se málo zajímá o politiku a je vůči českému obyvatelstvu příliš málo kritický. Velmi brzo došlo k třenicím s velitelem Sipo a SD SS-Standartenführerem Böhmem, který dokonce shromažďoval dokumentaci k pochybením v práci pořádkové policie.⁴⁰⁾ Velké výhrady proti Riegemu vznesl rovněž R. Heydrich. U náčelníka RSHA byl skutečně v krajní nemilosti, neboť to byl právě on, kdo nařídil svým podřízeným získávat na Riegeho osobu kompromitující materiály.⁴¹⁾ Je tak vcelku možné, že ho dočasně od penzionování uchránila jen Heydrichova smrt z rukou českých parashutistů. Nástup nového zastupujícího říšského protektora SS-Oberstgruppenführera K. Daluegeho, který byl zároveň Riegeho nadřízeným coby náčelník Hlavního úřadu pořádkové policie, Riegeho pozici výrazně dočasně usnadnil. Vztahy s Frankem se však nikterak nezlepšily a zdá se, že se staly příčinou jeho sesazení.

Riegeho odvolání z postu BdO v Praze se začalo projednávat už v létě 1943. Na počátku srpna 1943 bylo Riegemu naznačeno, že má zažádat o své penzionování. Tato informace s ním otrásla, neboť měl údajně „sám se sebou velké plány“. Jako možní nástupci byli velitelským úřadem v Berlíně navrhováni velitel (inspektor) pořádkové policie v Sasku SS-Brigadeführer a generálmajor policie E. Hitzegrad a velitel policejního pluku „Böhmen“ plk. četnictva A. Diermann, Frank pak upřednostňoval bývalého BdO v Praze SS-Gruppenführera a generálporučíka policie J. von Kamptze.⁴²⁾

Na svém postu Riege nakonec vydržel až do uvolnění K. Daluegeho z funkce zastupujícího říšského protektora a náčelníka Hlavního úřadu pořádkové policie k 17. srpnu 1943. K podání žádosti o propuštění byl vyzván 23. srpna s tím, že po předání služby nastoupí zdravotní dovolenou a od nového roku odejde do výslužby.⁴³⁾ Slavnostní apel příslušníků štábů útvarů pořádkové policie se konal 15. září ve velkém sále služebního kina a hned na druhý den se zde konalo uvedení nového BdO do funkce. Následně 17. září se Riege rozloučil se svými podřízenými v rozkaze. Ještě téhož dne převzal jeho post SS-Brigadeführer a generálporučík policie E. Hitzegrad.⁴⁴⁾

Riegeho další nasazení v rámci policie Himmler odmítl, ačkoliv věkové hranice pro odchod do penze měl dosáhnout v rámci svého hodnostního stupně až v roce 1945. Na Říšském ministerstvu vnitra proto rozhodli 13. listopadu 1943 s účinností od 1. ledna 1944 o Riegeho penzionování. Důvod pro předčasný odchod do penze Riege spatřoval jednak ve své přílišné „smířlivosti“ při výkonu své funkce a jednak ve skutečnosti, že byl ženatý se Švýčarkou a jako syn faráře odmítl zprětrhat své vazby k evangelicko-luteránské církvi.⁴⁵⁾

Jakkoliv bylo předčasné penzionování pro Riegeho ponižující, neznamenalo rozhodně jeho zatracení. Vzhledem k věku a zdravotním problémům pro něj nepřipadala v úvahu vojenská služba, a proto mu bylo nabídnuto další uplatnění v hospodářském sektoru. Podobně jako někteří další bývalí příslušníci potlačovacího aparátu či členové jejich rodin se Riege usadil v protektorátu. K 1. listopadu 1943 proto přijal funkci vedoucího oddělení „ochrany průmyslu“ v Ústředním svazu průmyslu pro Čechy a Moravu se sídlem v ulici Na Příkopě. V lednu následujícího roku byl K. H. Frankem jmenován předsedou Účelového svazu pro protileteckou obranu průmyslu pro Čechy a Moravu. V létě 1944 byl navíc ustaven pověřencem vojenské kontrarozvědky (*Abwehr*) u Ústředního svazu průmyslu, resp. předsedou zbrojního průmyslu pro Čechy a Moravu. Když byl v lednu 1945 Účelový svaz zrušen, resp. začleněn do Ústředního svazu průmyslu, Riege plnil nadále své úkoly v rámci Hlavního oddělení ochrany průmyslu.⁴⁶⁾

Za ochranu zbrojního průmyslu zodpovídala v této době bezpečnostní policie. Riege tak spolupracoval s velitelem bezpečnostní policie a SD v protektorátu dr. E. Weinmannem, stejně jako s velitelem pražské řídicí úřadovny gestapa v Praze dr. E. Gerkem. Předával jim měsíční svodky o počtech zaměstnanců v průmyslových podnicích, zvláštních opatřeních a výsledcích kontrašpionážní činnosti. V praxi se však údajně zabýval především kontrolou provozu v budově Centrálního svazu, ukládáním tajných spisů, zabezpečováním ostrahy služebny a školením zaměstnanců o bezpečnostních otázkách. Všechny podezřelé okolnosti pak hlásil příslušné úřadovně gestapa. Zpracovával rovněž záležitosti protivzdušné obrany závodů, protipožární ochrany a škod po náletech. Bezpečně určit skutečnou povahu Riegeho činnosti je však obtížné, neboť se ji, stejně jako předchozí působení v protektorátu, snažil všemožně bagatelizovat.⁴⁷⁾

Kromě dobrého pracovního umístění našel Riege v protektorátu i dobré záze-
mí pro sebe a posléze i pro svoji rodinu. Podle policejní přihlášky se do Prahy oficiálně přestěhoval 25. července 1944 a získal byt v Hradební ulici na Starém Městě. Krátce na to však jeho pobyt v protektorátu zkomplikovaly události po atentátu na Hitlera. Riege byl nakrátko zadržen a internován, aniž by znal důvod.⁴⁸⁾ Záhy byl však propuštěn a na jeho další kariéru neměl tento incident patrně žádný vliv. Blížící se konec války však přinesl jiné problémy. Riegeho manželka s nezletilou dcerou zůstávala prozatím ve Vratislavi, ale v reakci na postup Rudé armády se patrně necítila ve „Festung Breslau“ bezpečně a 30. ledna 1945 se přestěhovala za svým mužem. Jejich poslední adresa je zaznamenána v pražské Bubenci, která byla sídlem řady policejních institucí, velitelství bezpečnostní a pořádkové po-

Vzpomínková slavnost uspořádaná 31. 5. 1942 u příležitosti 26. výročí bitvy u Skagerraku. Riege sedí ve druhé řadě uprostřed, vedle velitele Waffen-SS v protektorátu K. von Treuenfelda (druhá řada vpravo). Archiv Jaroslava Čvančary

licie nevyjímaje. S postupem front a rostoucí aktivitou domácí rezistence se však chýlila ke konci i německá nadvláda nad českými zeměmi. Riegeho rodině se podařilo z horké půdy včas uprchnout do amerického okupačního pásma. On sám patrně opustil Prahu společně s německými jednotkami 9. května 1945. Nedaleko Plzně padl do amerického zajetí a byl postupně internován na několika místech.⁴⁹⁾ Na bývalého policejního generála posléze čekaly zajatecké tábory v Hersbrucku a Dachau, kde absolvoval i první výslechy.

Po skončení druhé světové války nastal čas na účtování s bývalými představiteli nacistické okupační správy a Riege se dostal do hledáčku československých orgánů. Důvodem byl jeho podíl na teroru v období druhého výjimečného stavu a vyhlazení Lidic. Ačkoliv se jednalo o poměrně významného pohlavára, přesných informací k jeho osobě bylo poskrovnu. Jako důležitý identifikační znak tak například sloužila skutečnost, že se „velmi podobal bývalému říšskému protektorovi K. von Neurathovi“. Není divu, že se Riegeho s takovými informacemi nedařilo dlouhou dobu vypátrat. Teprve při výsleších osob předaných do Československa Američany bylo zjištěno, že se Riege nachází v americkém zajetí.⁵⁰⁾ Československé úřady následně zažádaly o jeho vydání. Americká strana jim vyhověla a přes Plzeň byl 12. června 1947 předán společně s bývalým policejním lékařem v Brně MUDr. F. Pilným československým orgánům. Riege byl dopraven do Bartolomějské ulice, ale už o několik dní později si jeho zdravotní stav vyžádal hospitalizaci ve vězeňské nemocnici v Praze-Pankráci. Vyšetřování však probíhalo i nadále a 18. června 1947 na něj vydalo retribuční oddělení Státního zastupitel-

ství v Praze coby válečného zločince předběžné trestní oznámení. V létě se Riegeho stav zlepšil natolik, že došlo ke dvěma výslechům, nicméně vyšetřovatelé zcela evidentně v jeho případě tápali.

Riege při výsleších jakoukoliv vinu vytrvale odmítal a naopak zdůrazňoval svůj kladný vztah k Čechům. Hájil se tím, že jen plnil své služební povinnosti, v rámci kterých se neprovinil proti spravedlnosti ani lidskosti, což zdůvodňoval silným náboženským založením. Na obsazených územích dle svých slov udržoval „dobré sousedské vztahy k domácímu obyvatelstvu“, kterému se snažil pomáhat a připisoval si i zásluhy za záchranu mnoha životů.⁵¹⁾ S českými sousedy žil „v nejlepší harmonii“ a na vzájemně dobrých vztazích měly údajně vliv skutečnosti, že jeho snacha bydlela po mnoho let v Kralupech, kde chodila do české školy a uměla tak dokonale česky. Svě lícení pak Riege zakončil konstatováním, že během celého pobytu v Praze neměl s Čechy jedinou rozmlíšku.⁵²⁾ Jeho chování údajně způsobovalo nelibost bezprostředních nadřízených a v konečném důsledku vedlo k jeho předčasnému propuštění ze služby. Podle vlastních slov nepatřil ani mezi „stranické příživníky“ ani k „politizujícím generálům“, s čímž lze vcelku souhlasit. Jeho tvrzení, že nacistický režim mu nepřinesl žádné profesní výhody, však zní z úst SS-Gruppenführera a generálmajora policie a nositele Válečného záslužného kříže obou stupňů poněkud falešně. Zároveň si stěžoval na svůj zdravotní stav a i na to, že jeho rodina, která přišla o jeden byt v Breslau, o druhý v Praze a rovněž o veškerý majetek, žije v poválečném Německu v těžkých sociálních podmínkách.⁵³⁾

K nejzávažnějším obviněním, která se ve spise objevila, tak patří, že ze své pravomoci se však aktivně zasadil o nasazení dvou praporů protektorátní policie do Německa na nebezpečnou práci při odstraňování škod způsobených leteckými nálety.⁵⁴⁾ Na počátku roku 1948 podal státní zástupce návrh na Riegeho propuštění ze soudní vazby a trestní řízení proti němu bylo zastaveno. Pomohlo mu zřejmě i svědectví jeho bývalého řidiče, který vypověděl, že Riege měl napjatý vztah k Frankovi i po svém penzionování, odmítal zdravit nacistickým pozdravem a k Čechům se choval slušně.⁵⁵⁾ Dobrozdání Riegemu poskytl i jeho bývalý nadřízený E. von dem Bach, který byl sám později obžalován z válečných zločinů. Riege se podle jeho slov držel umírněné středové pozice, zastával stanovisko zákonitosti a odmítal násilná opatření. Snažil se zabránit zapalování synagog během tzv. Křišťálové noci ve vládním okrese Opava.⁵⁶⁾ Na základě tohoto rozhodnutí byl 30. ledna 1948 předán zpět americkým okupačním úřadům.

Po propuštění ze zajetí se Riege usadil v Dolním Sasku. Nespokojil se však s tím, že unikl československé justici, ale naopak začal vykazovat aktivitu v „Bund der verdrängten Beamten im Deutschen Beamtenbund (Verbaost)“, což byl v roce 1948 založený spolek úředníků, kteří v důsledku útěku a vysídlení nebo v rámci denacifikace přišli o své místo. Riege se chtěl stát hlavním historikem německé policie a shromažďoval kolem sebe kolektiv osob, které by ho podpořily v projektu tzv. velkých policejních dějin.⁵⁷⁾ Jako předstupeň svého připravovaného životního díla, které nakonec nerealizoval, napsal knihu „Kleine Polizei-Geschichte“, kte-

Nejvyšší důstojnický sbor německého potlačovacího aparátu v den Heydrichovy smrti: (zleva) náčelník Hlavního úřadu pořádkové policie K. Dalugee, neznámý důstojník SS, P. Riege, náčelník Úřadu kriminální policie A. Nebe, velitel Waffen-SS v protektorátu K. von Treuenfeld, zmocněnec wehrmachtu u říšského protektora R. Toussaint, velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby u říšského protektora H. Böhme. Archiv Jaroslava Čvančary

rá vyšla v padesátých a šedesátých letech nejméně ve třech vydáních. V ní se snažil očistit pořádkovou policii od válečných zločinů. V podobném duchu se neslo i poválečné vydávání jeho paměti.⁵⁸⁾ Během vyšetřování v 60. letech nabádal své podřízené, aby před vyšetřovateli bez zábran vypovídali o své činnosti v průběhu druhé světové války.⁵⁹⁾ Paul Riege zemřel ve věku 92 let v Buxtehude nedaleko Hamburku.

Ačkoliv lze Paula Riegeho jen sotva označit za fanatického nacistu, patřil k významným postavám německé uniformované policie v nacistickém období. Tento válečný veterán, meziválečný profesionální policista a příslušník freikorpsů patřil ke konzervativně založeným důstojníkům. Přes různé osobní spory sloužil novému režimu poctivě, za což se mu dostalo povýšení do vysokých hodností a klíčových postů na východní hranici Německa.

Velmi výraznou roli sehrál Riege v porobených českých zemích. Zúčastnil se jak okupace českého pohraničí, tak „zbytku“ českých zemí. V Protektorátu Čechy a Morava působil rovněž v období prvního a druhého výjimečného stavu. Jeho podřízení zastřelili v období „heydrichiády“ stovky českých vlastenců a leží na nich stín vypálených Lidic. Nemalou odpovědnost za tyto činy nese také Paul Riege, přestože se snažil svůj díl viny po válce vehementně popřít. Společně s některými svými kolegy, bývalými vysokými policejními důstojníky, tak patří ke strůjcům legendy o „čisté“ německé uniformované policii, kterou se podařilo nabourat až výzkumy v posledních letech.⁶⁰⁾

- ¹⁾ Lüdingworth se nachází v okrese Hadeln, dnes je součástí přístavního města Cuxhaven.
- ²⁾ Bundesarchiv (BArch), f. SSO-Akte – Berlin Document Center /BDC/ (dále SSO), složka Paul Riege, karta důstojníka SS a vlastní životopis.
- ³⁾ Do hodnosti poručíka byl Riege povýšen v roce 1908 (patent 1. 5. 1909), na nadporučíka k 1. 10. 1915 a na kapitána 1. 10. 1918. BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, karta důstojníka SS a vlastní životopis.
- ⁴⁾ Správněji Kapp-Lüttwitzův puč, pojmenovaný podle vysokého státního úředníka ve Východním Prusku W. Kappa a gen. W. von Lüttwitz, kteří se s podporou krajně pravicových organizací a paramilitárních jednotek pokusili 13. března 1920 svrhnout republikánskou vládu. Puč ztroskotal už po čtyřech dnech od vyhlášení generální stávky.
- ⁵⁾ Např. Die Polizei aller Länder in Wort und Bild, Metro-Verlag, Drážďany, 1928, Die preussische Polizei, Berlín 1929, SOS Polizei: Schutz, Ordnung, Sicherheit, Kameradschaft 1938.
- ⁶⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, vlastní životopis; ABS, sign. 305-693-2, poválečné výpovědi Riegeho, kopie dokumentů rovněž viz NA, f. KSVZ.
- ⁷⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, pozvánka na přednášku (14. 3. 1935).
- ⁸⁾ Wolf-Heinrich von Helldorf (1896–1944) – dobrodruh a hochštapler, dlouholetý člen nacistické strany, příslušník SA a SS, poslanec říšského sněmu; od března 1933 postupivský a od července 1935 berlínský policejní prezident, organizátor antisemitských opatření; proslul nezřízeným osobním životem; v důsledku spojení s protihitlerovskou opozicí popraven po neúspěšném atentátu na A. Hitlera v srpnu 1944.
- ⁹⁾ Albrecht Schmelt (1899–1945) – člen NSDAP, poslanec pruského zemského a říšského sněmu; 1934–1942 policejní prezident v Breslau, od května 1941 vládní prezident v Opoli; zvláštní Himmelerův pověření pro pracovní nasazení „cizinců“ ve Slezsku, v rámci „Organisation Schmelt“ organizoval nucené práce pro židovské obyvatelstvo, zodpovědný za smrt mnoha osob; v březnu 1944 penzionován; před koncem roku 1944 se musel před soudem SS a policie zodpovídat za obohacování; krátce po skončení války spáchal sebevraždu.
- ¹⁰⁾ Josef Wagner (1899–1945) – dlouholetý funkcionář nacistické strany, poslanec říšského sněmu, od roku 1935 gauleiter a vrchní prezident ve Slezsku; na základě komplotu SS zblaven v listopadu 1941 všech úřadů a v říjnu 1942 vyloučen z NSDAP; sledován gestapem, po neúspěšném atentátu na Hitlera v červenci 1944 zatčen a krátce před koncem války popraven.
- ¹¹⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, stížnost genmjr. von Bomhardovi (23. 9. 1937).
- ¹²⁾ Erich von dem Bach-Zelewski (1889–1972) – člen NSDAP a SS, poslanec říšského sněmu, červen 1938 vyšší velitel SS a policie ve Slezsku, červen 1941 vyšší velitel SS a policie Rusland-Mitte, červen 1943 náčelník svazů pro boj s „bandami“, zodpovědný za smrt tisíců civilistů v rámci protipartyzánských operací a deportace na práce do Německa; srpen 1944 pověřen potlačením Varšavského povstání, při kterém zemřelo 170 tisíc osob; říjen 1944 podpora nacistů v Maďarsku, po válce svědek v Norimberských procesech, 1951 odsouzen k 10 letům nucených prací, ale nakonec si vysloužil pouze domácí vězení, 1958 znovu zatčen a 1961 odsouzen za podíl na vraždě svého rivala během „noci dlouhých nožů“ na doživotí, propuštěn krátce před smrtí.
- ¹³⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, doporučení SS-Gruf. von dem Bacha k přijetí Riegeho do SS (21. 1. 1939).
- ¹⁴⁾ Společně s Riegem byl do SS mj. přijat jeho předchůdce ve funkci velitele pořádkové policie u říšského protektora plk. pol. O. von Oelhafen a pozdější inspektor pořádkové policie v Liberci plk. pol. E. Höring; Tamtéž, Seznam důstojníků přijatých s účinností od 20. 4. 1939 do SS (12. 4. 1939).
- ¹⁵⁾ Více Květoslava KOCOURKOVÁ, Organizace bezpečnostních a policejních složek v Říšské župě Sudety a přičleněných oblastech, in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, č. 8.
- ¹⁶⁾ Jan VAJSKEBR, Nasazení pořádkové policie při okupaci československého pohraničí a vytvoření policejní struktury v Sudetské župě, rukopis.
- ¹⁷⁾ Jan VAJSKEBR, Organizace německé pořádkové policie při okupaci českých zemí, HaV 2/2008, s. 68; Riegemu byly vedle I/2. policejního praporu přiděleny ještě další dvě setniny, pravděpodobně z místa jeho působitě ve Slezsku. Policejní prapor „Schlesien“ byl pak stažen společně s Riegem odchodem z postu velitele pořádkové policie v Moravské Ostravě. NA, f. ÚŘP, k. 2, sl. 4, Pol.-Einsatzgruppe I a Nr. 8/9, Gruppenbefehl Nr. 7 (18. 3. 1939) a I a Nr. 198/39, Gruppenbefehl Nr. 23 (18. 4. 1939).
- ¹⁸⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, rozkaz říšského vůdce SS a šéfa německé policie, O-Kdo.O Nr. 91/39 (26. 9. 1939).

- ¹⁹⁾ Tamtéž, povyšovací dekret Riegeho do hodnosti SS-Brigadeführer a jmenování BdO v Oslu (20. 4. 1940).
- ²⁰⁾ Tamtéž, dopis Riegeho Daluegemu (14. 5. 1940).
- ²¹⁾ Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, doplnění zprávy o činnosti Riegeho (10. 10. 1945).
- ²²⁾ Ve stejné době, ovšem pravděpodobně z jiných důvodů, byl z Norska převelen i Walter Stahlecker.
- ²³⁾ BArch, f. SSO, sl. Paul Riege, povyšovací dekret Riegeho do hodnosti SS-Gruppenführer (9. 11. 1940).
- ²⁴⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, doplnění zprávy o činnosti Riegeho (10. 10. 1945).
- ²⁵⁾ K podílu pořádkové policie na konečném řešení židovské otázky v Polsku v českém překladu Christopher R. BROWNING, *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Argo 2002; nejnověji Wolfgang CURILLA, *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939–1945*, Schöningh 2011.
- ²⁶⁾ NA, f. Úřad říšského protektora – státní tajemník (ÚŘP-ST), sign. 109-4/610, dopis K. Daluegeho říšskému protektorovi K. von Neurathovi (4. 8. 1941).
- ²⁷⁾ NA, f. Úřad říšského protektora (ÚŘP), sign. 114-153/2, dopis K. von Neuratha K. Daluegemu (21. 8. 1941).
- ²⁸⁾ NA, f. Komise pro stíhání válečných zločinců (KSVZ), sign. 316-115/5, Riegeho výpověď (16. 6. 1947).
- ²⁹⁾ Jedná se o ulici Na Zátorce. ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, Policejní přihláška P. Riegeho (11. 9. 1941).
- ³⁰⁾ Ke skutečnému charakteru Heydrichovy politiky Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ, Margita KÁRNÁ (eds.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, 1. vyd. Praha: TEPS, 1991.
- ³¹⁾ Na Moravě vykonával popravu v období druhého výjimečného stavu výhradně strážní prapor SS „Böhmen-Mähren“.
- ³²⁾ Více k problematice Vojtěch KINCL, *Ležáky, Vojtěch Kincl 2008*.
- ³³⁾ Zkratka Ia označovala v německých štábech tzv. prvního (operačního) důstojníka generálního štábu, který byl faktickým zástupcem velitele jednotky a zodpovídal za přípravu rozkazů, které předkládal veliteli ke schválení.
- ³⁴⁾ Zentrale Stelle Ludwigsburg, výpověď R. Schünemanna před zvláštní komisí zemského kriminálního úřadu v Hamburku (18. 1. 1966).
- ³⁵⁾ Tamtéž, výpověď R. Schünemanna před vrchním státním zástupcem Zemského soudu ve Frankfurtu (21. 9. 1966).
- ³⁶⁾ NA, f. KSVZ, sign. 316-115/5, Riegeho výpověď (16. 6. 1947).
- ³⁷⁾ NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-4/610, opis dekretu (30. 1. 1943), doplnění osobních spisů genpor. Riegeho (20. 2. 1943).
- ³⁸⁾ Averzi mezi Frankem a Riegem zaznamenal ve svých poválečných vzpomínkách i bývalý vysoký úředník sloužící v protektorátu J. von Puttkamer: „Frank nemohl tohoto přímého muže vystát, jelikož byl synem faráře...“ Zentrale Stelle Ludwigsburg, *Erlebnisbericht des Jesko Freiherr von Puttkammer*, fotokopie z podkladů Spolkového archivu v Koblenzi.
- ³⁹⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, doplnění zprávy o činnosti Riegeho z 10. 10. 1945.
- ⁴⁰⁾ Spory neutichly dokonce ani po Böhmeho odchodu z protektorátu. Vzájemná korespondence viz NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-5/18.
- ⁴¹⁾ Objevily se například zprávy o zneužívání služebního vozu k objemným nákupům zboží. Tamtéž, zpráva H. Böhmeho K. H. Frankovi (11. 2. 1943).
- ⁴²⁾ Korespondence k výběru nového BdO v Praze viz NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-8/20.
- ⁴³⁾ NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-4/610, dopis náčelníka velitelského úřadu Winkelmanna Riegemu (23. 8. 1943).
- ⁴⁴⁾ NA, f. ÚŘP, sign. 114-10/12, nařízení pro služebny BdO č. 41 (10. 9. 1943) a č. 42 (15. 9. 1943); zvláštní rozkaz velitele pořádkové policie (17. 9. 1943).
- ⁴⁵⁾ NA, f. KSVZ, sign. 316-115/5, Riegeho výpověď (16. 6. 1947).
- ⁴⁶⁾ Tamtéž, Riegeho strukturovaný životopis (27. 9. 1945) a výpověď (16. 6. 1947), materiály uloženy rovněž v ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2.
- ⁴⁷⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, zpráva k dotazníku o Riegeho činnosti sepsaná v internačním táboře 27. 9. 1945.

- ⁴⁸⁾ Zentrale Stelle Ludwigsburg, Erlebnisbericht des Jesko Freiherr von Puttkammer, fotokopie z podkladů Spolkového archivu v Koblenzi.
- ⁴⁹⁾ Riege byl nejprve umístěn v utečeneckém táboře ve Starém Plzenci a poté na Lochotíně; 25. dubna 1946 byl převezen do zajateckého tábora Hersbruck a následně prošel jako civilista zajatecká zařízení v Dachau, PWE č. 314 v Novém Ulmu, Stalagu XIII-D, I.S.D, 68501 Langwasser u Norimberku. NA, f. KSVZ, sign. 316-115/5.
- ⁵⁰⁾ NA, f. KSVZ, sign. 316-115/6, zpráva plzeňské oblastní pobočky Státní bezpečnosti (14. 6. 1946 a 11. 8. 1946).
- ⁵¹⁾ Zásluhy o záchranu „jednoho cizince“ prostřednictvím intervence u BdS Weinmanna přičítá Riegemu i J. von Puttkamer. Zentrale Stelle Ludwigsburg, Erlebnisbericht des Jesko Freiherr von Puttkammer, fotokopie z podkladů Spolkového archivu v Koblenzi.
- ⁵²⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, Výpověď Riegeho o činnosti v protektorátu (16. 6. 1947).
- ⁵³⁾ Tamtéž, Poznámka k životopisu P. Riegeho (16. 6. 1947).
- ⁵⁴⁾ Jednalo se o policejní prapory „Čechy“ a „Morava“, které byly v letech 1943–1944 nasazeny na sever Německa, resp. do oblasti Porúří. Srv. Ludvík LANDIŠ, Ohnivý koberec nad Hamburkem. Z historie protektorátního policejního praporu Čechy, Praha 2000.
- ⁵⁵⁾ NA, f. KSVZ, sign. 316-115/6, výpověď Jaroslava Šmíry (3. 10. 1946).
- ⁵⁶⁾ Bachovu výpověď ovšem značně problematizují skutečnosti, že se kladně vyjadřoval nejen o Riegeho činnosti v době, kdy spolupracovali ve Slezsku, ale i v pozdějším období, kdy on sám prováděl brutální pacifikační akce v týlu východní fronty, zatímco jeho bývalý podřízený působil v hlubokém zázemí. Jeho slova navíc nápadně odráží styl Riegeho vlastní výpovědi. ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-693-2, výpověď E. von dem Bacha.
- ⁵⁷⁾ Podrobněji viz Martin HÖLZL, Polizeigeschichtsschreibung zwischen Nürnberg und Ludwigsburg. Ehemalige Ordnungspolizisten als Historiker in eigener Sache, in: Sabine Mecking/Stefan Schröder (Hg.), Kontrapunkt. Vergangenheitsdiskurse und Gegenwartsverständnis. Festschrift für Wolfgang Jacobmeyer zum 65. Geburtstag, Essen 2005, s. 139–149.
- ⁵⁸⁾ Paul Riege, Aus meinem Leben, Buxtehude 1975.
- ⁵⁹⁾ Vojtěch KINCL, Ležáky, Vojtěch Kincl 2008, s. 115.
- ⁶⁰⁾ První vlašťovkou se stala práce: Jeiner LICHTENSTEIN, Himmlers grüne Helfer. Die Schutz- und Ordnungspolizei im „Dritten Reich“, Bund-Verlag 1990, která sice patří do kategorie literatury faktu, ale v mnohém pootevřela téma činnosti pořádkové policie v průběhu druhé světové války. Velké pozornosti se dostalo knize Christopher R. BROWNING, Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku, Argo 2002 a následně polemice jejího autora s kontroverzním sociologem D. J. Golhagenem (David J. GOLDHAGEN, Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holocaust, NLN 1997). Vývoj německé policie v letech 1933–1945 pak nastiňuje Friedrich WILHELM, Die Polizei im NS-Staat, Ferdinand Schöning 1999. V poslední době vyšly rovněž cenné práce Wolfganga Curilly (Wolfgang CURILLA, Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weißrußland 1941–1944, Schöning 2002; Tentýž, Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939–1945. Schöningh, Paderborn 2011). V českých podmínkách se tématu více věnoval pouze Oldřich SLÁDEK, Ve znamení smrtihlava, Naše vojsko 1991 a nověji Vojtěch KINCL, Ležáky, Vojtěch Kincl 2008.

PAUL RIEGE. NOT TOO WILLING A HANGMAN

Jan Vajskebr, Terezín Memorial

Summary

Paul Riege can hardly be described as a fanatic Nazi, even though he ranked among the leading figures of the German uniformed police in the Nazi era. This war veteran, a professional police officer and member of the Freikorps between the two world wars, belonged to a group of conservatively minded officers. Despite various personal arguments and conflicts he had served the new regime devotedly, for which he earned promotion to high ranks and key posts in Germany's eastern borderlands.

Riege is known to have played a very prominent role in the occupied Czech lands. He participated not only in the process of seizing the Czech border regions but also the "rest" of the Czech lands. In the Protectorate of Bohemia and Moravia he also served during the first and second martial law periods. In the reprisals after the assassination of Heydrich his inferiors shot dead hundreds of Czech patriots, and they are also suspected of possible involvement in the outrage in the village of Lidice razed to the ground. No small deal of responsibility for these atrocities is also borne by Paul Riege himself even though he tried vehemently to deny his guilt after the war. Together with some of his colleagues, former top-ranking police officers, he thus figures among the architects of the legend of a "clean" German uniformed police, a legend which historians have succeeded in eroding by their research projects only in recent years.

PAUL RIEGE. EIN NICHT SONDERLICH BEFLISSENER HENKER

Jan Vajskebr, Gedenkstätte Theresienstadt

Resümee

Paul Riege kann man kaum als fanatischen Nazi bezeichnen, trotzdem gehörte er während der Zeit des Faschismus zu den bedeutenden Gestalten der deutschen Polizei in Uniform. Dieser Kriegsveteran, Berufspolizist in der Zeit zwischen den Weltkriegen und Angehörige der Freikorps gehörte zu den konservativ veranlagten Offizieren. Ungeachtet verschiedener persönlicher Konflikte diente er dem neuen Regime redlich, was ihm die Beförderung in hohe Dienstgrade und Schlüsselpositionen an der deutschen Ostgrenze einbrachte.

Eine wesentliche, eklatante Rolle spielte Riege in den unterjochten böhmischen Ländern. Er beteiligte sich an der Okkupation sowohl der tschechischen Grenzgebiete als auch der „restlichen“ böhmischen Länder. Im Protektorat Böhmen und Mähren tat er auch zur Zeit des ersten und zweiten Ausnahmezustands Dienst. Seine Untergebenen erschossen während der „Heydrichiade“ Hunderte tschechische Patrioten, auf ihnen liegt ebenfalls der Schatten der in Schutt und Asche gelegten Gemeinde Lidice. Keinen geringen Teil der Verantwortung für diese Verbrechen hat Paul Riege zu tragen, obgleich er nach dem Krieg vehement bemüht war, seinen Anteil an der Schuld zu leugnen. Er gehört somit zusammen mit einigen seiner Kollegen, ehemaligen hohen Polizeioffizieren, zu den Urhebern der Legende von der „sauberen“ deutschen Polizei in Uniform, die von der Forschung erst in den letzten Jahren ins Wanken gebracht werden konnte.

HEYDRICHIÁDA A ZŘÍZENÍ ŽENSKÉHO ODDĚLENÍ V POLICEJNÍ VĚZNICI TEREZÍN. OSUDY PRVNÍCH VĚZEŇKYŇ¹⁾

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Ozbrojený útok na zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě Reinharda Heydricha vyvolal reakci v podobě tvrdé a neúprosné německé odvety. Po vyhlášení civilního výjimečného stavu nad celým Protektorátem Čechy a Morava začaly probíhat rozsáhlé zatýkácké akce v režii gestapa a dalších uniformovaných složek, docházelo k masovým popravám a tvrdým represivním opatřením. Současně došlo také k uplatnění neúprosné odvety na celé rodině a jejím příbuzenstvu (tzv. Sippenhaft).²⁾ Vězení venkovních služeben gestapa se od prvních dnů po atentátu plnila zatčenými muži a ženami všech generací, dokonce i dětmi. Český odboj proti německé okupaci byl na delší dobu doslova paralyzován. Nově zatčenými se rychle naplňovala i pankrácká věznice v Praze a její pobočka na Karlově náměstí a pražské gestapo muselo provizorně umísťovat zatčené ženy dokonce do ženské věznice v Řepích.³⁾ Vyvstala tak nutnost rozšířit vězeňské kapacity pro umístění většího počtu zatčených žen. Tomuto záměru vyhovovala zatím ne zcela využitá Malá pevnost v Terezíně, v níž od června 1940 fungovala mužská policejní věznice (Polizeigefängnis Theresienstadt) poskytující doposud umístění pro 600–800 vězňů.

Na jaře 1942 vládl v terezínské policejní věznici již zavedený vězeňský režim. Stabilizoval se i vězeňský personál z řad zaměstnanců gestapa. Po dramatickém období na podzim 1941, vyvolaném důsledky prvního civilního výjimečného stavu, nastaly klidnější měsíce. Poslední početné transporty se zatčenými českými vlastenci odjely do Osvětimi a Mauthausenu v únoru 1942 a terezínská věznice se částečně vyprázdnila. Avšak po atentátu nastal čas na reorganizaci její struktury.

Rozhodnutí o zřízení ženského oddělení (Frauenabteilung) v Malé pevnosti ředitel terezínské věznice Heinrich Jöckel nepochybně obdržel od nadřízeného orgánu, pražského gestapa. V roce 1946 před Mimořádným lidovým soudem v Lito-měřicích tvrdil, že dostával často rozkazy jen ústní, a to i v tomto případě. Dodal, že rozkazy ústní či telefonické bývaly běžnou praxí. Je nezpochybnitelné, že již v červnu 1942 měl zajistit vše potřebné i k umísťování vězeňkyň v areálu Malé pevnosti. Prakticky to znamenalo, že pro vězeňkyně zřídili samostatný dvůr, zpočátku s 10 celami. Od té doby pak přivázeli do Terezína nejen zatčené muže, ale i ženy a mnohdy i celé rodiny včetně dětí.

V období od června do prosince 1942 předaly venkovní služebny gestapa (zejména Kladno, Jihlava, Hradec Králové, Pardubice, Plzeň a Tábor) a řídicí služebny v Praze a Brně do Terezína přes 450 vězeňkyň. Tvořily asi desetinu žen, které terezínskou věznicí v letech 1942–1945 prošly. Po zřízení oddělení pro ženy stoupl ve druhé polovině roku 1942 průměrný stav všech vězňených na 1 000 až 1 200 osob.⁴⁾ Za celý rok 1942 prošlo terezínskou věznicí více jak 3,5 tisíce českých občanů, mužů, žen i dětí.

V článku jsem si stanovila za cíl popsat osudy žen zatčených a vězněných v Terezíně v roce 1942, zejména v období tzv. heydrichiády. V tomto období do terezínské věznice umísťovali české ženy zapojené do odboje proti německé okupaci. Ženy, které jednaly vlastenecky, prokázaly neobyčejnou statečnost a vysokou míru odhodlání a hrdinství, a to i s vědomím možné ztráty života. Tehdy se v Terezíně sešly ženy z měst i venkova, ženy prosté i velmi vzdělané, mnohé z nich společensky a politicky angažované, různého politického přesvědčení a náboženského vyznání.

Cesta do Terezína

Muže i ženy přivázeli do Terezína auty a nebo vlakem do nedalekých Bohušovic nad Ohří či do Litoměřic, ležících na pravém břehu řeky Labe v Říšské župě Sudeoty. Do Terezína je pak dovedla eskorta tvořená příslušníky terezínské strážní rotý SS. „[...] v sobotu po obědě dne 18. července 1942 nás asi 30 žen a mužů odváželi na nákladním autě z Prahy. Auto mělo plachtu uprostřed zdviženou, kde na dvou židlích seděli ozbrojení vojáci. [...] Vjeli jsme do vrat Malé pevnosti. Začal křik a povely. [...] Pak každá jednotlivě vcházela do kanceláře, kde jsme musily odložit hodinky, prstýnky a jiné cennosti, venku jsme se musily opět postavit do řady, samozřejmě bez mluvení. [...] a za chvíli vyšla dozorkyně (Elisabeth Schmidt) a náhle, bez důvodu mi vlepila facku, snad proto, že jsem stála nejbliže. Příliš povzbuzující příchod to nebyl,“ vzpomíná členka organizace vršovické mládeže Vlasta Kladivová-Ruprychová.⁵⁾ Také roudnické studentky potvrzují hrubé zacházení; např. studentce Věře Hájkové natrhli při odnímání náušnic ucho.⁶⁾

Na správním (administrativním) dvoře čekali nově příchozí otočení ke zdi často celé hodiny, až budou vyzváni do kanceláře (Geschäftszimmer),⁷⁾ v níž vedli veškerou vězeňskou agendu. Za dozoru zástupce velitele věznice Wilhelma Schmidta, který měl na starosti příjem a odbavování vězňů, probíhalo nejdříve převzetí mužů do stavu věznice. Po nich teprve přišly na řadu ženy, které po skončení procedury odvedla na ženský dvůr a umístila do cel jeho manželka Elisabeth Schmidt. Při přijímací proceduře ženám odebrali všechny osobní věci, především peníze a šperky, zůstalo jim pouze civilní oblečení.⁸⁾ Ve vězeňském skladu (Kammer) pak obdržely osobní vybavení – misku, lžici, přikrývku, prostěradlo a ručník.

Zřízení ženského dvora, poměry v roce 1942

Ženské oddělení se nacházelo v pravé části areálu Malé pevnosti, vzniklo rozdělením původního dvora na ženský dvůr s celami očíslovanými 14 až 24 a mužský dvůr s dílnami.⁹⁾ Dělicí cihlová zeď mezi oběma dvory se táhla od budovy dílen k posledním ženským celám 23 a 24. Cely 14 až 18 tvořily přední užší část dvora, za celou 18 se dvůr čtvercovitě rozšiřuje a vytváří prostranství, kde se nacházela studna a uprostřed košatá jablona.¹⁰⁾ Ženský dvůr byl stejně jako mužské dvory opatřen vraty, která se zamykala.

Vedle cely 20 vznikla malá kancelář správy dvora vybavená pracovním sto-

lem, dvěma židlemi a skříní. Vedli v ní pomocnou kartotéku, která sloužila ke sledování počtů uvězněných žen. Také zde sestavovali denní hlášení pro správu věznic, které obsahovalo údaje o denním stavu uvězněných žen, jejich rozmístění v celách, údaje o nově příchozích, odtransportovaných, později i zemřelých.¹¹⁾

Cely 15 a 18 sloužily jako pracovní místnosti. Na dvoře vznikla rovněž marodka, kterou tvořily ordinace (ošetřovna) a k ní přilehlá nemocniční cela 21 se čtyřmi lůžky. Zpočátku k nemocným ženám docházeli lékaři-vězni z mužské marodky a dvě vězeňkyně pak mívaly službu u nemocných. Jen určité léky se daly obstarat z mužské marodky na I. dvoře a nebo na předpis po vyšetření u policejního lékaře dr. Benno Krönerta, který do věznic pravidelně docházel.¹²⁾ Lékařka-vězeňkyně podléhala hlavnímu mužskému lékaři-vězni. První lékařkou ženského dvora se stala až v prosinci 1942 na krátkou dobu MUDr. Zdena Nedvěďová.¹³⁾

Do věznic se dostaly i těhotné ženy, k porodu je ale převáželi do nemocnice v pankrácké věznici. Dítě si pak museli vyzvednout příbuzní a matku vrátili do Terezína.¹⁴⁾ Pokud vězeňkyně rozbolely zuby, mohly dostat jednou měsíčně povolení navštívit zubního lékaře Juliána Nerada v Bohušovicích nad Ohří. V jeho ordinaci byla příležitost poslat domů necenzurovaný dopis (moták). Zprávy z venku (o situaci na frontách) se ženy dovidaly povětšinou poslechem rádia, například při úklidu v kancelářích a domácnostech dozorců.¹⁵⁾

V přední části ženského dvora, mezi celami 17 a 18 se nacházely tři malé cely používané jako samotky, nebo též jako infekční cely. Zadní část dvora mezi celami 18 a 19 tvořilo osm samotek, které později upravili na tři společné cely.¹⁶⁾ V samotkách nebylo umyvadlo ani záchod, jen plechovka od marmelády. Řada žen prošla v létě 1942 samovazbou, jako například Milada Horáková či některé ženy z rodiny Kubišovy a Valčíkovy.¹⁷⁾ Věnceslava Sonnenbergová vzpomíná, že Milada Horáková pobývala zpočátku s nimi v cele 14, avšak při návštěvě Terezína ji ředitel pankrácké policejní věznic Paul Soppa zahlédl a přikázal umístit ji do samovazby.¹⁸⁾

Nejprve probíhalo obsazování cely 14, ve které se časem tísnilo 60 až 70 žen.¹⁹⁾ Později, když se ženský dvůr zaplnil, vzrostl počet žen v celách až na osmdesát. O osazenstvo cely se starala velitelka cely (Zimmerälteste), udržovala disciplínu, přidělovala nově příchozím lůžka, rozdávala jídlo, které vždy donesli vězni-kuchaři ve škopku, dovedla se dohovorit s dozorkyněmi. Jednou z prvních velitelek v cele 14 se stala Věnceslava Sonnenbergová.²⁰⁾

Životní a hygienické poměry v celách zcela nevyhovovaly, běhaly tam myši a příkrývky byly plné blech. Vybavení cel tvořil stůl se židlí a tříposchodové neohoblované palandy, na kterých ležela jen sláma.²¹⁾ V některých celách byl sice vodovod, ale pouze jedno umyvadlo. Pro osobní hygienu ženy dostávaly jednou týdně malé mýdlo.²²⁾ Protože umývárna na ženském dvoře ještě neexistovala, chodily se povětšinou jednou za čtrnáct dnů sprchovat na I. dvůr.²³⁾ Stávalo se, že vězeňkyně před koupáním dozorcí prohlíželi, zda nemají u sebe nějaké motáky, které by mohly předat mužské obsluze.²⁴⁾

Ženy si občas mohly vyprat osobní prádlo v mužské prádelně vedle truhlár-

Lokalizace ženského oddělení (Frauenabteilung) v areálu terezínské Malé pevnosti. Památník Terezín

ny. Praní probíhalo primitivně, prádlo se tlouklo klacky a pralo v malém množství vody, protože jí byl nedostatek. Sušilo se potom v cele a nebo ho vězeňkyně oblékaly mokré.²⁵⁾

Ve volných chvílích, především po večerech, se vězeňkyně bavily zpěvem, předváděly scénky, vyšívaly různé dárky pro své blízké (např. dětem panenky). Roudnická studentka Ema Blažková vytvořila v Terezíně jedinečný soubor výjevů z vězeňského života a řadu portrétů spoluvězeňkyň.²⁶⁾ Některé kresby rozstříhávala na menší kusy a posílala je se špinavým prádlem domů. Slepila je až po návratu z Terezína. Na žádost Heinricha Jöckela kreslila i jeho mladší dceru Elfriede a zhotovovala pro něj malované pohlednice s motivy Terezína.²⁷⁾

Ženy si různě pomáhaly. Oficiálně mohly poslat domů jednou měsíčně předtištěný lístek v němčině, a tak Věra Kuželová překládala ostatním dopisy, třeba i Marii Zápotocké. Motáky ženy zašivaly do špinavého prádla, které posílaly domů.²⁸⁾ Při kontaktu s dozorkyněmi tlumočila mnohdy Helena Hejduková a právnička Mílada Horáková ženám i mužům pomáhala sepsovat žádosti k soudu, připravovala odvolání, poskytovala cenné rady v právnických záležitostech.²⁹⁾

Šikana, brutalita dozorců, výslechy

Heinrich Jöckel před soudem vypověděl, že po atentátu na R. Heydricha byla nařízena zostřená pohotovost.³⁰⁾ Personál věznice nastolil přísný režim, šikana a tý-

rání vězňů se stalo běžnou praxí. Stupňovaly se tvrdé zákroky vůči Židům a zejména vůči osobám spojovaným s atentátem.

Podněcovatelem všech těchto zvěstev se stal velitel věznice H. Jöckel a někteří dozorcí.³¹⁾

Atmosféra v terezínské věznici byla nadmíru napjatá, po celé léto 1942 probíhaly mnohdy brutální výslechy.³²⁾ Například lidická žena Antonie Šobotníková absolvovala výslech na ženském dvoře pod stromem.³³⁾ Naopak Anna Voštinová viděla týrání členů rodiny Vojtíškovy, kteří podporovali parašutistu Adolfa Opálku³⁴⁾ z výsadku Out Distance: „[...] jednou jsem nesla vyžehlený oblek (dozorci) Rojkovi do jeho kanceláře. [...] vyslychal Rojko právě rodinu Vojtíškovu: otce, matku, dva syny a dceru. Jednoho z hochů přede mnou tak zmlátil, že ten padl v bezvědomí na zem, načež ho Rojko vyhodil na dvůr. Ještě večer, když jsme šly dojit, jsme ho tam viděly ležet, později ho věžňové odnesli na celu. Druhý den vyslychali matku a dceru. Matka (Božena Vojtíšková), aby uchránila ostatní, vzala všechno na sebe. Vrátila se z výslechu rozbitá od důtek, padla nám do náruče a nemohly jsme ji vzkřísit. Balily jsme ji do studených obkladů, tělo byla jedna podlitina.“³⁵⁾ Všichni Vojtíškovy byli nakonec zavražděni 24. října 1942 v Mauthausenu. Podle svědectví JUDr. Jana Jíny vydal se v den odjezdu velkého transportu do Mauthausenu (22. října) dozorce vězeňských dílen Josef Sternkopf nákladním autem do Lázní Bělohradu, do bydliště Vojtíškovy rodiny. Přivezl celé zařízení jejich tiskárny a všechny zásoby papíru. Zařízení posloužilo k vybudování vězeňské tiskárny, ve které se pak tiskly různé formuláře a tiskopisy (např. vězeňské karty, poštovní dopisnice, ale i vizitky pro dozorce), a to i pro pražské gestapo.³⁶⁾

Dozorci s ženami prováděli různá „cvičení“ na dvoře, čemuž H. Jöckel obvykle přihlížel.³⁷⁾ Podle Vlasty Holé, „nebyly dozorkyně Schmidtová a Rojková příliš ostré, naopak Jöckel se choval k ženám velice ošklivě, rád po nich střílel, kopal do nich a trhal z nich šaty.“³⁸⁾

Záhy po vytvoření ženského oddělení vyčlenili pro židovské vězeňkyně v zadní části ženského dvora zvláštní celu. Během roku 1942 jí prošlo několik desítek židovských žen, některé z nich patřily k odbojové skupině vršovické mládeže, jako například Alena Voglová, Eva Langerová, Eva Králová. Děvčata 24. července z terezínské věznice sice propustili, ale následně je v Praze 27. července 1942 zařadili coby Židovky do transportu AAu směřujícího do terezínského ghetta. Naopak Angela Pokorná zatčená za ukrývání židovských dětí byla 12. října stejně jako řada dalších deportována do Ravensbrücku. Většinou však Židovky odváželi do Osvětimi s poznámkou „návrat nežádoucí“ (Rückkehr unerwünscht), kde zanedlouho zahynuly.

Pracovní nasazení

V roce 1942 všechny vězeňkyně pracovat nemusely, protože pro ně nebyla práce. Trávily většinu času v cele, chodily na ranní a večerní apel, jen při odpolední tzv. frajstundě (Freistunde) se mohly volně pohybovat po dvoře.

Několik žen, které uměly šít, chodilo do šijárny (Nähstube) umístěné v malé

Kresba Emy Blažkové: Ženy při nedělní „frajštundě“, datováno 7. IX. 1942 (Ing. Anna Wildová, neznámá Jana, Lída z Waldheimu je pravděpodobně Ludmila Linková a RNDr. Milada Šámalová). Památník Terezín

cele č. 15. Ze začátku zde opravovaly a žehlily prádlo, odstraňovaly z československých důstojnických uniforem distinkce, spravovaly vězeňské oblečení a šily také šaty pro dozorkyně.³⁹⁾ Nitě a šicí stroje pocházely z Lidic. To umožnilo, že v nestřežených chvílích mohly ze zbytků látek pod vedením Heleny Bílkové vytvořit proslulé terezínské panenky a další rozmanité výrobky a upomínkové předměty. Helena Ellnerová zase kreslila ostatním na kapesníky předlohy květin, jejich portréty hledící zpoza zamřížovaného okna či záložky do knih, které pak ženy vyšivaly pro své děti, rodiče, sourozence nebo přátele.⁴⁰⁾ V pracovní cele 18 vězeňkyně draly peří, malovaly knoflíky, spravovaly pytle, vyráběly polotovary pro výrobu obuvi, pletly rohože.⁴¹⁾

Několik žen také chodilo uklízet do tzv. panského domu (Herrenhaus) byty a ubikace dozorců. Jednou z nich byla Věra Kuželová, která uklízela rovněž kanceláře na správním dvoře.⁴²⁾

Když dovezli živý inventář z Lidic, vznikla pracovní skupina 14 žen určená k dojení lidických koz (Melkkommando). Anna Voštinčková vzpomíná: „Každá jsme trochu upijely, až jednoho dne přišel Jöckel, že kozy málo dojí. Musely jsme je vyvést na dvůr a vydojit je před ním. Mléka bylo stejně jako jiné dny, a proto s nadáváním odešel.“⁴³⁾

V letních měsících roku 1942 pracovaly některé ženy také na poli. Práce to by-

la namáhavá, ale o nářadí, které se ukládalo v levé části dvora, byl pokaždé velký zájem. Při této práci ženy spadaly pod dozorce Albina Storcha, který na ně dohlížel při sklizni sena a zeleniny, na podzim při sklizení zelí a sběru brambor. Roudnické studentky naopak pracovaly pod dozorem Alberta Neubauera ve vězeňské zahradě na bastionu III.⁴⁴⁾

Ženy prováděly i práce příležitostné, jako např. úklid kina SS. Nacházel se tam klavír a jednou dozorkyně Cecilly Rojko dovolila Leontině Neumannové na něm zahrát. Pro přítomné ženy to byl silný zážitek.⁴⁵⁾

První vězeňkyně

Zřízení ženského oddělení v terezínské věznici mělo ulehčit zejména pankrácké věznici v Praze a pomocným věznicím venkovních služeben gestapa. Již 10. června 1942 vypravili z pankrácké věznice první ženský transport.⁴⁶⁾ Zdá se, že tyto vězeňkyně, vycházejí ze svědectví JUDr. Milady Horákové, vzali do stavu terezínské věznice až následujícího dne 11. června.⁴⁷⁾ Jak byl transport početný, nevíme. Dosud se podařilo identifikovat devět žen z této skupiny. Tvořily ji ženy napojené na nekomunistický odboj a zatčené ještě v době před útokem na Heydricha. Prvními terezínskými vězeňkyněmi se staly Marie Aschermannová, JUDr. Milada Horáková, Elsa Korčáková (manželka a spolupracovnice novináře Rostislava Korčáka, který vydával ilegální časopis Český kurýr), Ing. Zdena Mašínová (manželka jednoho z představitelů vojenského odboje pplk. Josefa Mašína), Jiřina Mirwaldová (zatčena za pomoc při zatajování židovského majetku), Jaroslava Morávková a Jarmila Morávková (matka a manželka štábního kapitána Václava Morávka, který padl při přestřelce s příslušníky gestapa 21. března 1942), Věnceslava Sonnenbergová (podezřelá z velezrady) a RNDr. Milada Šámalová (manželka vysokoškolského profesora Jaromíra Šámala⁴⁸⁾ a snacha kancléře Přemysla Šámala).

Jen několik žen bylo v terezínské věznici umístěno již v dubnu 1942 v cele č. 14. Víme, že k nim patřila Marie Zápotocká a manželka roudnického komunistického funkcionáře Jaroslava Hodka, předaná do Terezína kladenským gestapem.⁴⁹⁾

15. června převezli z pankrácké věznice do Terezína úřednici Pavlu Krčmovou, pocházející z Domažlic, která se v řadách sociálnědemokratické mládeže zapojila do ilegálního boje proti německým okupantům. Zatklo ji v roce 1941 klatovské gestapo, krutě ji mučili a vyslýchali. Po předání pražskému gestapu se záhy ocitla v terezínské věznici, odkud ji nakonec odvezli do Ravensbrücku. Tam 19. prosince 1943 zemřela na tuberkulózu.⁵⁰⁾

Ženy popravené na Kobyliškém střílníku

V důsledku civilního výjimečného stavu (trval od 27. května do 3. července 1942) docházelo v červnu 1942 v evidenci terezínské věznice k neustálému pohybu, téměř každý den odváželi zatčené vězně do Prahy. Někteří z nich byli odsouzeni k popravě a tento osud potkal také tři ženy z Terezína – dr. Františku Plamínkovou, Marii Rackovou a Annu Ziegloserovou. Popravu na Kobyliškém střílníku

v Praze začaly 30. května a skončily 3. července 1942. Celkem tam zavraždili 535 mužů a žen.

Marii Rackovou zatklo pražské gestapo 12. června 1942 s manželem Karlem, odborovým přednostou ministerské rady, a dcerou dr. Annou Zbořilovou a uvěznilo je všechny v pankrácké věznici. Pravděpodobně jako jediná z rodiny se Marie Racková ocitla na krátkou dobu v terezínské věznici, což dosvědčila její sestra Helena Nováková při procesu s Heinrichem Jöckelem předložením dopisnice odeslané z Terezína. Marii Rackovou, jejího manžela a dceru popravili na Kobyliské střelnici 20. června 1942.⁵¹⁾

Další terezínskou vězeňkyní byla předválečná senátorka, předsedkyně Ženské národní rady dr. Františka Plamínková, zapojená do domácího odboje a obviněná z velezrady. Do Terezína přišla po výsleších 14. června 1942 ve smíšeném transportu z pankrácké věznice. Avšak již po dvou týdnech (28. června) ji vrátili do Prahy a 30. června popravili na Kobyliské střelnici.

Novinářka, spisovatelka, scénáristka a herečka Anna Ziegloserová se v Terezíně objevila také v červnu 1942. Popravili ji v Kobylisích 3. července 1942, v posledním den civilního výjimečného stavu.⁵²⁾

Lidické ženy

Po tragédii v Lidicích 10. června 1942 odvezli všechny lidické ženy a děti do kladenské sokolovny. Děti ženám násilně odebrali a většinu z nich zavraždili v Cheřmnu. Celkem 184 lidických žen odtransportovali 12. června přímo z Kladna do ženského koncentračního tábora Ravensbrück.⁵³⁾ V sokolovně zůstalo ještě jedenáct lidických žen. Sedm z nich bylo matkami dětí, jejichž stáří nepřevyšovalo jeden rok. Matky pak 13. června kladenské gestapo s dalšími zatčenými ženami převezlo do terezínské věznice. Antonie Černá, Anna Hanřlová, Olga Horešovská (v době zatčení teprve 15 dní po porodu), Libuše Minaříková, Jaroslava Müllerová, Marie Müllerová a Blažena Pitínová zůstaly v Terezíně až do 6. července, kdy je transportovali přes věznice v Drážďanech, Lipsku a Berlíně do Ravensbrücku, kam nakonec dorazily 11. července tzv. sběrným transportem (Sammeltransport). Jejich děti odvezli do Prahy do nalezince na Karlově, pak do budovy techniky v Resslově ulici a nakonec do německého dětského domova v Krči (nepřežil František Černý).⁵⁴⁾

Další čtyři lidické ženy byly v době likvidace Lidic ve vysokém stupni těhotenství. Annu Kohlíčkovou, Marii Hanřlovou, Marii Müllerovou a Žofii Peškovou umístili nejdříve do kladenské nemocnice a později do německého ústavu v Dykové ulici v Praze na Vinohradech, kde porodily. Také je po několika týdnech předali do Terezína. Anna Kohlíčková a Marie Hanřlová rodily ještě v červnu 1942 a z Terezína odjely sběrným transportem rovněž přes věznice v Drážďanech a Berlíně do Ravensbrücku, kam dorazily 28. srpna 1942. V září 1942 porodily Marie Müllerová a Žofie Pešková. Po krátkém pobytu v terezínské věznici přijely 24. října 1942 do Ravensbrücku. Všem čtyřem ženám děti po porodu odebrali a umístili do nalezince na Karlově v Praze.

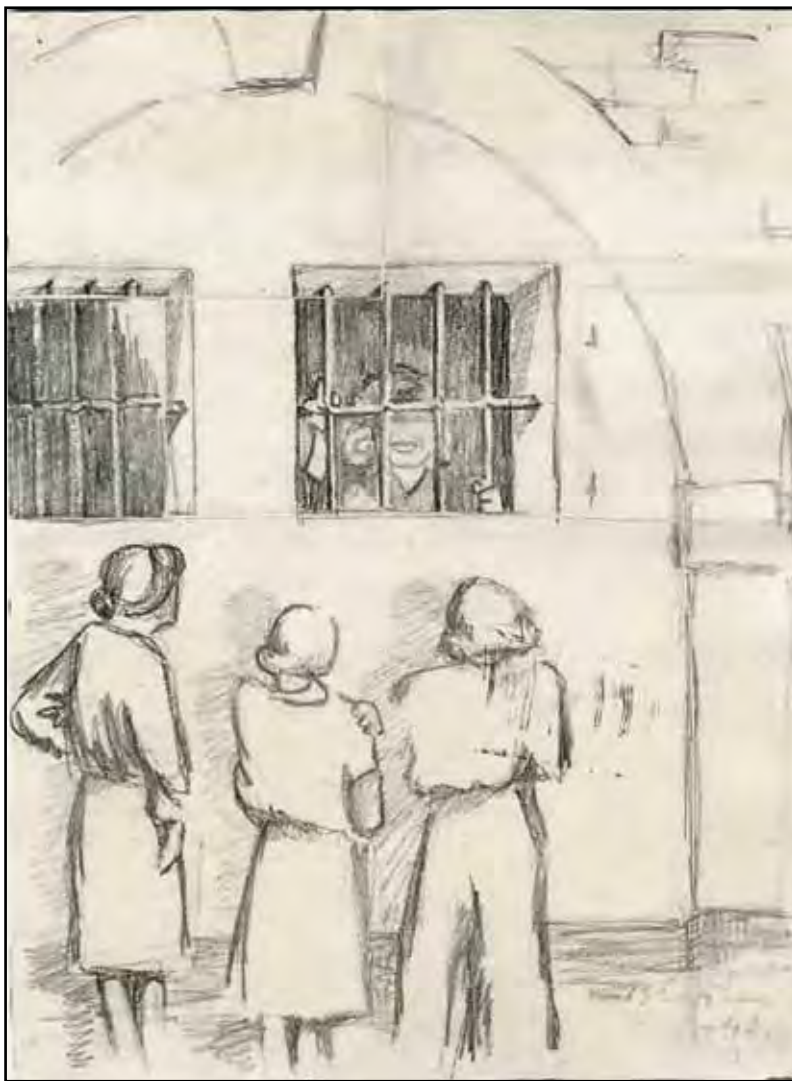
Ema Blažková: Portrét Leontiny Neumannové. Památník Terezín

Jiné dvě lidické ženy pobývající již v Ravensbrücku převezli na podzim 1942 k porodu do Prahy do ústavu v Dykově ulici. Když Anna Korecká a Anna Straková v prosinci 1942 porodily, předali je do terezínské věznice a 2. února 1943 odvezli zpět do Ravensbrücku. I jejich děti se po narození ocitly v nalezinci na Karlově v Praze. Je třeba doplnit, že Františka Hroníková rodila již 28. října 1942 v Ravensbrücku, její dítě bylo dozorkyněmi zavražděno. Tragicky rovněž skončilo těhotenství Libuše Zbrojkové, v pátém měsíci těhotenství jí byl proveden přímo v táboře potrat.⁵⁵⁾

Poslední lidickou ženou vězněnou v Terezíně byla Marie Rákosová, která v době likvidace Lidic byla hospitalizována v kladenské nemocnici.⁵⁶⁾ Rovněž i ji transportovali 2. září 1942 z Terezína do Ravensbrücku, zemřela nakonec 13. května 1944 v Osvětimi.

S osudem Lidic je úzce spojena i Anna Maruščáková z Holous, dělnice továrny Palaba ve Slaném, již Václav Říha zaslal dopis, který byl zneužit jako záminka

EMA BLÁŽKOVÁ: Rozhovor přes zamřížované okno samovazby. Památník Terezín

ke zničení Lidic. Oba prožili poslední dny svého života v terezínské věznici, aby pak byli jako nepohodlní svědci události, jež se stala neopodstatněnou záminkou lidické tragédie, popraveni 24. října 1942 v Mauthausenu.

Lidický majetek v Terezíně

Velitel terezínské věznice před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích v roce 1946 vypověděl, že byl vyzván šéfem pražského gestapa dr. Hansem Ulrichem Geschkem, aby s nákladním vozem odjel do Lidic, kde převezme domácí drůbež a zvířectvo. Jöckel s řidičem Karlem Matzem dorazili do Lidic v době, kdy

obec byla již vypálena a muži pohřbeni do hromadného hrobu vykopaného dvaceti židovskými vězni z terezínského ghetta. Podle jeho výpovědi byli toho dne v Lidicích přítomni: velitel bezpečnostní policie (tj. gestapa a kriminální policie) a bezpečnostní služby (SD) v Protektorátu Čechy a Morava Horst Böhme, šéf kladenského gestapa Harald Wiesmann, velitel terezínského ghetta dr. Siegfried Seidl a další. Z Lidic nakonec Jöckel odvezl podle jeho výpovědi 600 králíků, 90 koz, 40 slepic, asi 90 hus a 30 kachen. Zvířata a drůbež pak postupně předával pražskému gestapu, část rovněž obdrželo velení terezínského ghetta. Do terezínské věznice dovezli později ještě dva koně, čtyři krávy a různé hospodářské nářadí.⁵⁷⁾

Anna Voštínková přišla do Terezína v červnu 1942 a popisuje, že se v té době ve věznici nacházelo vedle živého také mnoho mrtvého inventáře z Lidic, prádlo, šatstvo, koberce, záclony, v jedné místnosti bylo složeno mnoho šicích strojů označených „Lidice“. Jimi pak vybavili pracovní celu č. 15.⁵⁸⁾

Antonie Čechová vypráví, jak „[...] na ženský dvůr před dílny vezli prkna, stará babička z Lidic (myšlena Marie Rákosová) zavolala na koně jménem a řekla, „to jsou naše koně“. Koně se zastavili, podívali se na babičku, řehtali a hrabali, až nás to dojalo.“⁵⁹⁾

Dotek Ležáků⁶⁰⁾

Osud Ležáků je úzce spojen s pomocí a ukrýváním členů výsadku SILVER A. Za tuto vlasteneckou činnost ještě před vypálením obce zatklí ve dnech 20. a 22. června 1942 některé ležácké obyvatele příslušníci venkovní služebny gestapa v Pardubicích. Po krutých výsleších je pak gestapo předalo do terezínské věznice. Popravě v pardubickém Zámečku „unikli“ Marie Vašková, Václav Štulík (transport do Terezína 12. října 1942), Růžena Štulíková, Marie Štulíková (v době zatčení těhotná), dále František Pelikán a jeho žena Františka. Z Terezína nakonec transportovali většinu z nich v listopadu 1942 do Osvětimi a tam později zavraždili. Osvobození se dočkali jen František Pelikán v Buchenwaldu a Marie Vašková v Ravensbrücku.

Ženy z komunistického odboje a levicová mládež

16. června převezli do Terezína již podruhé z pankrácké věznice Marii Zápotockou, manželku komunistického funkcionáře a předního odboráře Antonína Zápotockého, který byl již delší dobu vězněn. Marie Zápotocká se v letech 1942 až 1943 ocitla v Terezíně třikrát, až ji nakonec odeslali do Ravensbrücku. Umístěna byla v cele 16, kde vyprávěla o pobytu v SSSR, o budování Dněprogresu a dávala ženám číst dopisy od manžela ze Sachsenhausenu.⁶¹⁾ Vězeňkyně jí říkaly „máma Zápotocká“.⁶²⁾

Další komunistkou byla Vlasta Beerová, manželka Kurta Konráda-Beera, marxistického novináře a člena I. ilegálního ÚV KSČ, který 25. září 1941 spáchal po krutém výslechu sebevraždu v nacistickém vězení v Drážďanech. Po věznění v Terezíně transportovali Vlastu Beerovou do Osvětimi a později do Ravensbrücku.

Milada Pixová a její manžel Jaroslav byli zapojeni v činnosti I. a II. ilegálního

**Konzentrationslager
Sachsenhausen
Dramenburg bei Berlin**

18. IV. 1942

Der Tag der Befreiung kann bei uns nicht erwarten werden. Deshalb hat Lager für unsere Gefangen sein müssen.

Nachzug aus der Lagererobnung:

Sehr gelung, fast im Monat 2 Weiber aus Sachsenhausen und anderen. Die meisten Weiber haben nicht mehr als 1 Child in 10 Jahre geboren und werden durch die Zeit von ihnen. Die meisten Weiber haben nicht mehr als 1 Child in 10 Jahre geboren und werden durch die Zeit von ihnen. Die meisten Weiber haben nicht mehr als 1 Child in 10 Jahre geboren und werden durch die Zeit von ihnen.

Der Lagererobnungsbefehl

Meine liebsten Mäda! Ich schreibe Dir jetzt die längere Zeit wieder den Brief. Gerade jetzt ist die selbe Zeit, wie vor vier Jahren war, wenn wir beide mal zusammen waren. Ich denke sehr oft auf die unsere liebe Ostern. Seit die so Zeiten hat es sehr viel sich verändert.

Aber wir beide haben immer die alte gute Kameraden geblieben - nicht wahr? Ich hoffe und glaube immer, dass die Fröhen Sonne noch einmal auf unserer kleinen Gärten strahlen wird. Dann wir beide zusammen frohliche Ostern feiern werden. Ich wünsche Dir genug Stärke, Gesundheit und Wärme. Große Küsse und drücke Deine Hand - Tonja

Konzentrationslager Sachsenhausen

Antonín Zápotocký
St. Mořs 4
Kaučovník

Frau
Marie Zápotocká
Terczensewa 28
Kleinenzburg, Lim. 14
Bauesitz

Lístek zaslaný Marii Zápotocké jejím manželem Antonínem Zápotockým ze Sachsenhausenu, datováno 18. IV. 1942. Památník Terezín

ÚV KSČ. Pixovi mimo jiné ukrývali a podporovali Jana Ziku. Miladu Pixovou zatkli se synem Kamilem 22. července 1942, manžel odešel do ilegality a skrýval se do konce války. Po výsleších matku a syna gestapo pravděpodobně společně předalo 29. září 1942 do Terezína. 9. října 1944, po dvou letech věznění, Miladu Pixovou zákeřně zavraždil zástupce velitele terezínské věznice Schmidt ranou do týla.⁶³⁾ Kamil Pixa přežil věznění v Dachau.

Rivu Friedovou-Krieglovou⁶⁴⁾ zatklo gestapo 24. dubna 1942 s manželem Pavlem Friedem, Juliem Fučíkem a dalšími. Po výsleších v létě 1942 ji umístili do Terezína. Jako jediná ze skupiny osob zatčených společně s Fučíkem přežila nacistické věznění v Osvětimi, Rajsku a Ravensbrücku.

Emilie Beranová byla manželkou předního komunistického funkcionáře Oldřicha Berana, žijícího v ilegality. Po zatčení 15. června 1942 a následných výsleších ji převezli do terezínské věznice, následně pak do Osvětimi a Ravensbrücku, kde vážně onemocněla a 7. prosince 1944 zemřela.

Od 18. července se v Terezíně nacházely také členky vršovické skupiny Komunistického svazu mladé generace (KSMG). Patřily k nim Vlastimila Ruprychová (po válce se věnovala historii a vyučovala na Karlově univerzitě), Růžena Buchová (spolupracovnice interbrigadisty Emanuela Blahouta), Stanislava Šustrová (domovnice z Vršovic, u níž byla tzv. přepážka pro ilegální tiskoviny), Helena Ellnerová, Věra Anderlová, Hana Müllerová (manželka Miloše Müllera, člena komunistické odbojové skupiny Svět proti Hitlerovi), Olga Kyselová (manželka výtvarníka Františka Kysely, zatčená jako rukojmí za činnost syna Jiřího, který před dopadením gestapem žil krátce v ilegality), Věra Aubrechtová (dívka Jiřího Kysely), dále Alena Voglová, Eva Langerová, Eva Králová, Helena Jiříčková a další.⁶⁵⁾

Dětská lékařka MUDr. Zdena Nedvěďová pracovala v ilegální levicové lékařské organizaci vedené jejím manželem MUDr. Milošem Nedvědem, synem komunistického senátora Františka Nedvěda, která tvořila součást rozsáhlé ilegální sítě KSČ. Po zatčení v dubnu 1942 a po výsleších ji v prosinci 1942 předali do Terezína. Následně prošla Osvětimi a Ravensbrückem. Po válce svědčila před norimberským a hamburským soudem proti německým lékařům působícím v těchto táborech.⁶⁶⁾

Roudnické studentky

20. června 1942 zatklo kladenské gestapo 84 žáků dvou roudnických středních škol,⁶⁷⁾ reálného gymnázia a střední průmyslové školy. V gymnáziu zatkli s chlapci i 16 dívek. Všechny žáky gestapo týž den dopravilo autobusy do terezínské věznice, kde po mnoha hodinách čekání a prvních výsleších došlo k jejich rozmístění do cel. Dívky zpočátku zavřeli do cely 16, avšak po jejich stížnosti, že cela je velmi špinavá, je převedli do čísla 21. Následující dny probíhalo vyšetřování, výslechy vedli zástupce velitele věznice Wilhelm Schmidt a příslušníci kladenského gestapa. Pobyt v Terezíně byl pro roudnické středoškoláky stejně těžký jako pro ostatní vězně. Dívky i chlapci se stávali častým cílem šikany a dozorců na ně pokřikovali „Kindergarten“ nebo „Tschechische Sauen“.⁶⁸⁾

Od září do prosince 1942 byla většina roudnických studentů, včetně všech dívek, postupně propuštěna. Avšak 13 z nich zahynulo. V terezínské věznici zemřeli Miroslav Lácha a Zdeněk Kubeš a v Osvětimi Ivo Karfík, Miroslav Kukuk, Bohumil Kratochvíl, Karel Švojr, Emanuel Mareš, Karel Dvořák, Ladislav Makvart a Jaroslav Študent. V ženském táboře v Osvětimi-Březince podlehlá útrapám 1. března 1943 i Sylva Rajtrová. V Buchenwaldu zemřel Otomar Fabian, Vladimír Adamec byl v lednu 1944 propuštěn domů, ale rok na to v sanatoriu zemřel.

Kubišovci a jejich děti

Pět dní trvalo zatýkání a shromažďování většiny příbuzných parašutisty Jana Kubiše, jednoho z aktérů atentátu, kteří pocházeli zejména z Dolních Vilémovic, Zárubic, Raclavic, Ptáčova, Strážnice a dalších míst. Soustředili je včetně dětí na četnické stanici v Třebíči, odkud je pak odvezli autobusem do věznice jihlavského gestapa. Po dalších třech dnech dorazili vlakem do Bohušovic nad Ohří. Ženy s dětmi odvezli nákladními auty, muže za stálého bití a šikanování dovedli v trojstupech do terezínské věznice. Při přijímací proceduře jim dozorcí vzali veškerý majetek, každému ponechali jen 20 korun.⁶⁹⁾ Další příbuzné Jana Kubiše dohledávali a přivázeli do Terezína po celé léto. Je velice náročné shromáždit jména všech zatčených příbuzných Jana Kubiše a určit i dobu jejich příjezdu do terezínské věznice, protože tyto dokumenty se nezachovaly.

Ženy z rodiny Kubišovy věznili i s dětmi v ženském oddělení bez jakýchkoliv hygienických zařízení. V jedné cele s ostatními ženami žilo 50 dětí, vězněm se stalo i tříměsíční dítě.⁷⁰⁾ Později děti matkám odebrali. Vzpomíná na to Anna Voštínková: „Jednoho dne přijelo nákladní auto, musely jsme všechny ven, jen matky dětí musely zůstat uvnitř (cel). Děti byly naloženy na auta, prý pojedou do dětského domova. Nikdy nebudu moci zapomenout na ten den, na nářek dětí a kvílení a prošení matek.“⁷¹⁾

Stejnou situaci popisuje Antonie Čechová z příbuzenstva Jana Kubiše: „Z večera 28. července 1942 byl vydán rozkaz seřadit děti na dvoře, přicházeli němečtí vojáci, ženy netušily, co se děje. Vyzvaly nás k odchodu ze dvora. Na hlavním nádvoří všude stáli strážní SS a dozorcí a dva autobusy s řeholními sestrami. Nastalo těžké loučení, matky se nechtěly pustit svých dětí. Ty nakonec násilím naložili do autobusů a matkám mávaly, než odjely.“⁷²⁾

Měsíc poté, 27. srpna 1942, volali ženy z přízně Jana Kubiše po jedné do kanceláře správy ženského dvora. Tam je zpovídali, kdo má kolik sourozenců a dětí, sepisovali další jejich příbuzné. Jistého komisaře Krause ženy prosily o pomoc a ten jim doporučil napsat v němčině žádost o milost. Podle svědectví Antonie Čechové sepsaly za pomoci jedné vězeňkyně následující prosbu: „Prosíme o milost, za všechny naše děti, ženy i muže z případu Kubišova. Jsme všichni těžce pracující chudý lid. Chceme poctivě pracovat. Věříme pevně, že naše žádost bude kladně vyřízena, za což nejsrdečněji děkujeme. Jírová Božena, Bulíčková Marie, Čechová Antonie.“⁷³⁾

Nejspíše 20. nebo 21. září gestapo propustilo většinu příbuzných, podle Antonie Čechové se to týkalo 82 žen a 80 mužů shromážděných třebečskou četnickou stanicí. Odvedli je na nádraží do Bohušovic nad Ohří, odkud odjeli do Prahy. V sirotčinci v Krči si rodiče vyzvedli celkem 68 dětí,⁷⁴⁾ s kterými se vrátili do svých domovů.

Milosti nedostalo třináct nejbližších příbuzných Jana Kubiše: otec František Kubiš, bratři Jaroslav a Rudolf s manželkou Marií, sestra Františka s manželem Rudolfem Právcem, dále sestry Marie, Vlasta a Jitka z otcova druhého manželství, teta Aloisie Lišková, sestřenice Anežka Lišková a bratrance Josef Liška a Jan Lapeš. Všichni byli 24. října 1942 zavražděni v Mauthausenu.

Valčíkovci

K zatčení první skupiny příbuzných parašutisty Josefa Valčíka došlo již 15. června 1942 v obci Smolina, pak následovaly Lipina, Křekov a Střelná. Ve Smolině to bylo „[...] k polednímu. Dělalí jsme právě řepu nahoře na poli. ‚Jedou auta pro kováře,‘ říkali jsme si. Běžela jsem domů a z kůlny jsem se dívala na odvoz Valčíků. Několik lidí, těch nejstatečnějších se s nimi přišlo rozloučit, ostatní se báli. Chlapec plakal u okna, venku u matky (Terezie Beňová, roz. Valčíková) stála dcerka Miládka, matka ji hladila. Než je odvezli, zavolal otec Jan Valčík všechny své děti, musely přísahat, že na nikoho nic nepoví. ‚My umřeme za svého, nikoho s sebou neseberem,‘ říkali.⁷⁵⁾

Na rozdíl od Kubišovců zatkli Valčíkovce naštěstí bez dětí, odvezli je do Zlína nebo některé do Brna, a poté předali pražskému gestapu. V Praze matku Veroniku Valčíkovou zavedli k identifikaci syna, který padl s ostatními parašutisty 18. června při obraně pravoslavného chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici.⁷⁶⁾ Po výsleších a pobytu v pankrácké věznici převezli první příbuzné Josefa Valčíka 26. června 1942 do Terezína. Gestapo celkem zatkló 15 příbuzných (8 žen a 7 mužů) a čtrnáct z nich zavraždili 24. října 1942 v Mathausenu: Jan Beňo, Terezie Beňová, Josef Kolařík, Marie Kolaříková, František Sívek, Antonín Valčík, Emil Valčík, Jan Valčík (otec), Alois Valčík, Anna Valčíková, Veronika Valčíková (matka), Anna Valčíková, Ludmila Valčíková a Marie Valterová. Mladší sestra Josefa Valčíka Františka Sívková byla v době zatčení těhotná, k porodu ji z Terezína převezli do Prahy, kde porodila syna Vratislava. Brzy ji vrátili do Terezína a později přiřadili ke skupině osob, s kterými byla zavražděna 26. ledna 1943 rovněž v Mauthausenu. Doma příbuzní Josefa Valčíka zanechali 14 dětí, o které se postaral starosta Smoliny jejich rozmístěním do některých rodin.⁷⁷⁾

Pomocníci byli zavražděni v Mauthausenu

Nejpočetnější skupinu v létě 1942 tvořili v terezínské věznici stateční členové českého odboje a pomocníci parašutistů z výsadek, působících na českém území. Byli to lidé, kteří jim zařizovali úkryty, obstarávali doklady a potravinové lístky, zprostředkovávali kontakty.

Jednalo se především o odbojové pracovníky sokolské organizace JINDRA

			1942	
1942	Musburgerova	Marie	Aut. Aug.	2. Okt.
1943	Musburgerova	Marie	"	"
1944	Falkova	Reza	"	"
1945	Musburgerova	Klára	"	"
1946	Musburgerova	Augusta	"	"
1947	Musburgerova	Wladimir	"	"
1948	Polakova	Bozena	"	"
1949	Kubecova	Marie	"	"
1950	Fantlova	Zdenka	"	"
1951	Falkova	Bea	"	"
1952	Celova	Marie	"	"
1953	Ruzicka	Katharina	"	"
1954	Zamalska	Grina	"	"
1955	Slanec	Karel	"	"
1956	Faluk	Emil	"	"
1957	Kolarik	Sazel	"	"
1958	Kubis	Ernst	"	"
1959	Kubis	Frankfurt	"	"
1960	Faluk	Jan	"	"
1961	Kolarik	Jan	"	"
1962	Rozstny	Jan	"	"

Skamrochtlich erschossen
Seite 112 - 19

Táboroví písaři vedli v Mauthausenu záznamy o tzv. nepřirozených úmrtích, 24. října 1942 zaznamenali do sešitu i jména popravených českých vlastenců. Národní archiv

a členy pravoslavného sboru při chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Praze. Všichni po zatčení procházeli dlouhé týdny brutálními výslechy a byli vězněni v pankrácké věznici. Do Terezína je přivázeli po celé léto, většinu z nich nakonec odsoudili stanné soudy k popravě v Mauthausenu.

Po shromáždění všech „viníků“ a rukojmích v souvislosti s atentátem na Heydricha byl 22. října 1942 nachystán v Terezíně neobvykle početný transport do Mauthausenu.⁷⁸⁾ Čítal podle posledních výzkumů minimálně 326 mužů a žen. Po příjezdu do tábora rozdělili účastníky transportu do dvou skupin. První tvořilo 261 osob (127 mužů a 134 žen) určených 24. října 1942 k exekuci. Druhá skupina v počtu minimálně 65 mužů, kteří nebyli zatčeni v souvislosti s atentátem, byla vzata do evidence tábora. Jednalo se jak o Čechy, tak i o české Židy zatčené za porušování protizidovských nařízení a předpisů (např. „Verstoss gegen Bestimmungen“ nebo „wiederholten Verstoss gegen Pol. Anordnungen“), tak o občany Sovětského svazu a Poláky.

Stejně to probíhalo i s těmi, které zařadili do druhého likvidačního transportu. Odjeli z Terezína do Mauthausenu až 15. ledna 1943. Tehdy s transportem dorazilo minimálně 44 lidí, z nichž 31 osob (16 mužů a 15 žen) popravili 26. ledna 1943 rovněž v souvislosti s atentátem. Zbývajících třináct osob tvořili opět muži (Češi, Poláci a občané Sovětského svazu) zatčení za jiné skutky.

Bilance obětí zavražděných v Mauthausenu za atentát na Reinharda Heydricha je vysoká. Pomsta nacistů dostihla 143 mužů a 149 žen, tedy celkem 292 českých vlastenců.

Ženy činné v Petičním výboru „Věrní zůstaneme“

V letech 1942–1944 patřila ke známým osobnostem ženského dvora JUDr. Milada Horáková, zatčená za činnost ve vedení Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ (PVVZ). Po dvou letech věznění v Terezíně ji 21. června 1944 předali do Drážďan k soudu. Osвобоzení se dočkala v Aichachu u Mnichova.

Spolu s manželem zatkli za činnost v PVVZ i Františku Švarcovou, manželka nakonec popravili a ona prošla krutými výsledky. Když veliteli terezínské věznice Jöckelovi zemřela první žena, vařila v jeho domácnosti. Jöckel dokonce pozdržel její odjezd do Osvětimi o několik týdnů, osvobození se ale nakonec dočkala v Ravensbrücku.⁷⁹⁾

Ilegálně pracovala se skupinou PVVZ také Ing. Anna Wildová, která fyzicky vyčerpaná z výslechů a věznění v Terezíně nakonec zahynula v Osvětimi 11. března 1943. Byla velmi zbožná a každý den před spaním spoluvězeňkyním v cele zpívala píseň „Jen k Tobě, Bože, blíž“.

Dr. Anna Pollertová,⁸⁰⁾ funkcionářka Ženské národní rady, patřila k vedení PVVZ, finančně zajišťovala odbojovou činnost organizace a byty pro její vedoucí pracovníky, kteří žili v ilegalitě. V září 1942 odjela z Terezína, byla souzena a nakonec 10. nebo 11. ledna 1945 v Berlíně popravena.

Předzvěst Akce E

Jednou z forem teroru gestapa byla i Akce E (Aktion Emigranten). Již v létě 1942 se v terezínské věznici začaly objevovat rodinní příslušníci a další příbuzní českých politiků a vojáků působících v exilu. Byla to předzvěst další zatýkácké akce připravované okupační mocí. Gestapo již vědělo, že na frontách proti nim bojují i čeští emigranti a dokonce jsou letadly vysazováni zpět do Protektorátu Čechy a Morava a že mají u sebe adresy na spolehlivé rodiny, na rodiny či známé emigrantů. Za této situace se snažili o znemožnění jakéhokoliv kontaktu či přímého napojení na domácí odboj. Proto vydali 17. září 1942 velitelé bezpečnostní policie v Berlíně a Praze rozkaz zatknout příslušníky a příbuzné uprchlých Čechů a předběžně je umístit v internačním táboře Svatobořice (Internierungslager Swatoborschitz).

Avšak ještě před spuštěním Akce E se v Terezíně objevily matky, manželky, děti a další příbuzní některých členů exilové vlády a českých zahraničních pracovníků. Jejich rodinní příslušníci se stali obětmi msty ze strany nacistického režimu. V Terezíně s nimi zacházeli velmi ostře a postupně je transportovali do koncentračních táborů,⁸¹⁾ ženy do Ravensbrücku nebo Osvětimi.

Z příbuzenstva prezidenta Edvarda Beneše zatkl gestapo dvanáct osob. Bezpečně víme, že terezínskou věznicí prošla Marie Benešová, druhá manželka jeho bratra Bedřicha, kterou 2. září transportovali do Osvětimi, kde 7. října 1942 zahynula. Také Mariinu a Bedřichovu dceru Jarmilu Krajcovou převezenu 10. prosince 1942 již ze Svatobořic do terezínské věznice zavraždili 17. března 1943 v Osvětimi.

Zatýkání postihlo také rodinu ministra protektorátní a později exilové vlády

Kresba Emy Blažkové. Sedící Anna Šrámková, manželka prof. Leopolda Šrámka. Oba byli zavražděni 24. října 1942 v Mauthausenu. Památník Terezín

Ladislava Karla Feierabenda. Jeho manželku Janu zatkli s dalšími pěti rodinnými příslušníky a věznili v Terezíně. 26. října 1942 Janu Feierabendovou transportovali do Ravensbrücku, kde se dočkala osvobození.

Tragický byl osud rodiny ministra Jaromíra Nečase, který se vedle ministra Feierabenda stal druhým ministrem jak protektorátní, tak exilové vlády. V červnu 1942 zatkli jeho manželku Marii Nečasovou, která se zabývala výchovou mládeže. Zprvu ji věznili v Terezíně, odkud ji posléze odvezli do Osvětimi, kde zahynula 29. října 1942. Spolu s ní zatkli i dceru Věru, která sdílela osud své matky. Věra v červnu složila maturitní zkoušky na reformním reálném gymnáziu v Praze, zemřela v Osvětimi 14. ledna 1943. Zprávy o jejich smrti Jaromíra Nečase zdrtily, podlomily jeho zdraví a vzdálily ho z londýnského prostředí. Zemřel zcela opuštěn ve velšském ústraní.⁸²⁾

Postižena byla rovněž rodina sociálnědemokratického politika a ministra exilové vlády Františka Němce. Gestapo postupně zatklo pět členů jeho rodiny. Nejspíše jako první zatkli jeho manželku Jiřinu Němcovou s dcerou Alenou, které uvěznilo v Terezíně. Poté je 18. září 1942 odvezli do Osvětimi a v říjnu 1942 zavraždili. Matku ministra Annu Němcovou, bratra Josefa Němce a sestru Marii Knejpovou zatklo gestapo nejspíše během Akce E a internovalo ve Svatobořicích.

10. prosince 1942 je převezli do terezínské věznice, pak následovala Osvětim, kde byli v roce 1943 rovněž všichni umučeni.⁸³⁾

17. července 1942 převezli rodinné příslušníky sociálnědemokratického politika a člena exilové vlády ve Velké Británii Bohumila Laušmana z donucovací pracovny v Pardubicích do pankrácké věznice a následující den do Terezína. Matka Rudolfína Laušmanová i manželka Julie Laušmanová pak byly 5. října 1942 deportovány do Ravensbrücku. Bratr Jaroslav Laušman odešel 21. září s transportem do Sachsenhausenu. Rudolfína Laušmanová zemřela 14. srpna 1943 v Osvětimi.

Zatýkání zasáhlo i nejbližší příbuzné generála Aloise Lišky, který bojoval ve Francii. Manželka Anna Lišková s dcerou Vlastou odjely z Terezína 5. října 1942 do Ravensbrücku, kde se dočkaly osvobození. Syn Jaroslav a bratr Josef nacistické věznění nepřežili.

Ing. Zdena Mašínová, manželka podplukovníka Josefa Mašína, byla zatčena za manželovu činnost: ten spolu s podplukovníkem Josefem Balabánem a štábním kapitánem Václavem Morávkem žili v ilegalitě a udržovali vysílačku spojení do Londýna. Protože při výsleších o činnosti manžela nic nepřiznala, propustili ji nakonec po dvou pobytech v Terezíně 5. srpna 1942.

Dále je třeba připomenout manželky vysokých důstojníků generála Aloise Vicherka a generála Bohumila Bočka, kteří pracovali v Londýně. Zdeňka Bočková zprostředkovala styk parašutistů s Václavem Morávkem. Zatčena byla i její matka Zdeňka Pouzarová. Všechny tři pak zavraždili za pomoc odboji 24. října 1942 v Mauthausenu.

Divizní generál Vojtěch Vladimír Klecanda pracoval v prvních letech okupace v československé Státní radě v Londýně. 1. července 1942 pražské gestapo zatkl jeho dceru Evu Provazníkovou-Klecandovou s matkou Emilií (?). Poté se dostaly do terezínské věznice a po čtyřech měsících 16. listopadu do Ravensbrücku. Obě se dočkaly konce války.

Terezínem prošla rovněž Vlasta Kratochvílová, manželka prvního velitele československé vojenské jednotky v Sovětském svazu generála Jana Kratochvíla působícího předtím v londýnském exilu. Zahynula již 21. října 1942 v Osvětimi.

Na závěr můžeme zmínit i Vilmu Locherovou, manželku politika a diplomata Karla Lochera působícího v londýnském exilu, kterou 26. října 1942 transportovali z Terezína do Ravensbrücku, kde údajně měla zachránit život Marii Zápotocké. Válku přežila.

Transporty z Terezína

Policejní věznice Terezín byla průchozím vězeňským zařízením řídicí úřadovny německé tajné státní policie v Praze. Praxí bylo, že z jejího oddělení II D (tzv. Schutzhaftabteilung) přicházely do Terezína seznamy osob s rozkazem do jakého koncentračního tábora či k jakému soudu, případně do jakého vězeňského zařízení, mají být vězni předáni. Ti pak v Terezíně před odjezdem podepisovali Schutzhaftbefehl (příkaz k ochranné vazbě).⁸⁴⁾ Pokud odjížděl velký transport,

tak oddělní II D zajistilo v Bohušovicích nad Ohří příslušný počet vagonů a strážní doprovod, a pokud se jednalo o malou skupinu vězňů, naložili je v Bohušovicích nad Ohří do tzv. okružního vlaku (Ringtransport). Ten bohušovickou stanicí projížděl jednou týdně v pondělí, v pozdějších letech i dvakrát týdně, a to v úterý a ve čtvrtek. Vlak vyjížděl z Českých Budějovic a směřoval přes Tábor, Prahu, Bohušovice nad Ohří do Drážďan. Vězni i vězeňkyně pak s tímto vlakem odjížděli do míst určení. Jednalo se o tzv. sběrné transporty.⁸⁵⁾ Okružní vlaky putovaly Německem a rozvážely vězně do různých věznic a koncentračních táborů.

Několik dní před každým transportem přicházela dozorkyně na ženské oddělení se seznamem žen, které v pondělí odjedou z terezínské věznice. Vězeňkyně pak musely odeslat domů své věci, kromě toaletních potřeb a oblečení na cestu. Nakonec ženy umístili do zvláštní cely (transportní) a nesměly se již s ostatními stýkat.⁸⁶⁾

Koncem roku 1942 se ženské oddělení téměř vyprázdnilo a zcela se vyměnilo jeho osazenstvo. Statečné ženy deportovali povětšinou do koncentračních táborů Mauthausen, Osvětim a Ravensbrück, do míst, kde většina z nich byla zavražděna. Jejich odvážné činy je zařadily k vlastenecké a morální elitě českého národa.

Poznámky

¹⁾ Hlavním zdrojem dat pro sepsání toho článku se staly databáze bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem umístěné na webových stránkách Památníku Terezín www.pamatnik-terezin.cz. Jedná se zejména o databázi Policejní věznice Terezín (Malá pevnost) a databáze českých vězňů v koncentračních táborech Ravensbrück a Mauthausen. Při shromažďování informací o osudech vězňů osob pomohla rovněž ucelená práce o českých vězňích v koncentračním táboře Osvětim (nezahrnuje osoby deportované tam z rasových důvodů) viz Marek POLONCÁRZ, *Osudy českých vězňů v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau [Osvětim-Březinka]*, Památník Terezín 2010. K identifikaci některých vězňů osob pomohly vzpomínky a svědectví bývalých vězňů uložené ve sbírkových fondech Památníku Terezín a především soubor vynikajících publikací viz Jaroslav ČVANČARA, Heydrich, Praha-Gallery 2004 a Jaroslav ČVANČARA, *Někomu život, někomu smrt I–III, Československý odboj a nacistická okupační moc, 1939–1941, 1941–1943, 1943–1945*, Laguna 2002, 2003, 2007; dále publikace *Padlým hrdinům. Památník obětí československé sociální demokracie v osvobozeném boji 1939–1945*, Praha–Brno 1947, kterou sestavili Vojtěch DUNDR a Jan FILIPÍNSKÝ a řada dalších.

²⁾ Ustanovení „Sippenhaft“ umožňovalo zatčení příbuzných „pachatele“, i když o daném činu nic nevěděli.

³⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 429 (Aloisie Václavíková).

⁴⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem.

⁵⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlasta Kladivová-Ruprychová).

⁶⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem, svědkyně Věra Hájková, Jarmila Krejzová.

⁷⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 626 (Aloisie Žižková).

⁸⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá).

⁹⁾ Na jaře 1943 proběhlo přecíslování cel ženského dvora počínaje číslem 24 a konče 34. Toto nové číslování je dodnes zachováno nad dveřmi cel.

¹⁰⁾ Autorský kolektiv (vedoucí Václav Novák), *Malá pevnost Terezín*, 2. vydání, Naše vojsko, Praha 1988, s. 306–307.

¹¹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 5 (Marie Poláková-Drnková). Bohužel z roku 1942 se zmiňovaná kartotéka ženského oddělení nezachovala.

- ¹²³ PT, Sbírka vzpomínek, č. 1225 (MUDr. Zdena Nedvědová), č. 2083 (Věnceslava Sonnenbergová), č. 1327 (Angela Hujerová-Pokorná).
- ¹³³ PT, Sbírka vzpomínek, č. 5 (Marie Poláková-Drnková), č. 1225 (MUDr. Zdena Nedvědová). Zdena Nedvědová, roz. Nejedlá, byla dcerou Zdeňka Nejedlého, který v padesátých letech jako komunistický ministr (zejména školství a osvěty) negativně ovlivňoval české kulturní ovzduší.
- ¹⁴¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 210 (MUDr. Alois Had).
- ¹⁵³ PT, Sbírka vzpomínek, č. 2015 (M. Urbanová), č. 690 (Vlasta Holá), č. 705 (Věra Kuželová-Makovičková).
- ¹⁶¹ Autorský kolektiv (vedoucí Václav Novák), Malá pevnost Terezín, 2. vydání, Naše vojsko, Praha 1988, s. 307.
- ¹⁷¹ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové. Dle její výpovědi byla M. Horáková umístěna do samovazby 4. července 1942.; PT, Sb. vzpomínek č. 685 (Jan Rulf), č. 429 (Aloise Václavíková).
- ¹⁸¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 2083 (Věnceslava Sonnenbergová).
- ¹⁹¹ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové.
- ²⁰¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 705 (Věra Kuželová), č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ²¹¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 429 (Aloisie Václavíková).
- ²²¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá), č. 868 (Ema Blažková), č. 626 (Růžena Žižková).
- ²³¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 868 (Ema Blažková), č. 5 (Marie Poláková-Drnková).
- ²⁴¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 626 (Růžena Žižková).
- ²⁵¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá).
- ²⁶¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 868 (Ema Blažková).
- ²⁷¹ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem, svědkyně Ema Blažková.
- ²⁸¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 868 (Ema Blažková).
- ²⁹¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá), č. 705 (Věra Kuželová-Makovičková).
- ³⁰¹ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem.
- ³¹¹ Tamtéž, výslech svědka dr. Aloise Calaše ze 17. 4. 1946.
- ³²¹ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové.
- ³³¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 868 (Antonie Černá-Šobotníková).
- ³⁴¹ Z rodiny Adolfa Opálky byla v Mauthausenu 24. října 1942 popravena jeho teta Marie Opálková, která ho po smrti matky vychovávala.
- ³⁵¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 164 (Marie Voštínková), č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ³⁶¹ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem, svědectví dr. Jana Jíny. JUDr. Jan Jína vedl před vákou kabinet ministra zahraničních věcí.
- ³⁷¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 626 (Růžena Žižková).
- ³⁸¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá).
- ³⁹¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 5 (Marie Poláková-Drnková).
- ⁴⁰¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ⁴¹¹ Autorský kolektiv (vedoucí Václav Novák), Malá pevnost Terezín, 2. vydání, Naše vojsko, Praha 1988, s. 306–307. PT, Sbírka vzpomínek, č. 690 (Vlasta Holá), č. 1126 (Marie Zápotocká).
- ⁴²¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 705 (Věra Kuželová-Makovičková).
- ⁴³¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 164 (Anna Voštínková), č. 2083 (Věnceslava Sonnenbergová).
- ⁴⁴¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 429 (Aloisie Václavíková), č. 705 (Věra Kuželová-Makovičková), č. 377 (Antonie Čechová), č. 626 (Růžena Žižková); NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové.
- ⁴⁵¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová). Leontina Neumannová se po válce stala profesorkou klavírní hry na konzervatoři.
- ⁴⁶¹ NA, Okupační vězeňské spisy, Seznamy zatčených z let 1941–1942 (pohořelé torzo).
- ⁴⁷¹ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové; SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1299/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové. Podrobněji o věznění M. Horákové v Policejní věznici Terezín viz: Miroslava BENEŠOVÁ, Setkala jsem se s ní ještě dvakrát... JUDr. Milada Horáková ve vzpomínkách spoluvězňů, TL 20/1992, s. 41–52.
- ⁴⁸¹ Přemysl Šámal zemřel 9. března 1941 v berlínské věznici Alt-Moabit, Jaromír Šámal byl popraven 5. června 1942 v Praze-Kobylisích. Milada Šámalová věznění v Osvětimi a Ravensbrücku přežila; v Terezíně jí přezdívali „hradní paní“.
- ⁴⁹¹ PT, Sbírka vzpomínek, č. 1507 (Věra Kamírová); PT, Sb. Malá pevnost, karton 16, A16/96, Dopis

- Antonína Zápotockého manželce odeslaný ze Sachsenhausenu do Terezína, datován 18. 4. 1942.
- ⁵⁰⁾ Chodsko ve stínu hákového kříže, I. díl (sestavil Bohuslav Balcar), Resonance, edice Paměť–Memory, Domažlice 2003, s. 97–101.
- ⁵¹⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem, svědectví Heleny Novákové z 23. 10. 1946.
- ⁵²⁾ Používala umělecký pseudonym Marie Karenová.
- ⁵³⁾ Dagmar HÁJKOVÁ a kol., Ravensbrück, Naše vojsko, Praha 1963. Do Ravensbrücku přijely lidické ženy 14. června 1942 a obdržely táborová čísla v rozpětí od 11 700 do 11 883.
- ⁵⁴⁾ Za okupace sídlil německý dětský domov v areálu bývalých Masarykových domovů v Praze-Krči (dnes Thomayerova nemocnice).
- ⁵⁵⁾ Eduard STEHLÍK, Lidice. Příběh české vsi, nakladatelství V Ráji, Praha 2004.
- ⁵⁶⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 1327 (Angela Hujerová-Pokorná).
- ⁵⁷⁾ SOA v Litoměřicích MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem.
- ⁵⁸⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 164 (Anna Voštínková).
- ⁵⁹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 377 (Antonie Čechová).
- ⁶⁰⁾ Podrobněji o tragédii Ležáků viz Jarmila DOLEŽALOVÁ, Ležáky známé a neznámé, HRG Lito-myšl 2005 a Vojtěch KINCL, Ležáky, Vojtěch Kincl 2008.
- ⁶¹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ⁶²⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 5 (Marie Poláková-Drnková).
- ⁶³⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 307 (Kamil Pixa a další). Alena HÁJKOVÁ, Praha v komunistickém odboji, Nakladatelství Svoboda, Praha 1984, s. 133, 135–136, 189 ad.
- ⁶⁴⁾ Podruhé se provdala za Františka Kriegela.
- ⁶⁵⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ⁶⁶⁾ Alena HÁJKOVÁ, Praha v komunistickém odboji, Nakladatelství Svoboda, Praha 1984, s. 63–65.
- ⁶⁷⁾ Podrobněji o roudnických studentech viz Marek POLONCARZ, Případ roudnických studentů. In: Terezínské listy 16/1988, s. 18–25.
- ⁶⁸⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem, svědkyně Věra Hájková, Jarmila Krejzová; PT, Sběrka vzpomínek, č. 868 (Ema Blažková).
- ⁶⁹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 377 (Antonie Čechová).
- ⁷⁰⁾ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové.
- ⁷¹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 164 (Marie Voštínková).
- ⁷²⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 377 (Antonie Čechová).
- ⁷³⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 377 (Antonie Čechová).
- ⁷⁴⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 377 (Antonie Čechová).
- ⁷⁵⁾ Zatýkáni Valčíkovců ve Smolině popsala Viktorie Trchalíková viz PT, Sběrka vzpomínek, č. 625.
- ⁷⁶⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 620 (Milada Kravčová-Beňová).
- ⁷⁷⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 620 (Milada Kravčová-Beňová). Těhotná Valčíkova sestra Františka byla od rodiny oddělena a po porodu syna (20. října 1942) byla popravena v pankrácké věznici 26. ledna 1943. Její syn, stejně jako jeho tři sourozenci, byl adoptován.
- ⁷⁸⁾ Podrobněji viz Jaroslav ŽÍŽKA, Heydrichiáda měla svůj závěr v Mauthausenu, Terezínské listy 13/1984, s. 9–25.
- ⁷⁹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ⁸⁰⁾ Jejím bratrem byl cestovatel a přírodovědec Jiří Baum, který byl později zatčen, vězněn v terezínské věznici a následně z rasových důvodů ve Varšavském ghettu, kde v roce 1944 zahynul.
- ⁸¹⁾ NA, MLS Praha, Lsp 1527/46, Svědecká vypověď JUDr. Milady Horákové.
- ⁸²⁾ Kukátko. Čtvrtletník aneb čtvero ročních dob v životě věcí, slov, nápadů, zvířat, lidí. Z historie, Výchovna, XX/2004/2 – Léto, s. 15–22; Vojtěch DUNDR, Jan FILIPÍNSKÝ, Padlým hrdinům. Památník obětí československé sociální demokracie v osvobozené válce 1939–1945, Praha–Brno 1947, s. 124.
- ⁸³⁾ Vojtěch DUNDR, Jan FILIPÍNSKÝ, tamtéž, s. 125–126. Jiřina Němcová zemřela v Osvětimi 31. října 1942, Alena Němcová 15. října 1942, Anna Němcová 16. února 1943, Josef Němec 18. března 1943 a Marie Knejpová, roz. Němcová, 12. května 1943.
- ⁸⁴⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem; PT, Sběrka vzpomínek, č. 5 (Marie Poláková-Drnková).
- ⁸⁵⁾ SOA v Litoměřicích, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946, proces s Heinrichem Jöckelem; PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).
- ⁸⁶⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 2148 (dr. Vlastimila Kladivová-Ruprychová).

**THE “HEYDRICHIAD” AND THE ESTABLISHMENT OF A WOMEN’S SECTION
IN THE TEREZÍN POLICE PRISON.
FATES OF THE FIRST WOMEN INMATES**

*Miroslava Langhamerová, Terezín Memorial
Summary*

The Terezín Police Prison served as a men’s prison only for two years. The wave of reprisals and arrests after the assassination of the Acting Reichprotector in Bohemia and Moravia Reinhard Heydrich led to an overcrowding of the country’s prisons. Prague’s Pankrác Prison began to grapple with the problem of where to put a growing number of detained women. It was, therefore, decided to establish a women’s section in the Terezín Police Prison. Between June and December 1942 the Gestapo’s regional office agencies (especially in Kladno, Jihlava, Hradec Králové, Pardubice, Plzeň and Tábor) handed over to the main office agencies in Prague and Brno over 450 women prisoners to be transported to Terezín. This was about one tenth of all the women inmates who passed through the Terezín Prison in the years 1942–1945.

During the period known as the “Heydrichiad” the Nazis imprisoned in Terezín primarily women involved in the resistance movement against German occupation. These were patriots who displayed unusual bravery and a high degree of determination and courage, even in the face of possible loss of life. The Czech women inmates kept in Terezín in 1942 came from both towns and rural areas, many of them were highly educated, socially and politically involved women.

Their later fate was tragic since many women had been deported to the concentration camps Mauthausen, Auschwitz and Ravensbrück, places where most of them were killed. Thanks to their courageous acts they figure among the Czech nation’s patriotic and moral elite.

DIE „HEYDRICHIADE“ UND DIE EINRICHTUNG EINER FRAUENABTEILUNG IM POLIZEIGEFÄNGNIS THERESIENSTADT. DIE SCHICKSALE DER ERSTEN INHAFTIERTEN FRAUEN

*Miroslava Langhamerová, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Zwei Jahre war das Polizeigefängnis Theresienstadt nur für Männer bestimmt. Die Welle von Repressionen und Verhaftungen, die nach dem Attentat auf Reinhard Heydrich, den stellvertretenden Reichsprotector in Böhmen und Mähren, einsetzte, hatte jedoch eine Überfüllung der Gefängnisse zur Folge. Im Prager Gefängnis Pankrác kam es zu Problemen mit der Unterbringung der wachsenden Anzahl verhafteter Frauen. Deshalb wurde beschlossen, auch im Polizeigefängnis Theresienstadt eine Frauenabteilung einzurichten. In der Zeit vom Juni bis Dezember 1942 überführten die Dienststellen der Gestapo in der Provinz (insbesondere Kladno, Jihlava, Hradec Králové, Pardubice, Plzeň und Tábor) und die leitenden Dienststellen in Prag und Brünn über 450 weibliche Häftlinge nach Theresienstadt. Das war ungefähr ein Zehntel der Frauen, die das Gefängnis Theresienstadt von 1942–1945 durchliefen.

In der Zeit der sog. „Heydrichiade“ kerkerten die Nazis im Gefängnis Theresienstadt vor allem Frauen ein, die mit der Widerstandsbewegung gegen die deutsche Okkupation in Verbindung standen, die Patriotinnen waren und ungewöhnliche Tapferkeit, große Entschlossenheit und Heldennut aufwiesen, obgleich sie sich der Möglichkeit bewusst waren, ihr Leben zu verlieren. Die tschechischen Frauen, die 1942 in Theresienstadt inhaftiert wurden, stammten sowohl aus der Stadt als auch vom Land, viele von ihnen waren hoch gebildet und gesellschaftlich und politisch engagiert.

Ihr späteres Schicksal verlief tragisch. Viele Frauen wurden in die Konzentrationslager Mauthausen, Auschwitz und Ravensbrück deportiert, an Orte, wo man die meisten von ihnen ermordete. Durch ihre mutigen Taten gehören sie zur patriotischen und moralischen Elite der tschechischen Nation.

ŽENSKÝ DOZORČÍ PERSONÁL V POLICEJNÍ VĚZNICI TEREZÍN

Ivana Rapavá, Památník Terezín

Policejní věznice pražské úřadovny gestapa byla v Malé pevnosti Terezín zřízena v červnu 1940. V prvních dvou letech její existence se v Malé pevnosti nacházeli pouze muži. V červnu 1942 se situace změnila. V rámci rozsáhlých represálií, jež následovaly po uskutečnění atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, se do policejní věznice dostaly také první ženy.¹⁾ S jejich příchodem do Malé pevnosti bylo třeba učinit určité organizační a personální změny. Pro ženy byl vyhrazen tzv. ženský dvůr, který nesl označení II. dvůr, a zprvu jej obývali muži.²⁾ S příchodem vězněných žen zároveň vyvstal problém se zabezpečením dozoru na ženském dvoře. Rolí dozorkyň se nakonec ujaly některé z manželek dozorců. Vzhledem k nízkému počtu vězněných žen vykonávaly dozorčí službu zprvu pouze Elisabeth Schmidt a Cecilly Rojko. Později jejich řady rozšířily Elfriede Wachholz a počátkem roku 1944 také Hildegarde Mende. V roce 1945 do Malé pevnosti přišly dvě dozorkyně z pražské Pankráce.

Při snaze rekonstruovat činnost dozorkyň v ženském oddělení terezínské policejní věznice narážíme na naprostou torzovitost archivního materiálu.³⁾ Nelze proto určit jakékoli bližší okolnosti jejich jmenování do služby či pracovního zařazení aj. Nejasnosti se objeví již při snaze určit přesnou dobu jejich nástupu. Ze vzpomínek většiny tehdy vězněných žen vyplývá, že dozorkyně na ženském dvoře působily od samého počátku. Dle jednoho svědectví byl ženský dozorčí personál zaveden až po několika týdnech existence ženského oddělení.⁴⁾ Tato výpověď je ovšem ojedinělá. Lze se proto domnívat, že dozorkyně na ženském dvoře působily již od poloviny června 1942. Vězněné ženy oslovovaly ženský dozorčí personál zpravidla „Frau Kommandantin“. Ve vzpomínkách vězňů a v jiných dochovaných poválečných dokumentech jsou ovšem všeobecně označovány za dozorkyně. Zatímco dozorcí chodili oblečení výhradně v uniformách SS, služební oděv dozorkyň nelze s přesností identifikovat. Nejsou totiž k dispozici žádné fotografie zachycující manželky dozorců ve službě a svědectví vězněných žen jsou v tomto ohledu také velmi stručná. O uniformách hovořila pouze Jarmila Loudínová a Miloslava Tichá, která uvedla, že „ženy-dozorkyně nosily rovněž uniformy: sedé sukně, kabáty. Byly jen prostovlasé.“⁵⁾ Ostatní vězněné ženy o oblečení dozorkyň nepodaly svědectví nebo popisovaly jejich vzhled či civilní oděv. Jako pravděpodobné se tedy jeví, že dozorkyně nechodily oblečené v jednotných uniformách. Měly zřejmě specifický oděv pro výkon služebních povinností, jeho vzhled však zřejmě nebyl nijak unififikován.

Pracovní podmínky dozorkyň se poměrně výrazně lišily od náplně práce jejich mužů. Jednotliví dozorcí měli na starosti příjem všech vězňů, jejich odbavení a následné umístění. Věznění muži se pak prakticky soustavně nacházeli v těsném kontaktu s dozorcí, kteří je sledovali, doprovázeli na venkovní komanda,

Rodinná chvíle dozorčího personálu v terezínské věznici. Památník Terezín

dozírali na jejich práci v areálu Malé pevnosti a přilehlém okolí, prováděli ranní i večerní apely a výjimkou nebyly ani náhodné prohlídky cel či pracovních dílen. Dozorci se tak nacházeli ve službě de facto celý den. Službu ženského dozorčího personálu lze mít za jednodušší a časově méně náročnou. Rozdíl v jejich pracovním nasazení přiléhavě popsala Marie Poláková, která na ženském dvoře zastávala důležitou roli tzv. kápa: „dozorkyně udělaly nejnmutnější práce – ráno, odcházely domů vařit či si jinak obstarávat domácnost. Během dne si už ženského dvora nevšimly. Naproti tomu jejich muži trávili ve svém zaměstnání vlastně celý den.“⁶⁾

Jak tedy vypadal běžný pracovní den dozorkyň? Jejich první povinnost představoval ranní apel. V šest hodin ráno musely vězněné ženy nastoupit před celý ženského dvora, kde byl evidován jejich početní stav. Následovala snídaně, ranní hygiena a rozdělení do vlastních skupin. Pracovní povinnost se vězněným ženám sice v počátečních měsících existence ženského oddělení nenařizovala, postupem času však stále více žen vykonávalo nejrůznější činnosti v pracovních celách věznice, ale i mimo ni.⁷⁾ Rozdělení do pracovních komand prováděla dozorkyně ve spolupráci s kápem ženského dvora. Vězněné ženy nejčastěji uklízely místnosti obývané či užívané dozorčím personálem (tzv. Reinigungskommando), tedy strážníci, kanceláře, sklady, kino či kantýnu aj. Uplatnění nacházely rovněž v rodinách dozorců, kde vykonávaly nejrůznější domácí práce od úklidu, přes vaření, praní a příp. i hlídání dětí. Část vězněných žen pracovala v pracovních celách na ženském dvoře. V tzv. šijárně ženy spravovaly, páraly nebo přešivaly vojenské uniformy, vězeňské obleky, prádlo či pytle. Vyučené krejčovské síly oblečení a šaty pro dozorce a zejména pro jejich manželky. V ostatních provizorních dílnách se malovaly dřevěné knoflíky, pletly lýkové či slaměné copánky, z nichž se vyráběly

vložky do vojenských bot, nebo se dralo peří či stříhalo králičí kůže. Několik žen také docházelo do chlévů dojit krávy a kozy (tzv. Melkkommando).

Výše zmíněné činnosti vykonávaly vězněné ženy v uzamčených dílnách prakticky bez přímého dohledu dozorkyň. Také na venkovní, zpravidla zemědělské práce (tzv. Feldkommando) vodili vězeňkyně dozorcí, strážní SS, příp. čeští četníci. Pro dozorkyně tedy ranní služba skončila rozdělením žen do pracovních komand. Poté se mohly celé dopoledne věnovat svým dětem a domácnosti. Tato skutečnost není nijak překvapující, uvážíme-li, že některé dozorkyně měly v době svého působení v terezínské policejní věznici malé děti. Schmidtovi vychovávali dceru Helgu a během jejich života v Malé pevnosti se jim narodil syn Manfred.⁸⁾ Wachholzovi zase vychovávali syna Joachima⁹⁾ a mladší dceru Anitu, která se také narodila pravděpodobně již v Terezíně.¹⁰⁾ Rojkovi a Mendeovi v Terezíně patrně děti neměli.¹¹⁾ Zřejmě i z tohoto důvodu se Cecilly Rojko dle svědectví účastnila odbavovacích procedur na správním dvoře a ke konci války se společně s Hildegardě Mende nejčastěji objevovala v malé kanceláři dozorkyň i mimo obvyklou dobu apelů.

Vraťme se ale k běžným služebním povinnostem dozorkyň. V poledne měly vězněné ženy hodinu volna na oběd a krátký odpočinek. Zpočátku se mohly celkem volně pohybovat po ženském dvoře, později bývaly ženy v celách v poledne zřejmě zamčeny.¹²⁾ Ze vzpomínek přítom není zcela zřejmé, jak polední pauza probíhala a zda se jí přímo účastnily dozorkyně. Jako pravděpodobná se jeví možnost, že dozorkyně asistovaly při výdeji polévky a posléze odešly do své kanceláře, příp. ještě před tím uzamkly cely. Pokud měly dozorkyně splněné administrativní náležitosti, mohly patrně dopoledne strávit dle svého uvážení. Jejich poslední povinností byl večerní apel. Vězněné ženy se okolo šesté hodiny večer vracely zpět na ženský dvůr. Dozorkyně je spočítaly a dohlížely na výdej jídla. Uzamčením cel končila jejich služba.

Přestože se mohla náplň práce vlivem různých okolností a mimořádných opatření lišit, obecně lze konstatovat, že dozorkyně ve službě na ženském dvoře trávily v porovnání se svými muži jen zlomek času a podstatou jejich práce byla zejména kontrola a dohled nad plněním denního režimu. Dozorkyně se běžně neúčastnily odbavování vězňů (výjimku představovala zřejmě pouze Cecilly Rojko), nedoprovázely vězeňkyně na práci mimo areál pevnosti, neprováděly výslechy a ze své vlastní iniciativy také nevykonávaly nečekané kontroly cel, které se u mužů děly běžně a neobešly se bez hrubého násilí. S vězněnými ženami tedy přicházely dozorkyně do styku jen během apelů, s některými vězeňkyněmi při službě ve svých domácnostech, příp. v šijárně, když si nechávaly ušít oblečení či uháčkovat různé dekorace a doplňky do svých domácností. V jarních a letních měsících roku 1944, během nichž byly všechny ženy dočasně přemístěny do cel č. 8 a 9 za můstek vedoucí z I. dvora k márnici a zahradnickému domu,¹³⁾ se kontakt dozorkyň se ženami ještě omezil, a to na úplné minimum. V provizorních přeplněných celách totiž panovaly natolik otřesné hygienické podmínky, že se dozorkyně obávaly infekcí, nákaz i hmyzu a štítily se do těchto prostor vůbec vkročit. Dle Marie

Elisabeth Schmidt.
Památník Terezín

Polákové byly „poměry na 8 a 9 tak nemožné, že nikdy žádná komandantka do nich nevnikla, ráno rychle otevřely dveře a utíkaly na vzduch...“⁽¹⁴⁾

Představme si nyní jednotlivé dozorkyně. Hlavní dozorkyní na ženském dvoře se v červnu 1942 stala Elisabeth Schmidt, roz. Krämer. O jejím mládí a životě toho příliš nevíme, známa nejsou ani její základní osobní data. Z poválečných dokumentů vyplývá, že manželé Schmidtovi přišli do Terezína v květnu 1941 s tehdy asi čtyřletou dcerou Helgou. E. Schmidt se zpočátku nepochybně věnovala její výchově. Již o rok později se však stala vrchní dozorkyní na ženském dvoře. V této pozici byla Elisabeth Schmidt vnímána mimořádně negativně. Vězněné ženy ji nejčastěji charakterizovaly jako velmi hrubou a vulgární. Libuše Černoušková např. vzpomínala: „Schmidtová se chovala stejně [hrubě jako její manžel, pozn. aut.]. Měla takové dlouhé koště a tím dlouhým koštětem nás vyháněla z cely a mlátila a vždy někoho zranila, šfouchla do oka apod.“⁽¹⁵⁾ Marie Potácelová označila E. Schmidt za nejtvrďší dozorkyni, která „dávala ženy do samotek a i je mlátila.“⁽¹⁶⁾ V porovnání s ostatními dozorkyněmi byla E. Schmidt zároveň líčena jako osoba omezená, hloupá, projevující se občas až primitivně. Nejednalo se přitom o ojedinělé svědectví. O poněkud slabším intelektu dozorkyně E. Schmidt se zmiňovala značná část vězeňkyň. Růžena Víznerová ji doslova označila za

„*debílka*“,¹⁷⁾ Věnceslava Sonnenbergová ji zase považovala za „*osobu omezenou, v jednání hrubou*“.¹⁸⁾

Společně s Elisabeth Schmidt se první dozorkyní na ženském dvoře stala Cecilly Rojko. Narodila se 23. listopadu 1913 v malé obci Wildbach ve Štýrsku. Z doby jejího mládí se dochoval jediný dokument, a to dobrozdání z hotelu Deutscher Bund ve Štýrském Hradci,¹⁹⁾ kde tehdy ještě jako Cecilly Fail vykonávala od 19. září 1932 do 1. dubna 1933 praxi.²⁰⁾ Cecilly Fail přišla do Malé pevnosti společně se svým tehdy ještě partnerem Stephanem Rojkem v červnu 1940. Teprve v únoru 1941 uspořádali svatbu. Cecilly Rojko vykonávala dozorcí službu na ženském dvoře s největší pravděpodobností již od poloviny června 1942 až do jara roku 1945. Ve vzpomínkách většiny vězňených žen je C. Rojko vykreslena jako „*dáma*“, která velmi dbala o svůj vzhled. Milada Vavřínová např. uvedla: „*Rojková – nóbl dáma, hubu měla jako ropucha, strojila se do kostýmků, jako by je měla v Paříži šité.*“²¹⁾ Marie Hájková u C. Rojko zaznamenala kromě zjevné péče o svůj zevnějšek i další charakteristický rys: „*byla fajnová panička, hezky se strojila a česala, ale byla od rány, fackovala.*“²²⁾ Libuše Kelnerová označila C. Rojko za „*zlou, vulgární a hrubou dozorkyni, která dovedla i uhodit.*“²³⁾ Částečně odlišné svědectví podala Marie Potácelová: „*Rojková měla na starosti přísun a odsun vězňů a vybavovala je při příchodu. Našla u mě při propouštění inkoust, ale jen ho vzala a zahodila. Rojková vězeňkyně nemlátila. Strašně si pěstovala svou krásu.*“²⁴⁾ Ve vzpomínkách vězňených žen nicméně převládá obraz Cecilly Rojko jako prudké, vzteklé a přísné ženy, která se nezdráhala vězeňkyně uhodit.

Elfriede Wachholz se stala třetí dozorkyní na ženském dvoře. Společně s Elisabeth Schmidt a Cecilly Rojko je ve vzpomínkách vězňených žen zmiňována nejčastěji. Hlavním důvodem se stala nepochybně skutečnost, že všechny tři vykonávaly dozorcí službu nejdéle. Naprostá většina vězňených žen, které se v terezínské věznicí nacházely různě v letech 1942 až 1944/1945, s nimi přišla do kontaktu a mohla o nich tudíž podat svědectví. Ve vzpomínkách vězňených žen se v souvislosti s Elfriede Wachholz opakovaně objevuje popis jejich fyzických dispozic. Zatímco všechny ostatní dozorkyně byly vyšší a velmi štíhlé, E. Wachholz vynikala menší a dle svědectví poněkud zavalitější postavou. Věra Sojková např. vzpomínala: „*Také naše komandantky považovaly ovšem za povinnost svého povolání na nás rvát, až při tom tak tak nepraskly (vzpomínám hlavně na masitou tvář, zrudlou námahou nuceného rvaní obtloustlé a málo bystré dozorkyně Wachholzové).*“²⁵⁾ Co se týče povahových rysů a vlastního chování, manželka dozorce Wachholze se od ostatních dozorkyň zřejmě příliš nelišila. I v jejím případě vězeňkyně hovořily o hrubosti. Kristina Deimlová ji dokonce společně se Schmidtovou považovala za nejhorší dozorkyni.²⁶⁾ Objevila se ovšem i svědectví, v nichž byla E. Wachholz označena za relativně „*dobrou*“ dozorkyni.²⁷⁾ Marie Hájková např. uvedla, že E. Wachholz sice „*kvákala, ale neuhodila.*“²⁸⁾ Již zmiňovaná Věra Sojková dozorkyni E. Wachholz zase považovala „*spíše za hloupou nežli zlou*“.²⁹⁾

Poslední ze čtyř dozorkyň byla Hildegarde Mende. Narodila se 6. listopadu 1922 v obci Schwitochlowitz, která se nacházela na území dnešního Polska.

Cecily Rojko. Památník Terezín

O jejím mládí toho příliš nevíme, dle Stanislava Motla pracovala na statku.³⁰⁾ Do terezínského věznice přišla teprve jako osmnáctiletá se svým tehdejším partnerem Herbertem Mende, za něž se zřejmě v roce 1942 provdala.³¹⁾ Mende vykonával dozorčí službu v letech 1940 až 1941. Posléze byl odvelen na frontu, z níž se vrátil koncem roku 1943.³²⁾ Z archivních zdrojů není zřejmé, kde se v tu dobu nacházela jeho manželka. Není vyloučeno, že setrvala v Terezíně, dozorkyní na ženském dvoře se ovšem stala až v roce 1944. Vězeňkyně hodnotily Hildegarde Mende jako jednu z nejtvrdších a nejpřísnějších. Františka Losserová např. uvedla: „Z dozorkyň byla největší mrcha Mende. Ta nechala např. stát v kuchyni uvařené brambory. Když si však vězeňkyně, která tam uklízela, jeden vzala a snědla, ukázalo se, že je Mende měla spočítané a vězeňkyni zmlátila.“³³⁾ Vězeň Albert Mayer, který za svého pobytu ve věznici v Terezíně H. Mende také několikrát potkal, poznamenal, „že byla strašně sprostá. Už nikdy jsem potom nepotkal tak vulgárního člověka. A pokud vím, často vězeňkyně bila [...] I když se to nedalo srovnat s jejím mužem.“³⁴⁾

V roce 1945, když Elisabeth Schmidt a Elfriede Wachholz přestaly vykonávat dozorčí službu, přišly z Pankráce dozorkyně Sperling a Emilie Mlekusch. O jejich působení v Malé pevnosti Terezín na sklonku války nemáme k dispozici téměř žádné doklady. Také vzpomínky vězňených žen jsou v tomto směru skrovné. Dozorkyně Sperlingová není jmenovitě zmiňována vůbec, Emilii Mlekuschovou stručně popsala Marta Kratošková, a to jako „malou, tlustou, zlou ženskou“.³⁵⁾ Lékařka Anna Maryšková byla k pankrácké dozorkyni shovívavější: „Mlekuschovou jsem znala ještě z Pankráce, nebyla nejhorší.“³⁶⁾ Zdá se tedy, že dozorkyně z Pankráce u vězňených žen nezanechaly, vzhledem ke krátké době jejich služby a zcela jistě i pod vlivem končícího válečného konfliktu, tak negativní dojem jako manželky terezínských dozorců.

Za dozorkyní na ženském oddělení Malé pevnosti bývá označována také manželka dozorce Alberta Neubauera, Anna, roz. Bobková. Narodila se v roce 1910 a žila s největší pravděpodobností v Terezíně.³⁷⁾ Z archivních pramenů

Hildegarde Mende.
Památník Terezín

vyplývá, že původem Češka Anna Bobková někdy počátkem října 1940 žádala o německou státní příslušnost.³⁸⁾ O výsledku jejích snah nemáme žádné další informace. Po válce Albert Neubauer před Mimořádným lidovým soudem v Lito-měřicích vypověděl, že byl vyškrtnut z SS, jelikož se „dne 22. února 1941 oženil s Češkou.“³⁹⁾ Anna Neubauer v Terezíně vychovávala dvě malé děti, syna Alberta a dceru Elke.⁴⁰⁾ S výchovou jí pomáhala matka, která se v Malé pevnosti poměrně často objevovala a chování svého zetě dle postřehu vězňů nesla s nelibostí. V případě její dcery Anny Neubauer zůstává otázkou, zda vůbec někdy vykonávala dozorčí službu. Většina vzpomínek, které vystupování A. Neubauer zachycují, pochází od žen sloužících v rodinách dozorců. Marie Tvrzníková např. uvedla: „Neubauerová se mnou mluvila česky, protože jsem německy nerozuměla. Dala mi dobře najíst a jednala se mnou slušně. Docházela k ní její matka, která také mluvila česky a jednala se mnou slušně.“⁴¹⁾ Ludmila Vybíralová zase konstatovala, že „velký strach šel z Neubauera; jeho manželka si nás příliš nevšímala. Jednou nám ale vrazila hlídat dítě – to bylo perné půldne.“⁴²⁾ Tato svědectví sama o sobě ovšem nedokazují zapojení Anny Neubauer do aktivit dozorčího personálu. Pouze již zmíněná MUDr. Anna Maryšková, která v domácnostech dozorců nikdy nesloužila, poznamenala: „S Neubauerovou byla také řeč. Moc se tam za mého druhého

Anna Neubauer.
Památník Terezín

*pobytu neukazovala, měla tehdy malou holčičku.*⁴⁴³ Ani její výpověď ovšem nelze považovat za přesvědčivou oporu k tvrzení, že Anna Neubauer byla dozorkyní na ženském dvoře.

Jestliže u Anny Neubauer přeci jen panují ohledně jejího působení v Malé pevnosti určité pochybnosti, pak v případě Luise Malloth lze takřka bez pochyby tvrdit, že dozorčí službu na ženském dvoře nevykonávala. Luise, roz. Riemelmoser, pocházela z Tyrolska, patrně přímo z Innsbrucku, stejně jako její budoucí manžel. S Antonem Mallothem se podle dostupného archivního materiálu stýkala od roku 1939.⁴⁴⁴ V červnu 1940 Malloth nastoupil službu jako dozorce v Malé pevnosti Terezín. Luise Riemelmoser nicméně zůstala ještě déle než jeden rok v Innsbrucku, do Malé pevnosti Terezín přišla za poněkud zvláštních okolností až 15. října 1941. L. Riemelmoser v létě 1941 otěhotněla a jistě zejména z tohoto důvodu usilovala o sňatek. Malloth ovšem zaujal chladné stanovisko a o svatbě se v dopisech své přítelkyni vůbec nezmiňoval. L. Riemelmoser celou záležitost oznámila veliteli SS Standarte v Innsbrucku a žádala o pomoc. Neutěšené soukromé poměry Antona Mallotha se nakonec dostaly na stůl až k veliteli pražské řídicí úřadovny gestapa v Praze Geschkemu, který sjednal nápravu. Luise Riemelmoser se po jeho intervenci v říjnu 1941 přestěhovala do Terezína, na listopad

Luise Malloth s dcerou Anneliese Marií. Památník Terezín

byla naplánována svatba. 19. února 1942 se manželům Mallothovým narodila dcera Anneliese Maria. Luise Malloth označil za jednu z dozorkyň Stanislav Motl, stalo se tak ale pravděpodobně omylem.⁴⁵⁾ Její jméno totiž nefiguruje v žádném ze svědectví vězňených žen. Je nepochybné, že kdyby dozorcí službu na ženském dvoře vykonávala, ve vzpomínkách by se její jméno zcela jistě objevilo. L. Malloth byla zmíněna pouze v několika výpovědích vězňených mužů, kteří vykonávali různé práce v domácnostech dozorců, přičemž vždy se jednalo o svědectví výhradně pozitivní. Karel Solfronk na manželku Antona Mallotha vzpomínal jako na ženu krásnou a zřejmě s ohledem na tamější poměry „až příliš hodnou“.⁴⁶⁾ Rov-

Johanna Jöckel.
Památník Tereziín

něž Václav Tvrdík obdivoval krásu Luise Malloth. Konstatoval ovšem také, že se k ní Malloth choval hrubě a bil ji.⁴⁷⁾ Karel Nedvěd dále uvedl, že „*když čistil kamna u Mallothů, několikrát se mu stalo, že mu paní Mallothová dala najíst a i cigarety. Zatímco jedl, hlídala u dveří, zdali nepřichází její manžel.*“⁴⁸⁾ Zdá se tedy, že Luise Malloth do aktivit svého manžela nezasahovala, věnovala se výchově dcery a pokud přišla do kontaktu s vězni, chovala se k nim slušně.

V celém areálu Malé pevnosti, tedy i na ženském dvoře se čas od času objevovala starší dcera velitele policejní věznice Johanna Jöckel, známá spíše jako Hana. Dozorčí službu sice nevykonávala, svou tvrdostí se ovšem dozorkyním a mnohdy i samotným dozorcům vyrovnala. Hana vězněné ženy ponižovala, s neskrývanou radostí jim ničila došlé balíčky, které vězňům alespoň vzdáleně připomínaly domov a znamenaly pro ně jedinou formu přilepšení, a byla schopná i tvrdě uhodit. Dokazuje to kromě jiných svědectví Elišky Cetlové: „*Při nástupu na ženském dvoře k nám přišla dvakrát Jöckelova dcera s bičikem. Jednou vytáhla ze třetí řady vězeňkyni kolem třiceti let, ztloukla ji, až tato zůstala ležet na dvoře. Vězeňkyně nebyla z naší cely, jméno nevím. Když Hana Jöckelová odešla, vězeňkyně odnesly raněnou na celu. Podruhé nás Hana jen obešla, stály jsme po čtyřech nebo po pěti v řadách, a odešla.*“⁴⁹⁾ Zdeňka Maršounová popsala jednu z běžných scén: „*Jednou*

jsme dostaly balíčky z domova, ještě jsme se do nich nepodívaly, když přišel na celu Jöckel s Hanou. V cele byl dlouhý dřevěný stůl a na něm byly rozloženy balíčky. Řekl, že se máme jako na rekreaci, zvrhl stůl a balíčky rozšlapal. Jeho dcera Hana mu pomáhala šlapat i nadávat.⁴⁵⁰⁾ Hana Jöckel překvapivě šikanovala a hrubě fyzicky napadala i muže. Karel Solfronk vypověděl, že „jednou přišli kuchař s Dejmkem z kantýny celí opuchlí, říkali, že už nikdy do kantýny nepůjdou. Hana je zmlátila. Jak se to vlastně stalo, jsem se nikdy nedozvěděl. Asi byla Hana opilá. Kluci už nechtěli do kantýny za žádnou cenu.“⁴⁵¹⁾ Přestože tedy Hana Jöckel v Malé pevnosti Terezín nepůsobila jako dozorkyně, vězni se jí obávali, a pokud to bylo možné, raději se jakémukoli kontaktu s ní vyhýbali.

Když bychom měli charakter a chování jednotlivých dozorkyň na základě analýzy více než dvou set zaznamenaných vzpomínek vězňených žen zhodnotit, pak dospějeme k závěru, že většina žen považovala všechny dozorkyně, které působily v ženském oddělení věznice v Malé pevnosti Terezín, za zlé, hrubé a surové, někdy též vulgární a škodolibé. Dle své osobní zkušenosti pak rozlišovaly stupeň hrubosti jednotlivých dozorkyň a míru násilí z jejich strany. Úsudek vězňených žen byl zpravidla silně negativně ovlivněn osobními zážitky a přímými zkušenostmi či v mnoha případech pouze jedinou zkušeností s určitou dozorkyní. Naopak převážně kladně dozorkyně vnímaly ženy, které u nich sloužily v domácnostech. Zatímco většina vězňených žen považovala např. Hildegarde Mende za zvlášť surovou, Anna Čáповá, která v domácnosti Mendeových na přelomu let 1944 a 1945 sloužila, vypověděla: „Mendeová křičela, byla ostrá, ale celkem nebyla nejhorší – vězeňkyně nebila.“⁴⁵²⁾ Kristina Deimlová zase počátkem roku 1944 posluhovala u Rojkových. Na základě své zkušenosti označila Cecilly Rojko za nejmírnější dozorkyni, což je v příkrém rozporu s většinou ostatních svědectví. I přes protikladnost a značně subjektivní povahu výpovědí vězňených žen lze vysledovat určité charakteristické rysy jednotlivých dozorkyň, které se ve vzpomínkách vyskytovaly opakovaně. Svou hrubostí, vulgárností a výše již zmíněnou hloupostí zřejmě vynikala hlavní dozorkyně ženského dvora Elisabeth Schmidt. Za inteligentnější, ovšem rovněž zlou a hrubou byla považována Cecilly Rojko. Surovost, vulgárnost a ve vztahu k vězňeným ženám i určitá zlomyslnost je naznačena nejčastěji v souvislosti s Hildegarde Mende. Ta, přestože dozorčí službu vykonávala až od roku 1944, se do povědomí žen zapsala překvapivě hluboko a velmi negativně. Asi nejobtížněji lze charakterizovat Elfriede Wachholz, jejíž jméno se ve vzpomínkách objevuje sice často, avšak bez uvedení specifických rysů jejího chování. E. Wachholz obdobně jako E. Schmidt patrně neoplývala vysokou inteligencí. Dle výpovědí vězňených žen ale nebyla vyloženě surová či hrubá, spíše křičela, což se dalo lépe snést.

Přestože četná svědectví dokazují, že dozorkyně vězňené ženy byly schopny uhodit a sprostě jim nadávat, jejich chování nelze ani v nejmenším srovnávat s jednáním jejich mužů, kteří vězně většinou bez zjevného důvodu brutálně fyzicky napadali, sadisticky týrali a ponižovali jejich lidskou důstojnost. Dozorkyně v Malé pevnosti Terezín nelze porovnávat ani s dozorkyněmi v koncentračních

táborech, u nichž bylo možné zaznamenat určité sadistické sklony a u některých z nich patrně také tendence k různým sexuálním deviacím.⁵³⁾ Takováto schémata chování se u dozorkyň v Malé pevnosti s největší pravděpodobností neobjevila. Přesto nelze pominout skutečnost, že se staly aktivní součástí nacistického represivního systému. Dozorkyně nad rámec svých pravomocí vězněné ženy šikanovaly, slovně napadaly a ponižovaly, posilovaly v nich všudypřítomný strach a k jejich často bezdůvodnému potrestání využívaly brutality svých manželů.

Zatímco v případě dozorců se bezprostředně po válce objevila snaha potrestat jejich činy spáchané v terezínské policejní věznici, dozorkyně ženského oddělení věznice pozornosti unikly. Dne 5. května 1945 opustili bývalí dozorcí se svými rodinami Terezín a následně uprchli do zahraničí. Pro jejich manželky, které sloužily v Malé pevnosti jako dozorkyně, se tímto uzavřela jedna kapitola jejich života. Minulost je pochopitelně pronásledovala v podobě trestních řízení vedených proti jejich manželům,⁵⁴⁾ ony však stíhány nebyly a nepochybně se zcela přirozeně zapojily do běžného občanského života. Dokládá to mimo jiné případ Herberta a Hildegarde Mendeových.⁵⁵⁾ Po propuštění z vyšetřovací vazby v listopadu 1949 se Mende se svojí manželkou usadil nedaleko východního Berlína na území bývalé NDR. Manželé adoptovali dvě děti a žili obyčejným životem. V šedesátých letech, když byl po procesu s Adolfem Eichmannem obnoven zájem o potrestání nacistických válečných zločinců, obdrželi Mendeovi v roce 1969 povolení vycestovat do SRN. Přestěhovali se k Dortmundu. I zde podle pozdějšího zjištění novináře Stanislava Motla bez problémů zapadli do místní společnosti, sousedy byli bez jakéhokoli podezření považováni za milý a přívětivý pár. Podobně na tom s největší pravděpodobností byly i ostatní rodiny dozorců.

Tato krátká stať o ženském dozorcím personálu je jen drobným pojednáním o tehdejších poměrech v terezínské policejní věznici. Příspěvek si nečiní a vzhledem k nedostatku archivního materiálu ani nemůže činit nárok na úplnost. Naopak zbývá zodpovědět ještě celou řadu otázek. Zcela skryté jsou prozatím okolnosti, za nichž byly ženy dozorců do služby přijaty, komu služebně podléhaly a kdo inicioval jejich pracovní nasazení. Lze odhadovat, že prvotní impuls vzešel od velitele Policejní věznice v Terezíně Heinricha Jöckela, který si jmenováním manželek dozorců na pozice dozorkyň ženského oddělení významně usnadnil práci a nepochybně také ušetřil finance. Pro Jöckela mohlo být toto personální opatření výhodné i z toho důvodu, že do věznice v Malé pevnosti nepřišel nikdo cizí „zvenčí“, prostřednictvím něhož by byla narušena Jöckelova poměrně značná nezávislost a volnost v rozhodování. V manželkách dozorců měl navíc Jöckel naprosto poslušný personál, jehož případná vzdorovitost by byla potrestána zcela nepochybně samotnými manžely-dozorcí, kteří se dle četných svědectví snažili všemi možnými prostředky vetřít do přízně velitele Jöckela. Zatímco pracovní povinnosti, charakter a jednání dozorkyň z Malé Pevnosti bylo možné na základě četných vzpomínek vězněných žen alespoň částečně rekonstruovat, v otázce jejich poválečného osudu panuje mnoho nejasností. Problematické se jeví zejména určení viny jednotlivých dozorkyň, které, jak bylo řečeno výše, za své působení

v terezínské policejní věznici nebyly trestně stíhány, přičemž nelze přesně určit, proč se tak stalo. Jejich provinění jsou sice nepoměrně menší než kriminální jednání jejich manželů; není prokázán jakýkoli podíl dozorkyň na vraždách či brutálním týrání bez příčiny, přesto se domnívám, že si jejich chování během dozorčí služby v letech 1942 až 1945 zasloužilo po válce vyšetřit. Pohlédneme-li totiž na strukturu případů běžně projednávaných mimořádnými lidovými soudy, zjistíme, že retribuční justice se zabývala daleko méně závažnými kauzami než by představovaly případy bývalých dozorkyň v Terezíně. Je nepochybné, že za dobu svého působení v policejní věznici se dozorkyně dopustily přinejmenším zločinu veřejného násilí neoprávněným omezováním osobní svobody člověka či vyhrožováním.⁵⁶⁾ Jejich vystupování by mohlo být zároveň kvalifikováno jako podpora nacistického hnutí.⁵⁷⁾ V obou případech přitom horní hranice trestu dosahovala dvaceti let těžkého žaláře. Proč tedy bývalé dozorkyně zcela unikly zájmu českých justičních orgánů? Odpověď není jednoznačná. Pozornost se bezprostředně po skončení války pochopitelně soustředila na dozorce, hlavní agresory, jejichž vina byla vzhledem k desítkám otřesných svědectví nezpochybnitelná. I přes tento fakt provázelo jejich vydání do Československa mnoho průtahů, přičemž v řadě případů se zločince k trestnímu stíhání přes četné intervence státních ústředních orgánů do země dopravit nepodařilo. Možná právě liknavý přístup zahraničních bezpečnostních orgánů odradil československé zástupce od úvahy trestně stíhat některé manželky dozorců, které se v tu dobu nacházely v zahraničí. Za nepravděpodobné lze považovat tvrzení, že české justiční orgány o aktivitách dozorkyň v Terezíně nevěděly nebo že se po válce nenašel dostatek svědeckých výpovědí k objasnění jejich trestné činnosti. Manželky dozorců, které v letech 1942–1945 vykonávaly dozorčí službu v terezínské policejní věznici, jsou totiž ve všech poválečných dokumentech označovány za bývalé dozorkyně v „koncentračním táboře“. O případném nedostatku svědectví lze rovněž pochybovat, jelikož se ještě v sedmdesátých letech našlo více než dvě stě žen za okupace vězněných v policejní věznici v Malé pevnosti, které byly ochotné o tamějších poměrech vypovídat.

Poznámky

¹⁾ Mezi prvními vězněnými ženami, které se do věznice v terezínské Malé pevnosti dostaly již v červnu 1942, se nacházely příbuzné parašutistů a členky odbojových skupin. Ještě v červnu se jejich počet rozšířil i o studentky z roudnického gymnázia. Více viz Miroslava LANGHAMEROVÁ v tomto čísle, s. 78–101.

²⁾ V souvislosti se stavebními úpravami a přečíslováním cel na jaře 1943 bylo označení tohoto dvora změněno na III. Ve vzpomínkách vězněných žen se proto objevuje dvojitý označení dvora, kde byly ženy umístěny, přestože se jedná o týž prostor, který se nachází vpravo od hlavní brány Malé pevnosti Terezín.

³⁾ Službu dozorkyň je možné částečně rekonstruovat de facto pouze na základě vzpomínek vězněných žen, příp. mužů. Použití tohoto archivního pramene jako primárního zdroje poznatků s sebou však nese četná rizika. Vzpomínky vězňů policejní věznice v Malé pevnosti Terezín byly systematicky zaznamenávány až koncem let šedesátých, spíše však až v sedmdesátých letech, tedy se značným časovým odstupem od sledovaných událostí. Obsah vzpomínek je nezbytně nutné

navzájem porovnávat a zároveň konfrontovat s dostupným archivním materiálem a odbornou literaturou.

- ⁴⁾ Památník Terezín (PT), sbírka vzpomínek (sb. vzp.), č. 2122, Jaroslava Holoubková, roz. Müllerová.
- ⁵⁾ PT, sb. vzp., č. 656, Jarmila Loudínová, č. 339, Miloslava Tichá.
- ⁶⁾ PT, sb. vzp., č. 5, Marie Poláková.
- ⁷⁾ Z většiny vzpomínek vyplývá, že se ženy na práci hlásily často i dobrovolně. Přestože jim v přítomnosti dozorců či strážných SS hrozilo větší nebezpečí, pouze při práci se dostaly na čerstvý vzduch, mohly si tajně přilepšit kouskem zeleniny či ovoce, příp. mohly zahlédnout své příbuzné nebo o nich od mužů získat alespoň nějakou zprávu.
- ⁸⁾ Rok narození syna Manfreda není zcela jistý. Dle osobních dat Wilhelma Schmidta zaznamenaných v rámci jeho vyšetřování v roce 1946 dosáhla v tu dobu dcera Helga devíti a syn Manfred tří let. Rokem narození chlapce by tak měl být rok 1943. (SOA v Litoměřicích, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích, Ls 1285). Antonie Šobotníková, roz. Černá, která byla v Policejní věznici Terezín dle dostupného archivního materiálu uvězněna od 13. června do 6. července 1942, ovšem uvedla, že v tu dobu E. Schmidt vychovávala pětiměsíčního syna. (PT, sb. vzp., č. 1227). Růžena Wagnerová, která byla v Malé pevnosti vězněna od 27. března do 14. září 1944, zase vzpomínala, že se syn Schmidtovým narodil v létě 1944.
- ⁹⁾ Staršího syna Joachima manželé Wachholzovi dle několika svědectví adoptovali. Marie Nováčková, která v domácnosti Wachholzových koncem roku 1943 nějaký čas sloužila, si této skutečnosti všimla: „U Wachholzů jsem tedy nějaký čas hospodařila. [...] Opatrovala jsem také jejich chlapce, byl to asi čtyř až pětiletý hoch. Měla jsem dojem, že to není jejich dítě, alespoň se k němu chovali úplně jinak než k dcerce. Ta asi byla jejich. Chlapec měl taky poněkud jinou němčinu, než měli oni.“ (PT, sb. vzp., č. 655). V domácnosti Wachholzových na jaře 1944 sloužila také Miloslava Tichá, které se Elfriede Wachholz měla dokonce sama svěřit s tím, že starší syn Joachim není jejich vlastní, nýbrž přijaté dítě. (PT, sb. vzp., č. 339).
- ¹⁰⁾ Přesný věk dětí nebylo možné zjistit. Z několika vzpomínek vězňených žen vyplývá, že starší Joachim se narodil s největší pravděpodobností ještě před válkou. Mladší Anita přišla na svět patrně v Terezíně, a to zřejmě v roce 1940 nebo 1941.
- ¹¹⁾ Cecilly Rojko absolvovala dle svědectví několika vězňených žen za dobu svého působení v Policejní věznici Terezín přinejmenším jednou umělé přerušení těhotenství. Kristina Deimlová, která v domácnosti Rojkových sloužila, např. uvedla: „Rojková měla ke mně důvěru, řekla mi také, že jde do Litoměřic na potrat. Říkala, že to není poprvé, že její muž „má děti tak rád.“ (PT, sb. vzp., č. 1372). Dle Anny Kůsově se jí dokonce mělo někdy na konci roku 1944 či počátkem roku 1945 narodit dítě, které ovšem krátce po porodu zemřelo. Kůsová v této souvislosti vzpomínala: „Jedna z vězeňkyň porodila holčičku, měla o ni strach. Rojkové se totiž narodilo dítě, které zemřelo, a Rojková měla vztek. Maminka se bála, že jí dítě vezmou.“ (PT, sb. vzp., č. 947). Manželé Mendeovi si dle zjištění Stanislava Motla adoptovali dvě děti až po válce. Stanislav MOTL: Oběti a jejich vrazi. O tom, jak Česká republika pomáhala unikat válečným zločincům, Praha 2008, s. 88.
- ¹²⁾ Kol. autorů: Malá pevnost Terezín. Praha 1988, s. 148–149.
- ¹³⁾ Na ženském dvoře bylo od března do října roku 1944 přechodně umístěno komando vězňů z koncentračního tábora Flossenbürg, které se podílelo na výstavbě podzemní továrny v Litoměřicích.
- ¹⁴⁾ PT, sb. vzp., č. 5, Marie Poláková.
- ¹⁵⁾ PT, sb. vzp., č. 1530, Libuše Černoušková.
- ¹⁶⁾ PT, sb. vzp., č. 2051, Marie Potácelová.
- ¹⁷⁾ PT, sb. vzp., č. 1151, Růžena Víznerová.
- ¹⁸⁾ PT, sb. vzp., č. 2083, Slávka Sonnenbergová.
- ¹⁹⁾ PT, inv. č. 948, k. 3.
- ²⁰⁾ V posudku zaměstnavatele je uvedena odlišná podoba jejího křestního jména – Cecilia.
- ²¹⁾ PT, sb. vzp., č. 348, RNDr. Milada Vavřínová.
- ²²⁾ PT, sb. vzp., č. 343, Marie Hájková.
- ²³⁾ PT, sb. vzp., č. 370, Libuše Kelnerová.
- ²⁴⁾ PT, sb. vzp., č. 2051, Marie Potácelová.
- ²⁵⁾ PT, k. 13, inv. č. 498, Věra Sojková.
- ²⁶⁾ Např. PT, sb. vzp., č. 1372, Kristina Deimlová.
- ²⁷⁾ Např. PT, sb. vzp., č. 2051, Marie Potácelová.

- ²⁸⁾ PT, sb. vzp., č. 343, Marie Hájková.
- ²⁹⁾ PT, k. 13, inv. č. 498, Věra Sojková.
- ³⁰⁾ Stanislav MOTL: Oběti a jejich vrazi, s. 68–69.
- ³¹⁾ Tamtéž, s. 70.
- ³²⁾ Malá pevnost Terezín, s. 109.
- ³³⁾ PT, sb. vzp., č. 1283, Františka Losserová.
- ³⁴⁾ Stanislav MOTL: Oběti a jejich vrazi, s. 69.
- ³⁵⁾ PT, sb. vzp., č. 562, Marta Kratošková.
- ³⁶⁾ PT, sb. vzp., č. 393, MUDr. Anna Maryšková.
- ³⁷⁾ PT, inv. č. 950. Na propustce z Terezína do Litoměřic v roce 1938 je uvedena odlišná podoba jejího křestního jména – Antonie.
- ³⁸⁾ PT, inv. č. 950. Žádost Anny Bobkové o německou státní příslušnost.
- ³⁹⁾ SOA v Litoměřicích, f. MLS Litoměřice, Ls. 132/48. Výpověď Alberta Neubauera, 25. června 1947.
- ⁴⁰⁾ V roce 1947 bylo Albertovi šest let a mladší Elke tři a půl roku.
- ⁴¹⁾ PT, sb. vzp., č. 748, Marie Tvrzníková.
- ⁴²⁾ PT, sb. vzp., č. 982, Ludmila Vybíralová.
- ⁴³⁾ PT, sb. vzp., č. 393, MUDr. Anna Maryšková.
- ⁴⁴⁾ PT, inv. č. 3745. Korespondence ohledně rodinných poměrů Antona Mallotha.
- ⁴⁵⁾ Stanislav MOTL: Oběti a jejich vrazi, s. 60.
- ⁴⁶⁾ PT, sb. vzp., č. 405, Karel Solfronk.
- ⁴⁷⁾ PT, sb. vzp., č. 345, Václav Tvrdík.
- ⁴⁸⁾ PT, sb. vzp., č. 1008, Karel Nedvěd.
- ⁴⁹⁾ PT, sb. vzp., č. 1260, Eliška Cetlová.
- ⁵⁰⁾ PT, sb. vzp., č. 745, Zdeňka Maršounová.
- ⁵¹⁾ PT, sb. vzp., č. 405, Karel Solfronk.
- ⁵²⁾ PT, sb. vzp., č. 1058, Anna Čáповá.
- ⁵³⁾ O sexualizovaném násilí páchaném na ženách v koncentračních táborech více viz Helga AMESBERGEROVÁ – Katrin AUEROVÁ – Brigitte HALBMAYROVÁ: Sexualizované násilí. Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů, Praha 2005.
- ⁵⁴⁾ Mimořádný lidový soud v Litoměřicích v roce 1946 odsoudil k trestu smrti velitele policejní věznice v Malé pevnosti Terezín Heinricha Jöckela, jeho zástupce Wilhelma Schmidta a dále v roce 1948 dozorce Alberta Neubauera a Rudolfa Buriana. V nepřítomnosti byli k trestu smrti odsouzeni Anton Malloth a Herbert Mende. Zatímco Mende spravedlnosti unikl a nikdy nebyl potrestán, Anton Malloth byl v roce 2001 v Mnichově odsouzen na doživotí. V roce 1963 byl rovněž k doživotnímu trestu ve Štýrském Hradci odsouzen Stephan Rojko, absolutního trestu se v roce 1968 dočkal Kurt Wachholz.
- ⁵⁵⁾ Viz Stanislav MOTL: Oběti a jejich vrazi, s. 69–71, 85–90.
- ⁵⁶⁾ Dle § 2 odst. 2, písm. a/ dekretu prezidenta republiky č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.
- ⁵⁷⁾ Dle § 3 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 16.

FEMALE GUARDS IN THE TEREZÍN POLICE PRISON

Ivana Rapavá, Terezín Memorial

Summary

The first women prisoners were put into the Prague Gestapo Police Prison in Terezín's Small Fortress in June 1942. Their arrival made it necessary to take specific organizational measures, but the key issue was how to secure female guards for the prison. That was why some of the wives of the male prison wards took up that job. Initially, due to the small number of women inmates, guard duty was carried out solely by Elisabeth Schmidt and Cecilly Rojko. Later on, they were joined by Elfriede Wachholz and, in early 1944, also by Hildegarde Mende. Sperling and Emilie Mlekusch, two female guards from Prague's Pankrác Prison, came to the Small Fortress in 1945. The duties of female guards differed in many respects from those discharged by male guards. First of all, female guards regularly checked the number of inmates and the way they kept their daily regime. With the exception of Cecilly Rojko, female guards did not usually take part in handling the inmates, did not escort them to work outside the fortress, did not interrogate prisoners and, at their own initiative, did not make snap inspections in the cells, a practice that was quite common in men's section of the prison and which hardly ever ended without brutal violence. Seen in this light, female guards came into contact with the women prisoners predominantly during roll calls. According to testimonies, they behaved very roughly on these occasions; they were said to be brutal, using vulgar language. Over and above their powers, the female guards persecuted the inmates, verbally attacked and humiliated them, intimidating them and using – for what was frequently unfounded punishment – the brutality of their own husbands. While in the case of the male guards there were efforts immediately after the war to punish their crimes committed in the Terezín Police Prison, the female guards escaped such attention, and according to available archive sources none of them has been prosecuted.

WEIBLICHES AUFSICHTSPERSONAL IM POLIZEIGEFÄNGNIS THERESIENSTADT

Ivana Rapavá, Gedenkstätte Theresienstadt

Resümee

Im Juni 1942 wurden die ersten Frauen im Polizeigefängnis der Prager Gestapodienststelle in der Kleinen Festung Theresienstadt eingekerkert. Ihre Ankunft machte bestimmte organisatorische Maßnahmen nötig. So stellte sich vor allem die Frage nach der Beschaffung von weiblichem Aufsichtspersonal. Der Rolle von Aufseherinnen nahmen sich schließlich einige Ehefrauen von Aufsehern an. In Anbetracht der geringen Zahl inhaftierter Frauen führten anfangs nur Elisabeth Schmidt und Cecilly Rojko den Wachdienst aus. Später kam Elfriede Wachholz und Anfang 1944 auch Hildegarde Mende hinzu. Im Jahr 1945 wurden zusätzlich zwei Aufseherinnen vom Prager Gefängnis Pankrác, Sperling und Emilie Mlekusch, in der Kleinen Festung angestellt. Die Tätigkeit des weiblichen Aufsichtspersonals unterschied sich in vielem von den Dienstpflichten der männlichen Kollegen. Die Aufseherinnen registrierten vor allem regelmäßig die Anzahl der inhaftierten Frauen und überwachten die Einhaltung des Tagesregimes. Mit Ausnahme von Cecilly Rojko beteiligten sich die Aufseherinnen normalerweise nicht an der Abfertigung der Häftlinge, begleiteten sie nicht zur Arbeit außerhalb des Festungsgeländes, führten keine Verhöre durch und unternahmen auf eigene Initiative auch keine überraschenden Zellenkontrollen, die bei den Männern üblich waren und nicht ohne rohe Gewalt verliefen. Die Aufseherinnen kamen also mit den inhaftierten Frauen überwiegend während des Appells in Berührung. Bei dieser Gelegenheit verhielten sie sich nach Zeugenaussagen rücksichtslos, waren brutal und benahmen sich vulgär. Sie schikanierten und erniedrigten die inhaftierten Frauen über den Rahmen ihrer Kompetenzen hinaus, griffen diese verbal an, bekräftigten deren Ängste und benutzten zu unbegründeten Strafen oft die Brutalität ihrer Ehemänner. Während jedoch unmittelbar nach dem Krieg im Falle der Aufseher Anstrengungen unternommen wurden, deren Verbrechen, die sie im Theresienstädter Polizeigefängnis begangen hatten, zu ahnden, entgingen die Aufseherinnen der Aufmerksamkeit und zugänglichen Archivquellen zufolge somit auch der Strafverfolgung.

ZASTUPUJÍCÍ ŘÍŠSKÝ PROTEKTOR V ČECHÁCH A NA MORAVĚ A TEREZÍNSKÉ GHETTO

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

„Es trifft sich insofern besonders glücklich, dass ich in meiner Eigenschaft als Chef der Sicherheitspolizei und des SD im gesamten Gebiet des Großdeutschen Reiches generell mit der Regelung der Judenfrage beauftragt bin.“⁽¹⁾

„S rozšířením války přišlo na místo vystěhování vysídlení Židů. Na příkaz SS Ogruf. Heydricha bylo stvořeno ghetto Terezín [...]“ SS Staf. Ervin Weinmann (3. 12. 1942)⁽²⁾

Reinhard Heydrich, šéf Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA), Hitlerův „ein so unsetzbarer Mann“,⁽³⁾ který se v září 1941 ujal role zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě, byl v té době již zkušený rutinér na poli židovské otázky, vyznačující se velkou odhodlaností ve vykonání jemu svěřených úkolů.⁽⁴⁾ Nebyl ovšem jen pouhým úředníkem od stolu (Schreibtischtäter), ale jak dokládá i Peter Longerich i mužem činu, především v prvních týdnech vyhlazovací války proti sovětským Židům, kdy byl osobně přítomen u prováděných likvidačních akcí.⁽⁵⁾

Jaké bylo Heydrichovo vnitřní nastavení k tak hrůzostrašným zločinům (nejen) proti Židům? Deschner se na základě několika zachovaných výpovědí jeho blízkých spolupracovníků snaží nastínit jeho vnitřní odpor k prováděné likvidaci židovského obyvatelstva – „der schlimmste Auftrag in seinem Leben“ (Bruno Streckenbach, šéf jednoho z úřadů RSHA) – „was dieser nach außen so hart sein müssende und strenge Mann in seinem Herzen oft gelitten und gerungen hat!“ (Himmlerova pohřební řeč). To ovšem v žádném případě nesnižuje jeho nesporný podíl na holocaustu, který byl veden povinností k vykonání obdržených rozkazů. Jak vzpomíná Lina Heydrichová, „Er ist immer davon ausgegangen, dass er alle Aufgaben bis zur letzten Konsequenz erfüllen müsse.“ I proto se Heydrich podle Deschnera těšil na svou novou „pozitivní“ úlohu v protektorátu. Konečně nemusel být „popelníci říše“.⁽⁶⁾

Předtím, než se Heydrich skrze jemu podřízené složky bezpečnostní služby začne věnovat ghettoizaci protektorátních Židů, ovlivní život mnoha židovských rodin vyhlášením civilního výjimečného stavu v oblastech oberlandratů Praha, Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové a Kladno. Během prvního stanného práva bylo jen v Praze mezi 29. zářím 1941 až 28. listopadem 1941 zavražděno na 28 židovských mužů, z nichž 22 bylo oběšeno a 6 popraveno zastřelením. Z rozhodnutí stanného soudu byli převážně věšeni ti Židé, kteří se provinili proti nařízení proti válečnému hospodářství, naopak ti, kterým byla k tíži přičtena jejich ilegální činnost, byli zastřeleni.⁽⁷⁾ Peter Longerich v biografii o Hein-

richu Himmlerovi poukazuje na to, že stanné právo v protektorátu nebylo izolovaným činem akčního Heydricha, ale zapadalo do vícero trestných akcí vůči okupovanému obyvatelstvu po celé Evropě na podzim 1941, kdy se rozmáhalo hnutí odporu.⁸⁾

V době příchodu na protektorátní scénu byla situace ohledně židovského obyvatelstva již dobře zaběhnuta. Ústředna pro židovské vystěhovalce již přes dva roky kontrolovala veškerou židovskou agendu spojenou s arizací a emigrací.⁹⁾ Heydrichův příchod znamenal nový impuls, radikalizaci pro řešení židovské otázky v protektorátu. Již dva dny po nástupu vydal oběžník, týkající se kromě uzavření synagog, které slouží jako shromaždiště „aller subversiven jüdischen Elemente und Herde der illegaler Flüsterpropaganda“, i zacházení s Čechy, kteří dávají na odiv svou přátelskost vůči Židům.¹⁰⁾ Heydrich jako zákonodárce a současně i vykonavatel těchto nařízení přes jemu podřízené složky spatřoval hlavní úkol na poli židovské otázky ve vykonání Hitlerova rozkazu¹¹⁾ vyčistit protektorát od židovského obyvatelstva, jak to přednesl před vybranými důstojníky SS na známé poradě z 10. října 1941.¹²⁾ Tato složka protektorátního obyvatelstva „vadné rasy a vadného smýšlení“ se měla dostat co nejdříve pryč, na Východ.¹³⁾

Již během začínajících deportací na Východ byl 23. října 1941 vydán Himmlerem generální stop židovské emigraci,¹⁴⁾ který postavil protektorátní židovstvo před dvě alternativy – být nebo nebyť evakuován do ghetta Terezín.¹⁵⁾ Zřízení krátkodobé „provizorní izolační zóny“¹⁶⁾ v Terezíně, jak bylo původně plánováno (tj. do konce roku 1941), však muselo být modifikováno i z důvodu zpomalení úspěšného válečného tažení německého wehrmachtu na východní frontě. Paradoxem ovšem zůstává, že tento provizorní stav trval až do konce války a ghetto Terezín bylo vlastně jediné ghetto v Evropě, které nebylo zlikvidováno.¹⁷⁾ Terezín nezachránilo pracovní nasazení židovských vězňů (tak jako se to nestalo ve Varšavě či ještě markantněji v ghettu Lodž), ale tyto eliminační tendence tlumil především jeho „prominentní status“ jako starobního říšského ghetta¹⁸⁾ a dále tamní internace „prominentních“ dánských Židů.¹⁹⁾

Význam Heydrichova Terezína vzrostl s postupnou evakuací protektorátního, ale i německého židovstva.²⁰⁾ Nebyla to jen otázka, kam umístit evakuované Židy, ale navíc se ze všech koutů protektorátu a říše ozývaly nedočkavé hlasy, kdy budou Židé vystěhováni, aby se mohly zabrat jejich uvolněné byty a domy.²¹⁾ Uvolnění bytů v protektorátu a říši pro árijské obyvatelstvo bylo tedy dle mého soudu i jedním z důvodů pro vystěhování civilního obyvatelstva v létě 1942, neboť nebylo možné „nacpání“ (*Massierung*) Židů do města, dokud v něm ještě zůstávalo civilní obyvatelstvo (3 845 osob k 21. 2. 1942).²²⁾

Poté, co byl Heydrich od roku 1939, resp. 1941 vykonavatelem Göringova pověření přípravy a realizace konečného řešení židovské otázky, trval na své vůdčí roli a nenechával nikoho na pochybách, že v této otázce není ochoten k diskuzi. Nejprve se ohradil vůči stížnostem zástupce župního vedoucího Donnevertha, že vedení Říšské župy Sudety nebylo zpraveno o zřízení židovského průchozího tábora v obci Terezín s poznámkou pro K. H. Franka „*Das geht ihm auch nichts an. Heydrich.*“²³⁾

Heydrich pět dní po konferenci ve Wannsee zaslal K. H. Frankovi kopii Göringova zmocňovacího dopisu s prosbou o vzetí na vědomí a respektování, neboť veškeré přípravy v organizačním, věcném a materiálním ohledu jsou jeho starostí s dovětkem, že „[D]ie vorbereitenden Arbeiten sind eingeleitet.“²⁴⁾ Frank totiž již v listopadu „bombardoval“ BdS s dotazem, zda by nebylo nutné vydat v protektorátu předpisy navazující na již v říši vydané nařízení o zaměstnání Židů (*Verordnung über die Beschäftigung von Juden* z 3. 10. 1941).²⁵⁾ Šéf bezpečnostní policie v Praze (BdS) kanceláři státního tajemníka odpověděl v listopadu 1941 lakonicky, že s ohledem na očekávanou evakuaci Židů do Terezína není v protektorátu vydávání takovýchto zákonných prostředků více aktuální.²⁶⁾ Tato korespondence je o to více podivnější, neboť v posledních dnech října t. r. vypracoval BdS pro Heydricha memorandum o pracovním nasazení Židů (*Arbeitseinsatz für Juden*). Toto memorandum pak sloužilo jako podklad pro dopis o též tématu pro Parteiverbindungsstelle in Böhmen und Mähren (Spojovací ústředna NSDAP v Čechách a na Moravě), ve které ovšem Frank jako příjemce (ani ve skupině adresátů na vědomí) nefiguruje. V memorandu pro Heydricha se konstatuje, že s doplňujícím výnosem ze 14. října 1941²⁷⁾ bylo zajištěno, že „der Einsatz von jüdischen Arbeitskräften – auch der Einzeleinsatz – nur im Einvernehmen mit der Zentralstelle für jüdische Auswanderung erfolgen darf. Dadurch ist eine vollständig einheitliche und auch den Bedürfnissen der Aussiedlung gerecht werdende Steuerung des Judenarbeitseinsatzes gewährleistet.“²⁸⁾ (kurzívou zvýrazněno autorem)

Tento krátký úsek z memoranda pro Heydricha však má pro naše vnímání funkce ghetta dalekosáhlé důsledky. Především staví některé otazníky nad závěry německého historika P. Kleina, který označuje Terezín jako „modelové ghetto SS“.²⁹⁾ Na základě tohoto dokumentu si ovšem dovolím tvrdit, že tento pohled je značně omezený, neboť citát nám předestírá, že modelovým územím SS nebyl pouze Terezín, ale paradoxně celý „Heydrichův“ Protektorát Čechy a Morava, neboť na osud Židů – ať pracovní nasazení nebo evakuaci do Terezína či dále na Východ – měla od této chvíle, tedy ještě před deportací do ghetta Terezín, monopol jen a jen Ústředna pro židovské vystěhovalectví. Od poloviny října byly tedy i v oblasti hospodářského využití židovských pracovních sil nadobro „vyloučeny konkurující zájmy civilní správy a výrobní zájmy jiných institucí“.³⁰⁾ Dopis pro Spojovací ústřednu NSDAP byl na rozdíl od vlastního memoranda učený a stále mluvil o faktických zřetelech vůči možným branně hospodářským škodám.

„Bis zur restlosen Durchführung dieser Maßnahmen (tj. odsun Židů na Východ – TF) ist durch das ständige Einvernehmen zwischen der Gruppe Arbeits- und soziale Angelegenheit und dem BdS unter Hinzuziehung der Zentralstelle [...] für eine den Interessen der Öffentlichkeit aber auch den Bedürfnissen der endgültigen Aussiedlung gerecht werdende Steuerung des jüdischen Arbeitseinsatzes vorgesorgt.“³¹⁾

Ovšem v memoranda bylo zcela zřejmé, že prvotním zájmem BdS a Ústředny pro židovské vystěhovalectví nebylo zachování pracovního nasazení židovského

obyvatelstva, ale jeho vysídlení, což dokládala i zmínka o osudu učňů – teoreticky – budoucích židovských dělníků. „Die Frage der jüdischen Lehrlinge ist nicht mehr aktuell [...] nach dem gegenwertigen Stand der Dinge kann diese Frage vernachlässigt werden. Jüdische Lehrlinge werden daher im Zuge der Aussiedlungs- und Evakuierungsmaßnahmen gemeinsam mit ihren Familienangehörigen erfaßt und damit aus der bisherigen Lehre herausgezogen.“³²⁾

Řešení židovské otázky v protektorátu totiž spočívalo pro Heydricha, jak dokládá i zachovaný koncept připravený vedoucím úsekem SD pro jeho řeč do protektorátního tisku z října 1941 (předpokládám, že se s ním ztotožnil), v eliminaci dvou hlavní sloupů protektorátního židovstva – odstranění jejich neblahého rasového vlivu na ostatní árijské obyvatelstvo a jejich podporu, „besondere Bedeutung erhält das Judenproblem im Protektorat dadurch, dass der Jude hier größtenteils noch in einer Umgebung lebt, die ihn nicht nur bemitleidet, sondern in mannigfacher Weise fördert und [...] bestärkt“, a zbavení ochrany pracovního nasazení pro árijské podniky ze strany židovského dělnictva.³³⁾ Jediným logickým řešením byl tedy transport do Terezína a dále na Východ.

Heydrich také mohl a musel navázat na práci svého předchůdce von Neuratha v zákonných normách týkajících se zabavení židovského majetku. S vypravením prvních židovských transportů do ghatt Lodž a Terezín je rozšířil tím způsobem, aby Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze „zákonně“ dosáhla na majetek do Terezína (a i jinam deportovaných) evakuovaných Židů. Heydrich podepsal postupně také druhé (12. října 1941), třetí (19. listopadu 1941) a čtvrté (13. dubna 1942) nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě o péči o Židy a židovské organizace. Toto nařízení dalo Ústředně možnost „převzít likvidaci židovského majetku, je-li to u ní navrženo, sepsáním osobou oprávněnou k dispozici.“ Proto Židé vzpomínají, že jako nejdůležitější úkol ve sběrných místech spatřovali Němci v řádném podepsání všech formulářů a dokumentů, kterými se zříkali svého majetku ve prospěch Ústředny (jen formulář Vermögenserklärung měl deset stran a musel ho vyplňovat jeden z rodičů povinně i za své nezletilé děti).³⁴⁾ Naposledy museli odevzdat i klíče od svých domovů. Podle třetího nařízení na tento majetek neměla mít nárok třetí osoba, pokud by nepodala své nároky do 31. června 1942. Aby byla krádež židovského majetku dokončena, bylo posledním nařízením oznámeno, že židovský majetek propadá ve prospěch Vystěhovalického fondu, pokud obdrží přidělující výměr opatřený razítkem a podpisem od Ústředny pro židovské vystěhovalectví.³⁵⁾

Z dokumentů uložených v Národním archivu v Praze lze prokázat aktivitu Heydricha k „nastavení mantinelů“ v ghettoizaci Židů a počáteční vlně transportů do Lodže, a pak ve vztahu ke zrušení obce Terezín. Heydrichovo nařízení o zrušení města Terezín z 16. února 1942³⁶⁾ můžeme vnímat jako první krok k uskutečnění germanizačních plánů v tomto protektorátním prostoru. Heydrich požadoval také po vydání tohoto nařízení předložit návrhy na přejmenování Terezína.³⁷⁾ Vykližení vojenských kasáren v Terezíně, ghettoizaci protektorátních Židů, nutné vysídlení civilního obyvatelstva a nakonec germanizaci celého pro-

storu Heydrich klasifikoval pro říšského ministra vnitra Waltera Fricka jako „hohe volkspolitische Ziele“.³⁸⁾

Z poválečné výpovědi prvního velitele terezínské služebny Siegfrieda Seidla je patrné, že jeho povolávací rozkaz podepsal samotný Heydrich.³⁹⁾ Heydrich se v březnu 1942 obrátil na říšského místodržitele v sudetské župě, aby komisař MUDr. Benno Krönnert, dosavadní úřední lékař z Litoměřic, převzal lékařský dohled nad ghettem Terezín.⁴⁰⁾ Naopak Heydrich byl již v lednu 1942, kdy v ghettu bylo pouze 7 342 internovaných Židů (k 7. 1. 1942), osloven BdS, aby se obrátil na SS Kommandoamt v Berlíně kvůli zaslání stráže SS v počtu 12–16 mužů k posílení stavu terezínské služebny, protože čeští četníci nepředstavují žádné bezpečnostní opatření vůči internovaným Židům.⁴¹⁾ V té době se totiž v hlášeních SD objevila zpráva o přátelském postoji příslušníků zvláštního četnického oddílu vůči vězněným Židům. „In Theresienstadt (OLB Kladno) wurde beobachtet, dass die dort eingesetzte Protektoratsgendarmerie sehr freundschaftlich mit Juden und Jüdinnen verkehrt. Nach Ansicht der deutschen Bevölkerung wäre es daher empfehlenswert, die Gendarmen mit Nummern zu bezeichnen, damit man ihre Namen jederzeit feststellen könnte.“⁴²⁾

Německý historik Peter Klein se ve své práci o lodžském ghettu zmiňuje také o Heydrichově snaze získat z vartské župy brémského podnikatele a zároveň správce ghetta v Lodži v jedné osobě Hanse Biebowa pro své „podnikatelské“ plány s ghettem Terezín.⁴³⁾

Sám Heydrich ghetto v Terezíně navštívit nestihl. Můžeme předpokládat, že by snad doprovázel H. Himmlera při jeho plánované návštěvě, která se ovšem z důvodů vypuknutí epidemie nakažlivých nemocí neuskutečnila.⁴⁴⁾

Ovšem Heydrichův pohled nespočíval pouze na protektorátních Židech a ghettu Terezín, ale snažil se toto ghetto zasadit do soukolí právě probíhajícího „konečného řešení“. Na poradě ve Wannsee 20. ledna 1942 byla potvrzena role ghetta Terezín jako starobního ghetta pro přestarlé židovské obyvatelstvo z Německa a Rakouska. „Es ist beabsichtigt, Juden im Alter von über 65 Jahren nicht zu evakuieren, sondern sie einem Altersghetto – vorgesehen ist Theresienstadt – zu überstellen [...] Mit dieser zweckmäßiger Lösung werden mit einem Schlag die vielen Interventionen ausgeschaltet.“⁴⁵⁾ To by potvrzovala i Heydrichova poznámka, že po vydání nařízení z února 1942 o umístění Židů v uzavřených sídlištích žádá Adolfa Eichmanna o rozmluvu „wegen der Art der Behandlung der Juden im Alters-Ghetto“.⁴⁶⁾

Za zmínku stojí i jeho řeč ze 4. února 1942 před německou okupační elitou, ve které bilancuje své dosavadní čtyřměsíční působení v úřadu a používá pojmy a čísla z konference ve Wannsee, ovšem ve spojitosti s neponěmčitelnými Čechy. Heydrichova zmínka o „ideales Heimatland der 11 Millionen Deportierte[n] Juden – TFJ“ v oblasti Severního moře ve světle informací, které měl Heydrich k dispozici, překvapuje.⁴⁷⁾ Saul Friedländer poukazuje na to, že Heydrich byl opravdu přesvědčen o možnostech otročké práce deportovaných práceschopných Židů.⁴⁸⁾

Podle hlášení pražské židovské obce odjížděli téhož dne, kdy byl proveden

útok na Reinharda Heydricha, vedoucí pražské židovské obce dr. František Weidmann a jeho zástupce dr. František Friedmann na služební cestu do Berlína, odkud se vrátili až o pět dní později. Nezachovala se zpráva o účelu cesty, přesto se můžeme domnívat, že jejich cesta nějak souvisela s nastávající evakuací německých Židů do terezínského starobního ghetta.⁴⁹⁾

V době, kdy umírající Heydrich leží v bezvědomí v nemocnici Na Bulovce, přijíždí do Terezína první dva berlínské transporty se sto padesáti přestárlými židovskými vězni. Nikdo z nich se konce války nedočká.⁵⁰⁾

Atentát na Heydricha a jeho smrt měla na terezínské vězně stejně drtivý dopad jako jeho život, ačkoliv oficiálně o těchto událostech v denních hlášeních terezínské samosprávy nenajdeme ani slovo.⁵¹⁾ O teroru, který se rozpoutal po atentátu v protektorátě, se zmiňují i terezínské deníky.⁵²⁾ Tak trochu tragikomicky působila tzv. pátrací akce ze dne 16. června 1942, kdy pod dozorem četníků museli i dříve do Terezína deportovaní vězni osobně podpisem stvrdit, že předměty nalezené na místě atentátu předtím nikdy neviděli a s atentátem nemají nic společného.⁵³⁾ Několik desítek terezínských vězňů pracovalo pro vdovu Linu Heydrichovou v letech 1942–1944 na zámečku v Panenských Břežanech (komplex v Panenských Břežanech byl také arizovaným židovským majetkem).⁵⁴⁾ Terezínští vězňové, „meine ach so geliebten Juden“, byly jejich osobními otroky.⁵⁵⁾ Nejhorším setkáním pro některé z terezínských vězňů s důsledky, které atentát na zastupujícího říšského protektora vyvolal, bylo pohřbení popravených lidických mužů skupinou 30 terezínských vězňů. Vzpomínky těch, kteří se na tomto hrůzném pohřbívání pod dohledem velitele ghetta S. Seidla podíleli, jsou uloženy i v Památníku Terezín.⁵⁶⁾ Podle záznamů Evy Roubíčkové, která v tu dobu pracovala v terezínském zemědělství, přivezli z Lidic do Terezína kozy a kůzlata, na 200 hus a asi 220 ovcí.⁵⁷⁾

Mimo terezínského ghetta zuřilo na území protektorátu vyhlášené stanné právo, které překonalo rozpoutaným terorem doposud poznané.⁵⁸⁾ Tomuto teroru padlo za obět i několik desítek Židů. V Praze tvořili popravení Židé 3 % z celkového počtu obětí (13 mužů a 4 ženy).⁵⁹⁾

A jaký byl Heydrichův odkaz?: „Unser ist aber die heilige Verpflichtung, seinen Tod zu sühnen, seine Aufgabe zu übernehmen und erst recht ohne Gnade und Schwäche die Feinde unseres Volkes zu vernichten.“⁶⁰⁾ Heinrich Himmler vyzdvihнул dva týdny po smrti svého druhého muže jeho nekompromisní postoj vůči Židům. Vůdce SS charakterizoval svého mrtvého kolegu jako člověka bez „all' diesem Kram überfeinerter, zivilisierter Dekadenz“.⁶¹⁾ Jeho štafetu na poli řešení židovské otázky převzali jiní. Na památku jeho nedokončeného díla bylo vyhlazení židovského obyvatelstva v Generálním Gouvernementu a Židů z dalších evropských zemí označeno jako *Aktion Reinhardt*. Hlavním strůjcem vyhlazení na 1,75 miliónu Židů se stal Odilo Globocnik, vůdce SS a policie na Lublinsku (SS- und Polizeiführer des Distrikts Lublin). Mezi oběťmi byly i desetitisíce terezínských vězňů, deportovaných z Terezína na podzim 1942 do vyhlazovacího tábora Treblinka.⁶²⁾ Pokud budeme chtít bilancovat dobu Heydrichova dohledu

(24. listopad 1941 – 4. červen 1942) nad ghettem Terezín, dojdeme k následujícím neradostným číslům: Do Terezína bylo deportováno 29 103 osob, z Terezína dále na Východ bylo odvezeno 14 001 vězňů (jen 175 přežilo) a v samotném Terezíně zahynulo 336 vězňů. Na jeho konto musíme připsat i židovské obyvatelstvo deportované do Lodže a Minsku, přičemž se z 6 000 dožilo osvobození 273 osob.⁶³⁾

Poznámky

- ¹⁾ Národní archiv (NA), 114-2/56, SD-Leitabschnitt Praha, Entwurf für Ausführungen des Obergruppenführers über die Judenfrage im Protektorat bei einem Empfang der tschechischen Presse, 2. 10. 1941.
- ²⁾ NA, 109-4/1346, Zpráva o činnosti Zentralstelle für jüdische Auswanderung, 3. 12. 1942.
- ³⁾ Henry PICKER, Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier. Hitler, wie er wirklich war. Stuttgart-Degerloch: Seewald, 1976, s. 353.
- ⁴⁾ V září a říjnu byl nucen postavit se za své podřízené (Eichmann a dr. Schefé). Eichmannovo podvodné jednání (tvrzení, že v lodžském ghettu je místo pro 60 000 Židů z Německa, Rakouska a protektorátu) bylo dr. Übelhörem (lodžský vládní prezident) označeno jako “as horse dealer tricks adopted from the Gypsies.” Heydrich se ohradil, že tyto útoky proti jeho mužům jsou založeny na “petty, insignificant matters.” Hans SAFRIAN, *Eichmann's Men*. New York: Cambridge University Press / USHMM, 2010, s. 81–84.
- ⁵⁾ Peter LONGERICH, Heinrich Himmler. Biographie. München: Seidler, 2008, s. 544, 586. Na s. 544 autor odkazuje na práci G. Alyho *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*.
- ⁶⁾ Günther DESCHNER, Reinhard Heydrich, Statthalter totaler Macht. Frankfurt am Main: Ullstein, 1987, s. 197–199.
- ⁷⁾ NA, HBMa 2837, Praha, matrika zemřelých 1941; viz více Zlatuše KUKANOVÁ, Seznam popravených za prvního stanného práva v Praze ve dnech 28. září až 28. listopadu 1941. In: *Pražský sborník historický XVIII*, Praha: AHMP, 1985, s. 98–126. Celkem bylo během prvního stanného práva v Brně a Praze odsouzeno 486 osob k trestu smrti a 2 242 osob převedeno do koncentračních táborů. Zatím zatčení (popraveni až později) byli i židovští příslušníci demokratického odboje ÚVOD, Anna Pollertová či JUDr. Karel Bondy. Viz Boris CELOVSKY, *Germanisierung und Genozid. Hitlers Endlösung der tschechischen Frage. Deutsche Dokumente 1933–1945*. Dresden: Neisse Verlag, 2005, s. 289–290.
- ⁸⁾ Peter LONGERICH, Heinrich Himmler. Biographie. München: Seidler, 2008, s. 562. Naproti tomu tvrzení, že o hnutí odporu většího rozsahu nemůže být řeči srv.: Gustav von SCHMOLLER, Heydrich im Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 27, Heft 4, München: IfZ, 1979, s. 626–645.
- ⁹⁾ Viz např. Jaroslava MILOTOVÁ: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *TSD 1997*, Praha: Academia, 1997, s. 10–29.
- ¹⁰⁾ NA, ÚŘP, I-3b-5851, k. 389. Citováno dle Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ (eds.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha: TEPS, 1991, s. 89–90.
- ¹¹⁾ Himmler píše Greiserovi, župnímu vedoucímu Povartí, 18. září (rozhodnuto asi o dva dny dříve při obědě Hitlera s Himmlerem), že si Vůdce přeje, aby byly stará říše a protektorát zbaveny Židů. Viz Ian KERSHAW, *Hitler, 1936–1945: Nemesis*. Praha: Argo, 2004, s. 436–452.
- ¹²⁾ Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ, c. d., s. 128–132. Jedná se o dokument „Notizen aus der Besprechung am 10. 10. 1941 über die Lösung der Judenfrage“.
- ¹³⁾ Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha: Prostor, 1995, s. 251. Heydrich jistě myslel na české obyvatelstvo, ale „privilegia“ tohoto vyhnání se dostalo židovskému obyvatelstvu. Je příznačné, že ve všech rozhovorech a poradách, které vedl na počátku svého působení v české kotlině, to byla především rasová otázka židovského a českého obyvatelstva, která určovala jeho jednání.
- ¹⁴⁾ Richard BREITMANN, *The Architect of the Genocide. Himmler and the Final Solution*. New York: Knopf/Brandeis University, 1991, s. 215.

- ¹⁵⁾ Terezínský židovský tábor nebyl jedinou zvažovanou variantou pro koncentraci židovského obyvatelstva, ale nakonec byl pro tyto účely vybrán SS jako nevhodnější. Viz Vojtěch BLODIG, Vznik terezínského ghetta. In: Terezínské listy 25, Praha: Nakladatelství Oswald, 1997, s. 7–20.
- ¹⁶⁾ Hans SAFRIAN, Eichmann's Men, s. 82.; Jaroslava MILOTOVÁ, Terezínské ghetto v Denních rozkazech Rady starších a Sděleních židovské samosprávy. In: Acta Thesiana, sv. 1, Praha: Institut terezínských iniciativ / Sefer, 2003, s. 9–38.
- ¹⁷⁾ Christopher R. BROWNING, Der Weg zur „Endlösung“, Entscheidungen und Täter. Reinbeck bei Hamburg 2002, s. 39–70, kapitola Die Nationalsozialistische Ghettoisierungspolitik in Polen 1939–1941.
- ¹⁸⁾ Himmler Kaltenbrunnerovi dne 16. 2. 1943: „... da sonst die Tendenz, dass die Juden im Altersghetto Theresienstadt in Ruhe leben und sterben können, damit gestört würde.“ Viz Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení“. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, s. 99.
- ¹⁹⁾ K životu dánských Židů v Terezíně viz Hans SODE-MADSEN, Dokonalý klam. Dánští Židé a Terezín 1940–1945. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky, Kárný, Blodig (edit.), Praha 1992, s. 59–65. Podle úmluvy mezi dr. Bestem a Eichmannem měli být dánští Židé odvezeni do Terezína a neměli být dále deportováni na Východ.
- ²⁰⁾ NA, 109-4/978, BdS Praha na RSHA IV, Evakuierung der Juden nach Theresienstadt, 17. 8. 1942. V srpnu a září 1942 mělo být do Terezína deportováno kolem 26 000 Židů z Německa z důvodu „Notwendigkeit der Freimachung der luftgefährdeten Gebieten“ – tzn. především uvolnit své byty a domy pro „vybombardované“ německé obyvatelstvo.
- ²¹⁾ „In Kolin ist die Wohnungsnot so gross, dass viele Familien gezwungen seien, in kleinen unzulänglichen Wohnungen zu hausen, während andererseits immer noch alleinstehende Personen grössere Wohnungen für sich besitzen. So haben sich z. B. beim Stadtamt für ungefähr 130 freierwerdende Judenwohnungen mehr als 600 Personen um Zuteilung beworben.“ NA Praha, 114-314/3, Denní zpráva SD 143/1942, 28. 11. 1942. Ovšem Židé z města a okolí Kolína byli evakuováni již na počátku června 1942 (zvýrazněno kurzívou autorem).
- ²²⁾ NA, 114-2/56, s. 5–6. (Praha, 21. 2. 1942).
- ²³⁾ NA, 109-4/978, Judenübergangslager in der Gemeinde Theresienstadt, poznámka Heydricha pro K. H. Franka, 8. 12. 1941.
- ²⁴⁾ NA, tamtéž. Dopis byl zaslán na jeho jméno ve funkci HSSPF při říšském protektorovi. Tento dopis byl v téměř identickém znění přeposlán mimo jiné i na všechny BdS a IdS a také na pohotovostní jednotky A-D. Viz faksimile: Die Wannsee-Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden, Katalog der ständigen Ausstellung – Haus der Wannsee-Konferenz, Berlin 2006, s. 102.
- ²⁵⁾ RGBl. I/124 s. 675, 4. 11. 1941.
- ²⁶⁾ NA, 109-4/978. Poznámka BdS pro Státního sekretáře Franka, 11. 11. 1941.
- ²⁷⁾ Tento doplňující výnos jsem nenašel ani v publikaci Heleny Petrův. Helena PETRŮV, Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), Praha: Sefer / ITI, 2000.
- ²⁸⁾ NA, 114-2/56, Vermerk BdS pro říšského protektora, Arbeitseinsatz der Juden, b.d.
- ²⁹⁾ Peter KLEIN, Terezín: ghetto, nebo koncentrační tábor? In: Terezínské studie a dokumenty 2005, Praha: Sefer 2005, s. 100–111.
- ³⁰⁾ Peter KLEIN, tamtéž, s. 103.
- ³¹⁾ NA, 114-2/56, Dopis Heydricha pro Spojovací ústřednu NSDAP v Čechách a na Moravě, Arbeitseinsatz der Juden, b.d.
- ³²⁾ NA, 114-2/56, Vermerk BdS pro říšského protektora, Arbeitseinsatz der Juden, b.d.
- ³³⁾ NA, 114-2/56, SD-Leitabschnitt Praha, Entwurf für Ausführungen des Obergruppenführers über die Judenfrage im Protektorat bei einem Empfang der tschechischen Presse, 2. 10. 1941.
- ³⁴⁾ NA, 114-2/56, Vermögenserklärung obsahovalo vyjádření k aktivům (i v zahraničí), tj. likvidita, nemovitosti, nároky vůči třetím osobám (včetně životního pojištění), bytové zařízení a vybavení domácnosti, živnostenský majetek, umělecké a jiné cennosti. Formulář zjišťoval i pasiva a také jména osob, která by mohla tento majetek mít u sebe v „úschově“.
- ³⁵⁾ NA, 109-4/1346. VOBIRProt. 51/1941, §1, s. 555, VOBIRProt. 61, §4, s. 642, VOBIRProt. 14/1942, §§ 1–2, s. 91.
- ³⁶⁾ Yad Vashem Archive, 07.CZ - 60, IKG Prag Berichte, Týdenní zpráva ŽNO Praha o činnosti v době od 28. 2. 1942 do 6. 3. 1942 [Wochenbericht der Jüdischen Kultusgemeinde Prag, über deren Tätigkeit in der Zeit vom 28. Feber bis 6. März 1942], s. 8.
- ³⁷⁾ NA, 114-2/56, s. 4. Týdenní zpráva ŽNO Praha o činnosti v době od 28. 2. 1942 do 6. 3. 1942 [Wo-

- chenbericht der Jüdischen Kultusgemeinde Prag, über deren Tätigkeit in der Zeit vom 28. Feber bis 6. März 1942], s. 8.
- ³⁸⁾ Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ (eds.), c. d., s. 228.
- ³⁹⁾ Bundesarchiv Ludwigsburg (BArch Ludw), 502 AR-Z 150/59, Bd. V, s. 87.
- ⁴⁰⁾ ABS, 135-30-8, Dopis je podepsán v zastoupení K. H. Frankem. Krönnert se stal dozorujícím lékařem 26. 5. 1942.
- ⁴¹⁾ NA, 114-2/56, BdS na R. Heydricha, Einrichtung einer SS-Wache in Theresienstadt, 7. 1. 1942.
- ⁴²⁾ NA, 114-308/2, Denní hlášení SD 18/1942, 26. 1. 1942.
- ⁴³⁾ Peter KLEIN, Die „Ghettoverwaltung Litzmannstadt“ 1940 bis 1944: eine Dienststelle im Spannungsfeld von Kommunalbürokratie und staatlicher Verfolgungspolitik, Hamburg: Hamburger Ed., 2009, s. 378–382. Dále také Peter KLEIN, Terezín: ghetto, nebo koncentrační tábor? In: Terezínské studie a dokumenty 2005, Praha: Sefer 2005, s. 100–111.
- ⁴⁴⁾ NA, 109-4/985, složka obsahuje i záznam o předpokládaných objektech ghetta, které měly být navštíveny.
- ⁴⁵⁾ Kurt PÄTZOLD, Erika SCHWARZ, Tagesordnung: Judenmord. Die Wannseekonferenz am 20. Januar 1942. Berlin: Metropol, 1992, s. 107.
- ⁴⁶⁾ NA, 114-2/56, Heydrich na K. H. Franka a Böhmeho, Verordnung über die Maßnahmen zur Unterbringung der Juden in geschlossenen Siedlungen, 21. 2. 1942.
- ⁴⁷⁾ V té době byly v činnosti již vyhlazovací tábory Chełmno (Povartí) a Belžec (GG), jednotlivé jednotky zvláštního nasazení Einsatzgruppen posílaly svá pravidelná hlášení o likvidační činnosti na okupovaných územích. Himmler dostal od Hitlera volno v zacházení se Židy (viz jeho zápis v deníku: „Judenfrage – als Partisanen auszurotten“).
- ⁴⁸⁾ Saul FRIEDLÄNDER, Die Jahre der Vernichtung. Das dritte Teich und die Juden 1939–1945, München: C. H. Beck, 2006, s. 370.
- ⁴⁹⁾ YVA, O7.CZ – 61, Měsíční zpráva ŽNO Praha o činnosti v době od 1. 5. 1942 do 31. 5. 1942 [Monatsbericht der Jüdischen Kultusgemeinde Prag, über deren Tätigkeit in der Zeit vom 1. bis 31. Mai 1942], s. 10, 1. 6. 1942.
- ⁵⁰⁾ Transporty I/1 (2. 6. 1942) a I/2 (4. 6. 1942) z Berlína do ghetta Terezín.
- ⁵¹⁾ Jakákoliv zmínka chybí i v tzv. týdenních a měsíčních situačních zprávách pražské židovské náboženské obce. Viz: YVA, O7.CZ, k. 61 (období od 28. 3. 1942 do 28. 6. 1942).
- ⁵²⁾ Egon REDLICH: Zítřka jedeme synu, pojedeme transportem. Deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942 – 22. 10. 1944. K vydání připravil a úvodní studii, vysvětlivky a ediční poznámku napsal Miroslav Kryl, Brno: Doplněk, 1995, s. 123.
- ⁵³⁾ Alena DOBIŠOVÁ, Heydrichiáda a její odraz v Malé pevnosti a ghettu Terezín. In: Terezínské listy 20, Ústí nad Labem: Památník Terezín, 1992, s. 102–103.
- ⁵⁴⁾ Günther DESCHNER, Reinhard Heydrich, Statthalter totaler Macht. Frankfurt am Main: Ullstein, 1987, s. 237. Břežany byly arizovány prezidentu nestomického curkovnického koncernu Ferdinandu Bloch-Bauerovi.
- ⁵⁵⁾ NA, 110-4/144, Lina Heydrichová na K. H. Franka, 17. 1. 1944. Památník Terezín má k dispozici několik vzpomínek k práci vězňů v Panenských Břežanech. Památník Terezín (dále PT), A 11479, Bedřich Král a A 8004, Jan Jech (Bernfeld).
- ⁵⁶⁾ PT, A 6741, A 11676, Ota Hostovský, 23. 5. 1982, dále A 8225, Laš Viktor, 18. 11. 1991.
- ⁵⁷⁾ PT, A 3863, deník Evy Roubíčkové, záznamy z června 1942. Srv. PT A 20/2005, Tätigkeitsbericht 1. 9. – 31. 9. 1942. Zde se v oddílu věnovaném zemědělství mluví o „transportech ovcí“ do Terezína.
- ⁵⁸⁾ NA, 110-4/482, Zpráva pro Vůdce za období od května do 1. září 1942. Zpráva uvádí, že v tomto období bylo zatčeno 3 188 osob a stannými soudy v Praze a Brně odsouzeno k smrti zastřelením 1 357 osob, z toho 892 osob v Čechách a 395 na Moravě.
- ⁵⁹⁾ NA, HBma 2838, matrika zemřelých Praha 1942. K počtu mrtvých v Praze viz: <http://www.lidice.cz/obec/historie/kobyliska/13.html> (1. 5. 2012).
- ⁶⁰⁾ Peter LONGERICH, Himmler. Biographie, s. 588.
- ⁶¹⁾ NA, 109-9/15, Řeč H. Himmlera před důstojnickým sborem divize SS „Das Reich“ ve výcvikovém prostoru Fallingb., 19. 6. 1942.
- ⁶²⁾ Např. Ino ARNDT, Wolfgang SCHEFFLER, Organisierter Massenmord an Juden in Nationalsozialistischen Vernichtungslagern. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, roč. 24, sešit 2, München: IfZ, 1976, s. 105–135. http://www.ifz-muenchen.de/helfarchiv/1976_2_1_arndt.pdf (30. 4. 2012).
- ⁶³⁾ Terezínská on-line databáze: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/index.php> (30. 4. 2012).

ACTING REICHPROTECTOR IN BOHEMIA AND MORAVIA AND THE TEREZÍN GHETTO

*Tomáš Fedorovič, Terezín Memorial
Summary*

This article seeks to summarize the key stages portraying Heydrich's share in the ghettoization of not only the Protectorate Jews in the newly created Terezín Ghetto. By taking over office from the recalled von Neurath, Heydrich actually managed to concentrate in his hands all the powers crucial for a radical solution of the Jewish question. The article outlines Heydrich's attitude to other officials representing the NS-party organizations and security agencies vis-à-vis the Jewish question in the Protectorate. It also briefly mentions his share in adopting the legal regulations against the Jews or the decree issued in February 1942 ordering placement of the Jews in closed settlements. It was primarily the Wannsee conference (in January 1942), chaired by Heydrich himself, that figured prominently among the major events in this respect and which put the Terezín Ghetto on the map of the Nazi Solution of the Jewish Question. The events following the assassination of Reinhard Heydrich eventually affected the destiny of the interned Jews in the Terezín Ghetto only partly; they influenced primarily their labor deployment at the chateau in Panenské Břežany or during the burial of the executed men from Lidice.

DER STELLVERTRETENDE REICHSPROTEKTOR VON BÖHMEN UND MÄHREN UND DAS GHETTO THERESIENSTADT

*Tomáš Fedorovič, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Dieser Beitrag versucht die wichtigsten Etappen zusammenzufassen, die Heydrichs Anteil an der Ghettoisierung nicht nur der Protektoratsjuden im neu geschaffenen Ghetto Theresienstadt betreffen. Heydrichs Amtsübernahme nach dem abberufenen von Neurath bedeutete, dass sich in seinen Händen die gesamte notwendige Entscheidungsbefugnis zur radikalen Lösung der Judenfrage konzentrierte. Der Artikel untersucht auch Heydrichs Verhältnis zu den übrigen Vertretern von Partei und Sicherheitsdienst in Bezug auf die Judenfrage im Protektorat. Kurz erwähnt wird ebenfalls sein Anteil an den gesetzlichen, die Juden betreffenden Maßnahmen bzw. an der im Februar 1942 erlassenen Verordnung zur Unterbringung der Juden in abgeschlossenen Siedlungen. Zu den wichtigen Ereignissen, die das Ghetto in Theresienstadt im Rahmen der Lösung der Judenfrage in die entsprechenden Grenzen verwiesen, gehörte vor allem die Wannseekonferenz, die im Januar 1942 unter dem Vorsitz von Heydrich stattfand. Das Geschehen, das mit dem Attentat auf R. Heydrich zusammenhing, beeinträchtigte die Schicksale der im Ghetto Theresienstadt internierten Juden nur teilweise, es betraf vor allem ihren Arbeitseinsatz am Schösschen in Panenské Břežany bzw. zur Beerdigung der hingerichteten Männer aus Lidice.

ČETAŘ OTAKAR ZEITHAMMEL – ODBOJ VE VLÁDNÍM VOJSKU

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav

Po smrti zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha rozpoutali nacisté teror, jemuž padly za obět tisíce českých vlastenců. Z nich 536 zemřelo pod palbou katů za branou Kobyliské střelnice v Praze. Jedním ze zastřelených byl četař Vládního vojska Otakar Zeithammel, aktivní účastník protinacistického odboje. Jeho tragický osud dokazuje, že představa o Vládním vojsku jako formaci kolaborující s nepřítelem se nezakládá na realitě. Naopak, Zeithammel nebyl jediným příslušníkem protektorátního vojska, který položil život na německém popravisti, řada dalších navíc padla, když se po nuceném odsunu do severní Itálie přidala k tamním partyzánům. Na druhé straně byli za spolupráci s nepřítelem, pokud je známo, odsouzeni pouze dva „vladaři“, generálové Jan Obručník a Libor Vítěz. Skutečným zrádcem byl přítom pouze první z nich, u Vítěze lze hovořit spíše o politické neprozřetelnosti než cílené kolaboraci.¹⁾

Otakar Zeithammel se narodil 8. února 1917 v Dervente (později Jugoslávie, či v meziválečném období správněji SHS)²⁾ do rodiny českého inženýra Otto Zeithammela. Po obecné škole navštěvoval pět let reálné gymnázium. V roce 1936 jej pozvali k odvodu a prohlásili schopným vojenské služby. Do jeho osobní karty uvedli, že je české národnosti, svobodný a že se hlásí k římskokatolickému vyznání.

Vojenskou prezenční službu nastoupil 1. října 1936 k dělostřeleckému pluku 305 v Táboře. Dne 15. dubna 1937 jej povýšili na svobodníka a 15. října téhož roku na desátníka. Hodnosti četaře se dočkal již po několika měsících, třetí „pecuku“ dostal 15. dubna 1938. Za normální situace by měl odejít do zálohy 30. září 1939, ovšem vzhledem k mezinárodní krizi v souvislosti s Mnichovem, mobilizaci a stavu branné pohotovosti státu setrval v armádě na původně neplánovaném cvičení. Zeithammel se rozhodl v armádě zůstat a od 1. března 1939 byl převeden do stavu dělesloužících poddůstojníků. V tu dobu však zbývalo okleštěnému Československu pouhých čtrnáct dnů existence.

Mladý četař patřil k těm, kteří nebyli po likvidaci československé branné moci posláni do civilních povolání, ale 1. července 1939 jej převzalo do stavu nově vzniklé Vládní vojsko. Otakara Zeithammela zařadili k 7. praporu Vládního vojska v Josefově, kde sloužil dva roky. Dne 31. července 1941 byl přemístěn k 1. praporu do Prahy, což pro něj bylo nesporně výhodnější, protože v hlavním městě bydlel v bytě společně s otcem a sestrou Blaženou na adrese Přístavní 1, dnes Strakonická 23/1564.

Rodina ovdovělého inženýra Otto Zeithammela (14. 4. 1882 Zahradka), rady Ředitelství státních drah a Otakarova otce, se zapojila do odboje celá. Se synem a dcerou Blaženou (17. 11. 1914 Praha), úřednicí Svazu pro mléko a tuky a předválečnou studentkou sochařství, doma ukryli dva příslušníky britského

Královského letectva. V říjnu 1941 poskytli ubytování Jaroslavu Zafoukovi a Jihoafričanu Rogeru Bushellovi, kterým se podařilo uprchnout ze zajateckého tábora v Německu. P/O Jaroslav Zafouk byl sestřelen nad Nizozemskem 17. července 1941, v noci 9. října se mu podařilo utéci při vlakovém přesunu z tábora Offlag XC v Lübecku. S Bushellem vytrhali prkna z podlahy vagonu a riskantně se spustili mezi koleje. Vlakem, v němž se ukryli, se dostali do Drážďan a pak do Mostu. V Praze se skrývali téměř sedm měsíců, nejdříve u Zafoukova kamaráda Karla Subory, potom u Zeithammelových.³⁾ Zafouk se s Blaženou Zeithammelovou znal již z předválečného období a požádal ji o pomoc, protože u svých příbuzných úkryt hledat nemohl – musel předpokládat, že jeho blízcí budou sledováni gestapem. Zeithammelovi neváhali oběma letcům poskytnout azyl a za spolupráce se Zafoukovými příbuznými jim opatrovat i potraviny. O jejich tajných podnájemnících vědělo pouze několik lidí, mezi nimi bohužel i přítel Blaženy Miloslav Kraus, bývalý důstojník předmnichovské armády. Jeho osoba se stala středobodem nadcházející tragédie. Zeithammelovi mu zcela důvěřovali, s Blaženou se znal již z předválečné doby, měli k sobě blízko a dokonce snad byli zasnoubeni. Rovněž dlouholetá služba v československé armádě vyvolávala dojem, že jde o spolehlivého muže. To však byl osudový omyl.

Miloslav Kraus se narodil 3. února 1902 v Lounech. 16. září 1920 byl odveden jako dobrovolník k pěšímu pluku 46. Záhy se stal aspirantem Vojenské akademie v Hranicích na Moravě a 1. září 1922 byl povýšen na poručíka, současně jej převedli k dělostřeleckému pluku 3 v Olomouci. Od 1. srpna 1923 působil u dělostřeleckého oddílu 251. v Bílině. V průběhu služby si zdokonaloval vzdělání odbornými kurzy, v říjnu a listopadu 1924 prošel plynovým kurzem v Olomouci, v dubnu a květnu 1925 kurzem pro orientační důstojníky. 30. dubna 1927 jej přemístili k dělostřeleckému oddílu 252 v Domažlicích, 31. ledna 1929 se dočkal povýšení na nadporučíka, 1. února 1933 na kapitána. V té době byl ve funkci zatímního velitele baterie, od 30. června toho roku působil v Domažlicích a 31. října jej zde jmenovali velitelem 2. baterie.

Dne 15. dubna 1934 převedli kapitána Krause k dělostřeleckému oddílu 261 v Rožňavě, již 19. listopadu však nastoupil do topografického kurzu v Praze a mezi 18. srpnem 1935 a 30. březnem 1936 pracoval jako topograf ve Vojenském zeměpisném ústavu. Od 31. března se vrátil k dělostřeleckému pluku 10 v Lučenci, kde sloužil až do obsazení zbytku českých zemí a vzniku Protektorátu Čechy a Morava, ovšem s dvěma výjimkami. První bylo umístění u velitelství Ženíšské skupiny I v Parkáni mezi 8. květnem až 31. říjnem 1936, druhou přeložení do Banské Štiavnice, kde působil mezi 7. lednem a 14. červencem 1938. V průběhu let strávených v Lučenci byl Miloslav Kraus 1. listopadu 1936 povýšen na štábního kapitána.⁴⁾

Podle svědků se Kraus snažil o převzetí do stavu armády Slovenského státu, ale po kratší době jej podobně jako drtivou většinu důstojníků českého původu ze Slovenska vyhostili a vrátil se do Čech. Podobně jako někteří další důstojníci rozpuštěné československé armády nastoupil od léta 1941 do zaměstnání u Kata-

Rodina Zeithammelových, zleva Blažena, uprostřed otec Otto a vpravo Otakar v uniformě Vládního vojska. Vojenský historický ústav

strálního měřicího úřadu v Praze II, po mezidobí úřednické činnosti v Lounech.

Nacistická okupace umožnila proniknout na povrch nejtemnějším součastem Krausovy osobnosti, jeho další jednání muselo bývalým nadřízeným, kteří jej označovali za muže pevného charakteru, inteligence a kázně, způsobit šok.

Již roku 1939 totiž vstoupil do nechvalně proslulé organizace Vlajka, podle některých poválečných svědků tak učinil na žádost lounské odbojové skupiny Mafie. Je ovšem otázkou, zda prolhaný štábní kapitán jenom neoklamal další ze svých obětí. Kraus totiž vystupoval jako odbojář nebo dokonce agent britské tajné služby i v následujících letech, a to tak přesvědčivě, že se mu podařilo získat důvěru řady lidí, kteří na ni těžce doplátili.⁵⁾

Jeho spolupracovníci v Katastrálním úřadu později vzpomínali, že projevoval velký zájem o soukromé rozhovory kolegů, a části z nich již tehdy začal být podezřelý. Jak vyšlo najevo při poválečném vyšetřování, Kraus spolupracoval se Sicherheitsdienstem a podal udání na řadu lidí. Již krátce po jeho nástupu do pražského zaměstnání gestapo zatklo dva z jeho kolegů bývalých důstojníků, štábního kapitána Dr. Ing. Blaháka a nadporučíka Čermáka, kteří byli na konci roku 1940 uvězněni za poslech zahraničního rozhlasu. Další muže z oddělení zatkli 21. ledna 1942.⁶⁾ Po válce si vybavovali, že Kraus si o povaze jejich soukromých rozhovorů na pracovišti dělal potají poznámky do notýsku a jedním úředníkem byl také přistižen při podivném telefonním rozhovoru, kdy do aparátu sděloval krycí znaky. Major gšt. Josef Kužel po válce potvrdil, že v jeho procesu za rozšiřování zpráv zahraničního rozhlasu figurovali jako svědkové štábní kapitán Miloslav Kraus

Dům, v němž bydleli Zeithammelovi, vedle vchodu je připomíná kamenná pamětní deska.

Foto autor

a podplukovník gšt. Teodor Kaisler.⁷⁾ Kužel dosvědčil, že Kraus při odpovědích na otázky soudce vyskakoval do pozoru se vztyčenou paží a výkřikem: „*Heil Hitler*“. S odzbrojující drzostí pak řekl manželkám odsouzených, že jejich muže lituje. Z důstojníků, uvězněných v tomto případě, se nedožil osvobození podplukovník generálního štábu Ferdinand Houdek⁸⁾, který zemřel roku 1943 v Terezíně.⁹⁾ Krausovu zradu zaplatili životem také Jaroslav Šťastný¹⁰⁾ v koncentračním táboře Osvětim roku 1942 a Ing. Klimeš o rok později v káznici.¹¹⁾

Miloslav Kraus Zeithammelovi přesvědčil, že je spolupracovníkem britské Intelligence Service. Naprosto cynicky zneužil faktu, že Blažena Zeithammelová se s ním scházela již od roku 1934 a zcela mu důvěřovala. Od rodiny se tedy dozvěděl, že v jejich bytě našli azyl oba uprchlí britští letci. Kraus informaci okamžitě předal německé tajné policii a 19. května 1942 do bytu vpadlo gestapo, které oba skrývající se letce zatklo. Do vazby uvrhlo i inženýra Zeithammela, jeho dcera byla opakovaně zvána k výslechům a uvězněna jen o několik dní později. Součástí razie se stalo i zatčení úředníka Ing. Vojtěcha Přídala (11. 12. 1909 Příkazy) a jeho manželky Ludmily (25. 8. 1914 Praha, rozená Kratochvílová), povoláním učitelky a blízké kamarádky Blaženy Zeithammelové. Manželé Přídalovi byli totiž také zasvěceni do ukrývání dvojice příslušníků RAF. Miloslav Kraus ve stejné době zmizel a objevil se až po několika dnech s tvrzením, že jej gestapo drželo ve vazbě

Vojtěch a Ludmila Přidalovi. Vojenský historický ústav

v Lounech. Tragédií zatčené rodiny Zeithammelovy a manželů Přidalových bylo rozpoutání krvavých represí v období druhého stanného práva, jehož soukolí smetlo i je. Četaře Zeithammela zatklo pražské gestapo 8. června v rodinném bytě ve smíchovské Přístavní ulici, téhož dne byl suspendován a 16. června propuštěn ze stavu Vládního vojska.

Otakar Zeithammel byl společně s otcem a sestrou Blaženou popraven v Kobyliské střelnici (nyní městská část Praha 8) v úterý 30. června 1942 v půl osmé večer. Ve stejnou dobu padli pod kulky katů na střelnici i manželé Přidalovi. Podle dostupných údajů byla těla zavražděných převážena ke zpopelnění do krematoria Praha-Strašnice a popel likvidován. Díky odvaze vlasteneckého správce krematoria se však popel uchoval a oběti nacistického běsnění tak našly místo posledního odpočinku před budovou obřadní síně krematoria.

Pozoruhodné byly osudy obou zatčených letců. Roger Bushell, předválečný advokát, se stal organizátorem slavného „Velkého útěku“ ze zajateckého tábora Stalag Luft III v Saganu, uskutečněném 25. března 1944. Němcům se jej však podařilo bohužel dopadnout a pro výstrahu ostatním zajatcům ho s padesáti dalšími uprchlými letci zastřelili. Jaroslav Zafouk válku přežil a po únoru 1948 odešel i s manželkou do exilu v západní Evropě. Zemřel 1. března 1991.¹²⁾

Miloslav Kraus projevil mimořádnou mravní otrlost, neboť Radechovskému, kolegovi Blaženy Zeithammelové, ještě v červnu 1943, tedy dlouho po její popravě tvrdil, že je Blažena naživu, že byla deportována do koncentračního tábora v oblasti Berlína, kde ji s pomocí odbojářů dotuje potravinami. Radechovského se

Jaroslav Zafouk.
Národní archiv

později snažil přimět ke schůzce s pracovníci gestapa, ale ten se již měl na pozoru a veškeré kontakty s nebezpečným Krausem přerušil.¹³⁾ Pět popravených odbojářů však nemělo být posledními oběťmi Krausovy kolaborace. V roce 1942 udal syny své bytné, bratry Krebsovy, za poslech zahraničního rozhlasového vysílání, jeden z nich byl za heydrichiády rovněž popraven.

Bezohledným zneužitím důvěry Otto Zeithammela se mu podařilo proniknout do několika odbojových skupin, o jejichž činnosti podával zprávy sicherheitsdienstu. V důsledku jeho zrady bylo zatčeno dvacet osm lidí, z nichž několik skončilo na popravišti a další zemřeli následkem věznění.

V roce 1944 Miloslav Kraus projevil snahu vstoupit do Vládního vojska, začal tedy navštěvovat jeho Generální inspektorát a podával zprávy i z tohoto prostředí. Kromě zmíněných případů byl po válce obžalován i za celou řadu dalších udání.

Osud tohoto zrádce byl po válce neuvěřitelný. Po osvobození byl zatčen a jeho případ vyšetřoval Mimořádný lidový soud v Praze, k procesu však nedošlo. Miloslav Kraus totiž přestal komunikovat s okolím a vězeňský lékař došel k závěru, že u něj propukla vážná duševní choroba. Vězeň úplně přestal vnímat okolí, takže ho umístili do psychiatrické léčebny v Praze-Bohnicích, kde jej pozorovali po několik následujících let.¹⁴⁾ Krausovi rodiče žádali roku 1948 o jeho propuštění do

Roger Bushell (1910–1944) před válkou. Ve slavném filmu *Velký útěk* hrál jeho postavu Richard Attenborough. Převzato ze stránky rogerbushell.com

domácí péče, omlouvali synovo jednání za války dědičným zatížením duševními chorobami, argumentovali, že domácí péče zdravotní stav zlepší, i tím, že od něj potřebují pomoc na zahradě! Soud samozřejmě této nehoráznosti nevyhověl.

V roce 1950 se však případem začala zabývat Státní prokuratura, jež v dopise z 12. dubna zaujala stanovisko, podle něhož by byl výkon nejvyššího trestu na Miloslavu Krausovi plně odůvodněný. Státní prokurátor zdůraznil odborné stanovisko, podle něhož je obviněný schopen obhajoby a zároveň oprávněnou obavou, že před vynesením rozsudku se jeho stav opět zhorší natolik, že nebude možné určit, zda je skutečně nemocen nebo své potíže simuluje. Státní prokuratura sestavila 5. května 1950 žalobu, v níž jej vinila z kontaktů s příslušníky SD, z udání šestnácti spolupracovníků včetně bývalých důstojníků československé armády, z udání bratrů Krebsových a zapříčinění smrti jednoho z nich, z udání a následné popravky rodin Zeithammelových a Přidalových, z agenturní práce proti českému odboji, z podávání zpráv o situaci ve Vládním vojsku a z verbování dalších spolupracovníků *sicherheitsdienstu*.¹⁵⁾

Spis však nemohl být obviněnému předložen, neboť 15. května 1950, krátce poté, co se dozvěděl, že řízení proti němu se obnovuje, u něj nastalo zhoršení zdravotního stavu, nereagoval na snahy o komunikaci a máváním rukama dával najevo, že neslyší, co se mu říká.

Jediná známá fotografie zrádce Miloslava Krause pochází z roku 1921. Vojenský historický ústav

Státní soud jej 22. února 1952 za vojenskou zradu a veřejné násilí odsoudil k trestu smrti. Kraus ve vězení zahájil 22. března hladovku, jejíž smysl odmítl odůvodnit, přivolaný lékař pak nařídil zahájit nucenou umělou výživu, pokud ji neukončí. Od 25. března měl zavedenu žaludeční sondu, jíž do něj vpravovali hovězí polévku a vajíčka. Absurdním paradoxem je mýtus provázející Krause dodnes. V některých publikacích je totiž tento odporný bezcharakterní zrádce zcela mylně označován za hrdinu protikomunistického odboje a jeho hladovka vydávána za příkladnou ukázkou morální pevnosti tváří v tvář totalitě.

Na výši trestu neměl jeho zoufalý krok žádný vliv, rozsudek potvrdil svým výrokem Nejvyšší soud 4. dubna 1952. Odvolání zamítl jako nedůvodné, neboť odsouzený se dopouštěl trestné činnosti po dlouhou dobu, spáchal řadu trestných činů a způsobil smrt nejméně patnácti občanů ČSR.¹⁶⁾

Pokud snad do té doby trvaly pochybnosti o jeho duševním stavu, dopis na rozloučenou rodičům je jasným důkazem jeho racionální mysli, a přesvědčuje, že svou duševní chorobu po léta skutečně úspěšně simuloval. Ukazuje však současně jeho pokřivené uvažování. Prosil totiž rodiče, aby za něj požádali o milost a zdůraznili, že chce své chyby odčinit tím, že bude pracovat pro Státní bezpečnost!

Miloslav Kraus byl oběšen na nádvoří věznice Praha-Pankrác 7. června 1952

v 5.04 hod., vězeňský lékař konstatoval jeho smrt v 5.12 hod. Odsouzený zemřel mlčky, nepronesl žádná poslední slova.¹⁷⁾ Zástupcům ministerstva spravedlnosti se viditelně ulevilo, v jedné zprávě o průběhu popravy totiž uvedli, že existovaly obavy z Krausova chování, k nimž vedl jeho předchozí dlouhý simulovaný pobyt v psychiatrické léčebně.¹⁸⁾ Podle dostupných údajů byla rakev s jeho ostatky pohřbena v šachtovém hrobě v Praze-Ďáblicích.¹⁹⁾

Tragický osud rodiny Zeithammelových dnes připomíná pamětní deska na domě, v němž žili, skrývali oba uprchlé letce a kde také byli v důsledku věrolomné zraedy zatčeni. Mezi nájemníky domu už bohužel není nikdo, kdo by Otakara Zeithammela, jeho otce či sestru pamatoval.²⁰⁾ V současné době tak už nelze přesně určit, v kterém z bytů v domě Zeithammelovi bydleli a kde se po dlouhé měsíce skrývali Bushell se Zafoukem. Autorovi těchto řádků se přes veškeré úsilí nepodařilo najít ani někoho z jejich širšího příbuzenstva. Statečnou smíchovskou rodinu tak dnes připomínají jen dochované archivní záznamy a jediná známá fotografie.

Poznámky

¹⁾ NA, f. Národní soud, Jan Obručník a Libor Vítěz, Výpovědi svědků a obžalovaných a rozsudek.

²⁾ V některých materiálech se nesprávně uvádí Dřevěnice, okres Jičín.

³⁾ Jiří RAJLICH, Na nebi hrdého Albionu 2. Cheb 2005.

⁴⁾ VÚA-VHA Praha, f. Kvalifikační listiny, Miloslav Kraus.

⁵⁾ Ivo PEJČOCH, Vojáci na popravišti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1985.

⁶⁾ ABS, f. Vyšetřovací spisy, V-5730, Miloslav Kraus, výpověď štábního kapitána Jaroslava Chylie.

⁷⁾ Kaisler zemřel dříve, než mohl být po válce obviněn z kolaborace.

⁸⁾ Ferdinand Houdek (19. 8. 1892 Hrazená Lhota u Vlašimi – 27. 6. 1942 Osvětim). Za první světové války jako poručík rakouské armády upadl do ruského zajetí a vstoupil do čs. legií. V letech první republiky sloužil v čs. armádě. Jako účastník odboje v rámci Obrany národa byl v únoru 1940 zatčen gestapem a vězněn v Terezíně a Osvětimi, kde zahynul.

⁹⁾ ABS, f. vyšetřovací spisy, V-5730, Miloslav Kraus. Výpověď majora gšt. Josefa Kužela.

¹⁰⁾ Jaroslav Šťastný (25. 5. 1894 Stará Boleslav – 1942 Osvětim-Březinka) byl po zatčení převezen 5. 9. 1942 do Terezína a odtud odvezen 26. října do Osvětimi, kam transport dorazil 4. listopadu. Neznámého dne na sklonku roku 1942 zde Jaroslav Šťastný zahynul.

¹¹⁾ Tamtéž, Obžalovací spis Státní prokuratury z 5. května 1950.

¹²⁾ Informace z badání Jiřího Rajlicha.

¹³⁾ ABS, f. vyšetřovací spisy, V-5730, Miloslav Kraus. Výpovědi Ing. Jaroslava Kvapila, Marie Šimerkové, Vlasty Christové a Jaroslava Radechovského z 22. 8. 1945.

¹⁴⁾ SOA Praha, f. Mimořádný lidový soud Praha, Miloslav Kraus.

¹⁵⁾ NA, f. Státní soud, Obžalovací spis Státní prokuratury z 5. 5. 1950.

¹⁶⁾ Tamtéž, Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze 4. 4. 1952.

¹⁷⁾ Tamtéž, Zpráva o výkonu trestu smrti.

¹⁸⁾ NA, f. Klosův archiv, Zpráva o výkonu trestu smrti nad Miroslavem Krausem.

¹⁹⁾ Rozhovor s badatelem Markem Janáčem 20. února 2009.

²⁰⁾ Rozhovory s obyvateli domu Strakonická 23/1564 na jaře 2012.

SERGEANT OTAKAR ZEITHAMMEL – RESISTANCE IN THE GOVERNMENT TROOPS

*Ivo Pejčoch, Military History Institute
Summary*

After Nazi occupation and after the disbanding of the Czechoslovak Army its remnants were transformed into what was called the Government Troops, a corps radically reduced both in armaments and manpower. However, many members of the Government Troops had later joined the Nazi resistance movement, and some of them paid for their activities with their lives. One member of the Government Troops, sergeant Otakar Zeithammel was shot dead in the Kobylysy execution ground during the second martial law period.

Born on February 8, 1917 in a family of a technical engineer, Otakar Zeithammel was a grammar school graduate who had an elder sister Blažena. In 1941 Zeithammel Sen., his son and daughter hid in their apartment in Prague's Smíchov district two RAF airmen, Roger Bushell and Jaroslav Zafouk who had escaped from a POW camp. Unfortunately, Miloslav Kraus, Blažena Zeithammelová's fiancé and former Czechoslovak Army officer, proved to be a traitor and denounced the hideout of the two pilots to the Gestapo. The pilots were arrested together with the whole Zeithammel family. During the martial law all the three family members were shot dead in the Kobylysy execution ground on June 30, 1942.

After the war, Nazi collaborator Kraus was arrested, sentenced to death and executed in Prague-Pankrác on June 7, 1952.

The Zeithammel family is commemorated by a special commemorative plaque displayed on the house where they had hidden both RAF airmen.

UNTEROFFIZIER OTAKAR ZEITHAMMEL – WIDERSTANDSKAMPF IN DER „REGIERUNGSMILITÄR“

*Ivo Pejčoch, Institut für Militärgeschichte
Resümee*

Nach der Okkupation und der Auflösung der tschechoslowakischen Armee kam es zu einer Transformation ihrer Reste zur sogenannten „Regierungsmilitär“, das waren in der Ausrüstung und Personenzahl radikal reduzierte Streitkräfte. Im Verlaufe des Krieges schloss sich eine ganze Reihe von Angehörigen dieser „Regierungsmilitär“ der antifaschistischen Widerstandsbewegung an, und nicht nur einer bezahlte diese Aktivitäten mit dem Leben. Während des zweiten Ausnahmezustands wurde auf dem Schießplatz in Prag-Kobylysy auch ein Regierungssoldat, der Unteroffizier Otakar Zeithammel, standrechtlich erschossen.

Er wurde am 8. Februar 1917 in einer Ingenieursfamilie geboren, absolvierte das Gymnasium und hatte eine ältere Schwester namens Blažena. Im Jahr 1941 verbargen Vater, Sohn und Tochter Zeithammel in ihrer Wohnung in Prag-Smíchov die beiden RAF-Flieger (Royal Air Force) Roger Bushell und Jaroslav Zafouk, die aus einem Gefangenenlager geflohen waren. Leider war der Verlobte von Blažena Zeithammelová, Miloslav Kraus, ehemaliger Offizier der tschechoslowakischen Armee, ein Verräter und zeigte das Versteck der beiden Piloten bei der Gestapo an. Diese verhaftete die Flieger und die ganze Familie Zeithammel. Im Rahmen des herrschenden Standrechts wurden alle drei Familienmitglieder am 30. Juni 1942 auf dem Schießplatz in Prag-Kobylysy erschossen.

Kollaborateur Kraus wurde nach dem Krieg verhaftet, zum Tode verurteilt und am 7. Juni 1952 in Prag-Pankrác hingerichtet.

An Familie Zeithammel erinnert eine Gedenktafel an dem Haus, in dem sich die beiden Angehörigen der RAF versteckt hatten.

Za historičkou Alenou Hájkovou

Když do Památníku Tereziín dorazila zpráva, že 2. srpna 2012 zemřela historička Alena Hájková, zaskočilo nás to všechny, kteří jsme ji znali. Patřila ke generaci historiků, kteří s námi široce spolupracovali, mnohým z nás nezištně radila a pomáhala v odborné práci. Vnímali jsme ji jako skromného člověka s obrovskou erudicí a rozhledem, velmi jsme si jí vážili.

Alena Hájková, rozená Divišová, se narodila 11. října 1924 v Praze-Vysočanech. Když začala druhá světová válka, nastoupila do učení na dámskou krejčovou. Měla řadu přátel, a to i mezi Židy, kteří postupně byli internováni a odjížděli do Tereziína. Rozhodla se jim pomáhat potravinami a léky a podílela

se na ukrývání těch Židů, kteří odmítli nastoupit do transportu. V březnu 1944 byla zatčena, vězněna v pankrácké věznici a od června i v Policejní věznici Terezín. Záhy ji však deportovali do Ravensbrücku, prošla dále pracovními tábory Schlieben a Altenburg. Osvobozena byla na útěku z pochodu smrti americkou armádou.

Po válce vystudovala historii a provdala se za Miloše Hájka. V letech 1960 až 1965 byla odbornou asistentkou na katedře společenských věd ČVUT a dalších pět let vědeckou pracovnící Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje. Po roce 1970 se stala odbornou referentkou na ministerstvu národní obrany a v roce 1977 odešla do důchodu. Po dlouhá léta se zabývala dějinami československého domácího odboje, zvláště jeho levicové části. Za pomoc židovským přátelům v době okupace českých zemí nacistickým Německem obdržela v roce 1992 od Státu Izrael titul Spravedlivá mezi národy.

Od 70. let minulého století Alena Hájková aktivně spolupracovala s Památníkem Terezín a přes třicet let se podílela na jeho různých projektech. Pro svou erudici byla v 90. letech minulého století přizvána k práci na vytváření stálých expozic a výstav, zejména k dějinám Policejní věznice Terezín, ale též k tématu Terezín v tzv. konečném řešení židovské otázky 1941–1945. Stála i při zrodu stálých národních expozic v Osvětimi a v Ravensbrücku realizovaných Památníkem Terezín. V roce 1988 vydala s Dušanem Tomáškem knihu *Poslední poprava v Terezíně*.

Po celá léta spolupráce s Památníkem Terezín se snažila zaplňovat bílá místa terezínské historiografie, čehož jsme byli svědky na terezínských konferencích a seminářích. Publikovala řadu článků a studií v Terezínských listech a v letech 1994–2004 působila i v jejich redakční radě. Pomáhala také vzdělávacímu oddělení Památníku Terezín při seminářích a workshopech se školní mládeží. Je nutné připomenout též její významný podíl na vytváření databáze bývalých vězňů Policejní věznice Terezín zpřístupněné veřejnosti v roce 2011.

V Aleně Hájkové odešel mimořádně čestný, pracovitý a spolehlivý člověk. Buďe nám chybět.

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Projekty *Školákem v Protektorátu a Za pomníčky*

V roce 2010 zahájili pracovníci vzdělávacího oddělení Památníku Terezín v úzké spolupráci s jeho historickým oddělením a externisty z řad pedagogů a historiků práci na projektu nesoucím název *Školákem v Protektorátu*. Jeho stěžejní ideou je snaha přiblížit mladším generacím realitu nacistického totalitního režimu v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu, který je jim nejbližší – na školním prostředí. Záměrem projektu je ukázat dnešní školní mládeži, jakým způsobem byli nacistickým režimem postihováni stejně staří žáci a studenti v období existence protektorátu a jak by mohli být postiženi také oni samotní, kdyby žili v jeho totalitním režimu. Kromě pokusu o představení obecné situace v tehdejší školské praxi pracuje projekt také s konkrétními projevy krajní represe vůči české školní mládeži, v níž nemalou roli sehrála i věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti.

Z práce na projektu vzešly tři hlavní výstupy. Prvním je workshop o roli věznice gestapa v Malé pevnosti v perzekuci školní mládeže se zasazením do celkových souvislostí přístupu okupantů ke školství a dění v protektorátě. Metodika workshopu byla vypracována ve dvou verzích: pro žáky českých základních škol ve věku 12–15 let a druhá pro 16–18letou středoškolskou a učňovskou mládež. Workshop je v případě zájmu pedagogů zařazován do programu školních skupin, které přijíždějí do Památníku Terezín na semináře zajišťované jeho vzdělávacím oddělením. Druhým výstupem jsou sady pracovních listů k samostatné práci v expozici Muzea Malé pevnosti pro české školní skupiny, které přijíždějí do Terezína na exkurze nezajišťované vzdělávacím oddělením, a jejichž pedagogové jim chtějí klasickou prohlídku muzea ozvláštnit aktivitou, která je založena na skupinové práci. Třetím a veřejně přístupným výstupem projektu je webová stránka nesoucí stejný název jako celý projekt, která je rozdělena na dvě hlavní části. První je určena učitelům, kteří v ní objeví množství podpůrného materiálu v případě, že se rozhodnou vyučovat o protektorátním totalitním režimu na příkladu školství. Naleznou zde také ke stažení již hotové metodické modely (modelové hodiny), k nimž je přiložen bohatý didaktický materiál (výpovědi pamětníků v psané i filmové podobě, fotografie, dobové dokumenty, pracovní listy apod.). Druhá část webové stránky je určena školní mládeži. Podle jednoduchého rozdělovníku se v ní každý současný školák může s přihlédnutím ke svému věku a typu navštěvované školy dostat do sekce, jež je věnována škole, do které by chodil v době protektorátu. Texty, které jsou psány s ohledem na věk uživatelů, jsou doplněny rozsáhlým obrazovým materiálem i dobovými rozhlasovými nahrávkami. Tvorbě webové stránky, která byla zveřejněna v letošním roce, předcházely několikaleťtý výzkum a navázání spolupráce s mnoha archivy, muzei i dalšími institucemi, které svolily k použití a zveřejnění kopií vybraného materiálu (dokumentů, fotografií sbírkových předmětů apod.), který spravují. Projekt byl realizován s finančním přispěním mezinárodní organizace International Coalition of Sites of Conscience, již je Památník Terezín akreditovaným členem. Webová adresa projektu je <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz>.

Společný hrob obětí pochodu smrti v Horní Blatné. Foto Pavel Straka, listopad 2011

Dalším novým počinem, který začal být realizován vzdělávacím oddělením Památníku Terezín v průběhu roku 2011, je projekt s názvem Za pomníčky. Ten si klade za cíl postupně zdokumentovat současný stav míst bývalých nacistických táborů a masových hrobů obětí nacismu na území dnešní České republiky a zmapovat, zda jsou na těchto místech instalovány pomníčky, případně pamětní desky, které připomínají jejich existenci. Zjištěné informace jsou pak zveřejňovány na webové stránce, jež byla spuštěna na začátku letošního roku (její adresa je <http://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz>). Snahou projektu je upozornit na méně známá místa utrpení obětí nacismu, zvýšit informovanost veřejnosti v oblasti tématu o nebezpečí nacistické ideologie i totalitních režimů vůbec a v neposlední řadě též prohloubit historické povědomí a vědomí obyvatel sledovaných lokalit o místech, ve kterých žijí. Zjištěné skutečnosti by také měly sloužit odborníkům zabývajícím se sledovaným tématem, vzpomínkovou kulturou a místy historické paměti a pedagogům, kteří je mohou využít v práci na školách. Průzkum byl nejdříve prováděn prostřednictvím obecních a městských úřadů v místech, kde se přímo, anebo v jejich blízkosti, sledované lokality nacházejí. Jejich pracovníci byli formou dotazníku požádáni o zodpovězení otázek, které se týkaly současného stavu objektu našeho zájmu, a o pořízení fotodokumentace. Mnohdy přes ně přirozeně docházelo k získání kontaktů na další místní instituce či fyzické osoby z řad pamětníků, anebo regionálních badatelů, kteří se tématem zabývají. Kontaktována byla i některá vytipovaná regionální muzea, školy apod. Shromáždě-

Odhalení pamětní desky na pražském zámečku Jenerálka 11. června 2012. Na snímku projev historika Památníku Terezín Mgr. Dalibora Krčmáře. Foto Jan Špringl

vání a ověřování informací tímto způsobem probíhalo zhruba v prvním pololetí roku 2011. Po vyčerpání možností získat údaje korespondenční cestou bylo přikročeno k fázi, během níž vybraní odborní pracovníci Památníku Terezín podnikali cesty do míst, o kterých se nepodařilo shromáždit žádné aktuální údaje, anebo ke kterým nebyla získána fotodokumentace. Do konce roku 2011 pak byly shromážděny informace o přibližně 200 místech bývalých nacistických táborů a hromadných hrobů. Tento výzkum probíhající v průběhu loňského roku byl uskutečněn za finanční podpory Nadačního fondu obětem holokaustu. Na první, průzkumnou fázi projektu by měla navázat fáze vzdělávací. Jeho určitým vedlejším produktem by mělo také být iniciování veřejné diskuze o možném instalování pomníčků či pamětních desek v místech, kde se zatím žádné nenacházejí. V této věci se již podařilo dosáhnout určitých dílčích úspěchů, neboť na základě inspirace tímto projektem byla odhalena pamětní deska na pražském zámečku Jenerálka, který sloužil v letech 1942–1944 jako internační tábor pro děti rodičů zatčených či zavražděných německým okupačním bezpečnostně represivním aparátem. Jeho instalování se ujala Městská část Praha 6 ve spolupráci s Mezinárodním baptistickým teologickým seminářem, který v současné době v Jenerálce sídlí.

Jan Špringl, Památník Terezín

K osudu lidických dětí¹⁾ Ze sbírkových fondů...

Ze 105 lidických dětí bylo po skončení války nalezeno pouze sedmnáct. Většina z těch, které zahynuly, byla zavražděna počátkem července 1942 ve vyhlazovacím táboře v Chełmnu v Polsku. V pojezdých plynových komorách, uzavřených nákladních autech s výfukovými plyny zavedenými dovnitř, tam zahynulo 82 dětí z Lidic. Před transportem do Chełmna byly vězněny v Lodži, v táboře zřízeném v prostorách bývalé textilní továrny (Gneisenausstrasse 41).

Životní podmínky v tomto táboře byly kruté. Svědčí o tom dochované dopisnice odeslané lidickými dětmi příbuzným do protektorátu. Ve sbírkách Památníku Tereziín je uložena jedna z nich. Napsala ji 1. července 1942 babičce a dědečkovi do Dobrovic patnáctiletá Emílie Pelichovská,²⁾ která v Chełmnu zahynula i se svým desetiletým bratrem Václavem. Emílie z Chełmna psala:

Milá babičko a dědečku!

Srdečný pozdrav z Polska bez otce a matky zasílá Venoušek a Emilka. Naším majetkem je to co máme na sobě a ani to již nemá moc trvanlivost. Proto vás prosíme o nějaké staré šaty botky punčochy prádlo a nějaký Venouškovi kalhoty a košily punčochy boty a kabát a hlavně bych vás prosila o jídlo, chleb aneb nějaký budák³⁾ budem spokojený. Také kdybyste mohli nám zaslat nějaké německé koruny, dopisní papíry, šicí potřeby, hřeben a utěrák lžičky a jiné potřeby. Nepsali vám snad tatínek a maminka, jak to vypadá v Lidicích. Napište nám co nejdříve, neboť nevíme jak dlouho se zde [zůstaneme].

Prosila bych vás o splnění našeho přání a zašlete nám to v balíku a nějakou tašku přidejte abychom to měli kam dát. Zbohem Ema

Václav Pelichovský, otec Emílie a Václava, byl popraven s ostatními lidickými muži 10. června 1942 v Lidicích. Matka Magdalena Pelichovská, roz. Černá, byla vězněna od 14. června 1942 až do osvobození v koncentračním táboře Ravensbrück. Jediná z rodiny přežila.

Eva Němcová, Památník Terezín

Poznámky

- ¹⁾ Použitá literatura: Eduard STEHLÍK, Lidice. Příběh české vsi. Vydáno pro Památník Lidice, 2004; Jolana MACKOVÁ, Ivan ULRYCH: Osudy lidických dětí (vzpomínky, svědectví, dokumenty), Nymburk Vega-L, 2003.
- ²⁾ Památník Terezín, Sb. pozůstalostí, karton 21, A 6662, Dopisnice Emílie Pelichovské.
- ³⁾ Pečivo z kynutého těsta plněné švestkami a mákem, např. kladenský buďák.

Dana KASPEROVÁ: Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín

Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2010

ISBN: 978-80-7308-327-4

Židovská problematika za druhé světové války se v posledních letech stává velice vyhledávaným a aktualizovaným tématem. Vznikají četné monografie, studie a články zabývající se osudem židovského etnika, a to nejen jako celku, ale i jako národních menšin. I to je důvodem, proč se čím dál častěji přistupuje k výzkumu zaváděných protizidovských opatření na území protektorátu a s tím úzce související eliminací Židů z většinové společnosti. Tato diskriminační opatření později vyústila v nařízení shromáždit veškeré židovské obyvatelstvo protektorátu v nově vzniklém ghettu Terezín. Zde se vězni po celou dobu jeho existence snažili vypořádat s tamními, pro život téměř až nesnesitelnými podmínkami.

V dosud zpracované terezínské tematice převládala povětšinou snaha vylíčit fungování nacistické správy, respektive židovské samosprávy, a poukázat tak na tíživý osud terezínských vězňů. Pozornost historiků se však v posledních letech ubírá k výzkumu, v počátcích spíše ilegální, později již tolerované kulturní činnosti a jejího využití zejména při tak zvané zkrášlovací akci terezínského ghetta. Nemenší rozmach v posledních letech zažívá i zájem o dětskou problematiku a život nejmenších terezínských vězňů. Dosud na toto téma vznikaly jen dílčí studie a statě, avšak souhrnnou monografií, jež by se zabývala řadou aspektů, tolik typických právě pro terezínské ghetto, se nepodařilo zpracovat.

Teprve v roce 2010 vydala Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze publikaci Dany Kasperové pod názvem *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Autorka, jež vystudovala na FF UK obor pedagogiky a která se zabývá zvláště otázkami obecné pedagogiky, teorií výchovy a dějinami výchovy a vzdělávání, využila pro zpracování této syntézy nejen výsledky své dizertační práce věnované výchově a vzdělávání židovských dětí, ale i některých svých dřívějších odborných statí.¹⁾ Od roku 2005 působí Dana Kasperová na katedře pedagogiky a psychologie na Fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci. Za její dosud nejpřínosnější dílo můžeme považovat publikaci *Dějiny pedagogiky*, která vyšla v roce 2007.²⁾

Autorka během zpracování dané problematiky využívala řadu cenných a pro tento účel doposud ještě ne zcela využitých archivních pramenů, uložených zejména v Národním archivu v Praze, Památníku Terezín a v Židovském muzeu. Kromě toho také navštívila Yad Vashem Archives v Jeruzalémě a využila tamních archiválií, což celou práci po zásluze posouvá do vědecké roviny. Dana Kasperová rovněž neopomíná konfrontovat tyto archivní materiály s četnými vzpomínkami přeživších terezínských vězňů a dalšími písemnými pozůstalostmi osobního charakteru, což přidává na autentičnosti celé práce. Mimo jiné využila ve své studii i četné prameny práva, komentované sbírky či statistické zprávy, které se již dříve staly podkladem pro zavádění protizidovských opatření a zejména vylučo-

vání židovských dětí z německých a českých protektorátních škol. Pro dokreslení dobové atmosféry využila autorka denní tisk Židovské listy (Jüdisches Nachrichtenblatt) publikované v letech 1939–1942, dále pak časopisy a dobové učebnice. Při zpracování takto obsáhlého tématu nebylo možno opomenout ani již dříve vydané publikace a články předních odborníků a historiků na danou problematiku. Díky takto důkladně provedené heuristice se autorce podařilo využít značné části dostupné literatury a poznatků, které byly již dříve zpracovány. Za všechny stojí zmínit alespoň syntézu dvou historiků a zároveň vězňů přeživších terezínské ghetto Město za mřížemi od autorské dvojice Karel Lagus a Josef Polák.³⁾

V úvodní kapitole, nazvané „Konečné řešení židovské otázky“ v Protektorátu Čechy a Morava, se Kasperová snaží uvést čtenáře do židovské problematiky. Seznamuje je krátce s otázkou včasného vystěhování z území protektorátu, kde postupně docházelo k zavádění diskriminačních opatření. Ta také záhy vyústila ve vyloučení Židů z veřejného a hospodářského života, zbavení jejich občanských práv a svobod a nakonec i života.

Obsah druhé kapitoly Vzdělávání židovského žactva ČSR před Mnichovem 1938 a v Protektorátu Čechy a Morava, která je z větší části výsledkem analyticko-syntetického zpracování pramenného materiálu, dokládá, že prvorepublikové židovské žactvo preferovalo návštěvu veřejných československých a německých škol před školami v židovském národním duchu. Za pomoci řady tabulek podává autorka přehled počtu židovských žáků navštěvujících obecné, měšťanské a střední školy ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Navzdory silnému židovskému asimilačnímu hnutí v Čechách a na Moravě se představitelům sionistického proudu podařilo založit několik soukromých škol v židovském národním duchu. Na těchto školách, i přes snahu zavést hebrejštinu jako vyučovací jazyk, byla zvolena čeština, a to z důvodu, že hebrejsky hovořila jen malá skupina Židů tak dobře, aby jejich děti mohly být v tomto jazyce vzdělávány.

Postupným vylučováním židovských dětí z návštěvy škol zahájila první výraznou regulaci již vláda druhé republiky, která se tak do jisté míry snažila vyhovět tlaku nacistického Německa. Na základě jejího výnosu z února 1939 byli z německých středních škol vyloučeni cizinci židovského náboženského vyznání. Zanedlouho následovalo vydání dalších výnosů, které zakazovaly všem židovským studentům návštěvu nejprve německých škol středních a později, od školního roku 1939/1940 německých škol všeho druhu. Bylo otázkou času, kdy stejným způsobem bude řešena situace i na českých protektorátních školách. Eliášova vláda zprvu schválila návrh vládního nařízení o nuceném sdružení Židů za předpokladu, že vznikne jakési oddělené židovské školství, které by řídil a na které by dohlížel nově ustanovený Svaz židů. Tento vládní návrh však nakonec pro odpor říšských orgánů přijat nebyl. Místo něj došlo k vydání nařízení říšského protektora, jež upravovalo klíčovou pozici říšských orgánů nad protektorátním židovstvem. Nedlouho poté začala otázku návštěvy českých protektorátních škol židovskými žáky řešit i protektorátní vláda. Výsledkem tohoto jednání byl výnos ministerstva školství a národní osvěty o zákazu přijímat ži-

dovské žáky od počátku školního roku 1940/1941 do škol s českým vyučovacím jazykem. Pro vyučování židovských žáků tak byly určeny jen soukromé židovské školy v Praze, Brně a Moravské Ostravě. Přes všechny výhrady a komplikace spojené s návštěvou škol byla židovským žákům ponechána alespoň nějaká možnost povinnou školní docházku dokončit. Vše se však změnilo po nástupu Emanuela Moravce do funkce ministra školství a národní osvěty, který na konci července roku 1942 vydal výnos o zákazu veškerého vyučování židovských dětí v protektorátu. Tímto nařízením tak bylo ukončeno nejen školní vyučování židovského žactva na židovských soukromých národních školách, ale zakázáno i veškeré domácí vyučování. Nyní jedinou možností, jak dosáhnout vzdělání, byla forma ilegálního vyučování.

Poslední část této kapitoly se věnuje otázce vzdělávání židovských dětí v třetí říši v letech 1939–1942. Na základě komparativní metody došla Kasperová k závěru, že *některá školská protizhidská nařízení byla v protektorátu připravena a realizována podle podobných principů a v přibližně stejném časovém horizontu jako v třetí říši.*⁴⁾

Třetí kapitola s názvem Podoby ghetta a směřování terezínské výchovy se již blíže věnuje proměně ghetta Terezín a jeho funkcím stejně jako úloze židovské samosprávy. Ta se prostřednictvím oddělení Péče o děti a mládež snažila dětským vězňům v rámci omezených možností ulehčit život v ghettu. Autorka v další části analyzuje pohled vychovatelů na terezínskou výchovu a snaží se srovnávat výchovné principy v dosud zachovaných zprávách. Soubor 34 zpráv dospělých, kteří v ghettu pracovali s mládeží, byly předneseny v Terezíně v létě 1943 u příležitosti prvního výročí terezínských domovů v L 417. Dokumenty, jejichž společným tématem byla výchova dětí a mládeže v podmínkách terezínského ghetta, rozdělila Kasperová do několika základních skupin podle charakteru a zaměření sdělení. První skupina zpráv se zaměřovala na ideové směřování, vedoucímu buď k sionistické tradici či moderním asimilačním myšlenkovým a společenským proudům. Druhou skupinu tvořily zprávy o obecných výchovných cílech a prostředcích. Obsahem těchto úvah bylo posilování jak myšlenky individuální, tak kolektivní výchovy. Hovořilo se o výchově *v*, ale i *pro* společenství, neboť výchova k pospolitosti, jež ale neznamenala potlačení individua, se stávala jedním z hlavních terezínských výchovných cílů. Přesto tu panovalo jisté napětí mezi obecnými ideály a svobodou dítěte, a proto spor o jednotný výchovný ideál byl přítomen po celou dobu trvání ghetta. Třetí okruh zpráv tvořily úvahy o sociálních a zdravotních podmínkách v jednotlivých domovech tak, aby se všemi silami podařilo zlepšit vnější podmínky pro růst a vývoj dětí.

Čtvrtá kapitola, jež nese název Výchovná činnost v terezínských dětských a mládežnických domovech, seznamuje čtenáře se vznikem terezínských domovů. Ty vznikaly primárně z potřeby zajistit nezaopatřené děti pobývající v kasárnách, jejichž rodiče během dne pracovali na oddělených pracovištích v terezínském ghettu. Významné postavení mezi všemi zastával český chlapecký domov L 417 v budově bývalé terezínské školy. Od července 1942 sloužil jako uby-

tovna pro chlapce ve věku od deseti do patnácti let. Jednotlivé místnosti fungovaly jako samostatné jednotky, jako jednotlivé domovy – heimy. Mezi nimi sehrával po celou dobu existence terezínského ghetta specifickou úlohu právě domov číslo jedna. Od ostatních se lišil již tím, že si tamní chlapci vytvořili vlastní samosprávu – republiku ŠKID, nazvanou podle sovětského projektu z 20. let minulého století *Škola imeni Dostojevskogo*.

Řád, který do domova vnesl jeho vychovatel a pedagog Valter Eisinger, přinášel velký úspěch a těšil se nebývalé oblibě. Škidovci, jak si obyvatelé domova číslo jedna říkali, si kromě vlastního vedení, které dohlíželo na jeho chod, vytvořili i vlastní hymnu, vlajku a vydávali úspěšný časopis VEDEM. Jelikož legální vyučování nebylo v terezínském ghettu nikdy povoleno, přistoupili učitelé a vychovatelé k tajnému vyučování v rámci takzvaných učebních kroužků. V jednotlivých domovech probíhaly jednotlivé přednášky, besedy, ale hlavně výuka různých školních předmětů jako dějepis, zeměpis, matematika apod. O terezínském vyučování se nedochovaly žádné přímé dokumenty, a tak vše, co víme, pochází z deníkových záznamů dětí i dospělých a ze vzpomínek a sdělení přeživších terezínských učitelů a žáků. Celou akci, jak se shodují jednotlivé výpovědi, komplikovala nejen ilegalita a obavy z prozrazení, ale i znalosti dětí ovlivněné návštěvou školy před válkou, a nemenší problém též představoval nedostatek učebních pomůcek.

V komparaci s chlapeckým domovem L 417 sehrál důležitou roli i domov českých dívek ve věku osm až šestnáct let, označený L 410. Kasperová zde poukazuje na častější problémy v souvislosti se společným životem v pospolitosti, než vykazovaly domovy chlapců. Jedním z důvodů mohlo být i to, že psychicky vyspělejší dívky prožívaly realitu terezínského ghetta jinak. Naopak shodným jevem bylo kladení důrazu na zajištění příznivějších životních podmínek, na udržování čistoty a pořádku v domovech apod. Také v domově číslo 28 došlo k ustanovení samosprávy, k přijetí hesla, znaku a hymny tak, jako tomu bylo u chlapců na jedničce. Pedagogickou činnost v dívčím domově zajišťovala malířka Friedl Dicker-Brandeisová, která se využitím moderní metody vyučování kreslení snažila podporovat a rozvíjet spontánní výtvarné projevy dětí a zároveň vyzdvihoval roli skupiny ve vyučování.

Pátá, závěrečná kapitola, nazvaná Singularita šoa a otázka výchovy, se stala spíše jakousi úvahou o otázce hranic ne-sdělitelného, singularity šoa a tázání se po možnostech zpracování tragické zkušenosti lidstva, respektive člověka v koncentračním táboře. Kasperová, která se přiklání k názoru, že koncentrační tábory jsou součástí historické zkušenosti lidstva, jež nesmíme popírat a vyhýbat se jí, se opírá o tvrzení M. Petříčka. Ten soudí, že svědectví chápané jako autentické vyprávění, se stává základním prostředkem uchopení jinak neuchopitelného.⁵⁾ Při zamyšlení nad ztrátou individuality v koncentračním táboře se autorka opírá o pojetí psychologa Frankla, který tvrdí, že člověk postupně ztratil nejen důvěru v civilizaci, kulturu i v sebe sama, ale zároveň označuje *proces přeměny subjektu v objekt jako nejcharakterističtější podstatu existence v koncentračním táboře*.⁶⁾

Na závěr této kapitoly se Kasperová zamýšlela nad otázkou výchovy po Terezínu, jež vyvolává diskuzi, jak mohla moderní civilizace a kultura selhat a jak zabránit tomu, aby se totéž již příště neopakovalo. Ona sama se však přiklání k požadavku Adorna, který zastává argument, že prvotní ve výchově této společnosti je požadavek, aby se události spojené s Osvětím již nikdy neopakovaly. *A proto výchova po Terezínu nesmí, vědoma si svých hranic, vzdát zásadní úkol – výchovu k zodpovědné, světu otevřené, tolerantní, ale i kritické a občansky angažované osobnosti.*⁷⁾

Celou studii v závěru doplňuje vhodně zvolená obrazová příloha, přehledný a heuristicky vyvážený seznam pramenů a literatury, seznam užitých zkratek, jmenný a věcný rejstřík a nezbytné anglické resumé, což dohromady vytváří dojem komplexnosti této syntézy.

Autorka současně v ediční poznámce vysvětluje čtenáři, proč se přiklonila k právě zvolenému způsobu psaní slov žid a protektorát s malým počátečním písmenem, aby tak předešla možné kritice, neboť dosud neexistuje jednotné a striktní pravidlo pro psaní těchto slov.

V souhrnném výčtu nelze opomenout ani množství tabulek o počtech židovských studentů, kteří navštěvovali v tom kterém období různé druhy škol. Někdy má však čtenář při četbě objasňujících údajů ve vlastním toku textu pocit, že je až příliš svázán čísly a procenty. Naopak velice praktické bylo využití souhrnného přehledu protižidovských perzekučních opatření ve školské oblasti v Protektorátu Čechy a Morava v období let 1939–1942 a stejně tak i přehled o školských protižidovských nařízeních zavedených jak v třetí říši, tak v protektorátu ve stejném období.

Čtenář také jistě ocení výborně logicky členěnou práci a autorkou vhodně zvolený interdisciplinární přístup, na základě kterého se jí podařilo vysledovat nejen diskriminační opatření uplatňovaná vůči protektorátnímu židovskému obyvatelstvu, a to i ze strany českých úřadů, nýbrž se úspěšně pokusila i o interpretaci specifik terezínské výchovy, cílů, metod a prostředků výchovné činnosti terezínských vychovatelů.

Proto práce Dany Kasperové, která si předsevzala zpracování problematiky vzdělávání židovských dětí a mládeže v Protektorátu Čechy a Morava v období let 1939–1941 a činnost v ghettu Terezín v letech 1941–1945, zcela splňuje její záměr a je velkým přínosem a inspirací pro další badatele, kteří by se dané problematice v budoucnosti věnovali.

Jana Havlínová, Památník Terezín

Poznámky

¹⁾ Dana KASPEROVÁ, Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1942. In: *Pedagogika*. 2005, č. 3, s. 217–230.

Dana KASPEROVÁ, Reformně pedagogické otázky za zdmí ghetta Terezín. In: T. Kasper (ed.), *Německé a reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty – analýza, komparace*. Liberec: Technická univerzita. 2008, s. 152–163.

- Dana KASPEROVÁ, Theresienstädter Erziehung. Versuch einer pädagogischen Untersuchung. In: S. Höhne, M. Nekula, M. Tvrđík, I. Cvrkal (ed.). Brücken. Praha: Lidové noviny. 2005, s. 269–290.
- ²⁾ Tomáš KASPER, Dana KASPEROVÁ, Dějiny pedagogiky. Praha: Grada. 2008.
- ³⁾ Karel LAGUS, Josef POLÁK, Město za mřížemi. Praha: Naše vojsko. 1964.
- ⁴⁾ Cit.: Dana KASPEROVÁ, Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. 2010, s. 83–84.
- ⁵⁾ Dana KASPEROVÁ, c. d., s. 181–182.
- ⁶⁾ Cit.: Dana KASPEROVÁ, c. d., s. 185.
- ⁷⁾ Cit.: Dana KASPEROVÁ, c. d., s. 189.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2011

Únor

14. – 15. 2.

Ve městech Dráždany a Terezín proběhlo jednání v rámci výročního setkání CRIC (Cultural Heritage and the Reconstruction of Identities after Conflict) „Místo klamání, zamlčování a vzpomínání: Theresienstadt a Terezín – od roku 1941 do dneška“.

24. 2.

Divadelní představení „Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou“ předvedl studentský divadelní soubor Femme Fatale v půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren.

Březen

4. – 6. 3.

Mezinárodní seminář pro učitele „Jak vyučovat o holocaustu“ se konal v bývalých Magdeburských kasárnách.

10. 3.

Ve foyeru kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná výstava obrazů „Tichá společenství“ Marie Blabolilové.

Záběr z prezentace projektu „Digitalizace sbírek a databáze osob perzekvovaných nacistickým režimem“ v Národním archivu v Praze

16. 3.

V Národním archivu v Praze se uskutečnila prezentace projektu Památníku Terezín „Digitalizace sbírek a databáze osob perzekvovaných nacistickým režimem“.

18. – 20. 3.

V bývalých Magdeburských kasárnách proběhl další mezinárodní seminář pro učitele „Jak vyučovat o holokaustu“.

Duben

Byla vydána Výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2010 v českém a anglickém jazyce.

7. 4.

V předsálí kina v Malé pevnosti byla zahájena výtvarná výstava obrazů, soch a grafiky Renata Oggiera „Sekvence“.

Autor výstavy obrazů soch a grafiky „Sekvence“ Renato Oggier

Záběr z vernisáže výstavy obrazů soch a grafiky „Sekvence“ Renata Oggiera

Květen

2. 5.

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového Dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa.

12. 5.

Slavnostní vernisáží byla ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti zpřístupněna veřejnosti výtvarná výstava Luďka Tichého „Loučení“.

13. 5.

V prostoru před Muzeem Malé pevnosti proběhlo za přítomnosti poslankyně Evropského parlamentu Patrizie Toiy, zástupce prezidenta Provincie Milano Ezia Casatiho, zástupce měst Nova Milanese a Paderno Dugnano Rosaria Longonih

a zástupce A.N.P.I. (Národní sdružení partyzánů v Itálii) Cristiny Buraschi slavnostní odhalení Stély pro Terezín autora Giorgia Celibertiho.

Delegáti a autor stély pro Terezín při jejím slavnostním odhalení

Pohled na stélu autora Giorgia Celibertiho

15. 5.

Na Národním hřbitově se konala tradiční Terezínská tryzna za účasti zástupců Senátu a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády a zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl prezident ČR Václav Klaus. Před zahájením Terezínské tryzny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední poprav y v Terezíně dne 2. května 1945.

Záběr z kladení věnců na tradiční Terezínské tryzně

Červen

9. 6.

V předsálí kina Muzea ghetta proběhla jako součást vyhlášení výsledků literární a výtvarné soutěže na téma „Tady se to nemůže stát“, kterou každoročně vyhlašuje Památník Terezín ve spolupráci s Hanou Greenfieldovou a Terezínskou iniciativou, slavnostní vernisáž prací vyhodnocených v této soutěži.

12. 6.

Ve městě Terezín, v kostele Vzkříšení Páně pořádal Institut Rafaela Schächtera koncert „Ludwig van Beethoven, 9. symfonie s Ódou na radost“.

27. 6.

V pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu krankenrevíru proběhl pietní akt k výročí popravy Milady Horákové.

Červenec

7. 7.

Dokumentární výstava „Od té doby věřím na osud... Transporty protektorátních Židů do Běloruska v letech 1941–1942“ byla otevřena vernisáží v prostorách předsálí kina Muzea ghetta.

Srpen

4. 8.

Ve výstavních prostorách IV. dvora byla vernisáží zahájena výtvarná výstava soch Jiřího a Marty Netíkových.

Záběr z vernisáže soch Jiřího a Marty Netíkových

Autor výstavy soch Libor Pisklák

Září

13. 9.

Slavnostní představení knihy „Annika Tetzler – Červená stuha“ proběhlo v půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren.

25. 9.

V prostoru Židovského hřbitova se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

Říjen

13. 10.

Výtvarná výstava soch Libora Piskláka byla zahájena slavnostní vernisáží v před-sáli kina Muzea ghetta.

Záběr z představení dětské opery „Brundibár“ v podání souboru DRDS Praha

Záběr ze setkání bývalých vězňů ghetta u příležitosti 70. výročí vzniku ghetta

16. 10.

K 70. výročí vzniku terezínského ghetta se uskutečnilo setkání bývalých vězňů. Slavnostní zahájení proběhlo v kulturním domě v Terezíně. Hlavní projev před-

nesl 1. náměstek ministra kultury ČR František Mikeš. Účastníci setkání zhlédli představení dětské opery „Brundibár“ v podání DRDS Praha a Archioni plus orchestru, inscenaci „ŠOA“ v provedení Švandova divadla Na Smíchově a premiéru filmu „Helga – L 520“, animovaného uměleckého dokumentu autorky Helgy Hoškové-Weissové.

Listopad

Byly vydány Tereziánské listy č. 39.

24. 11.

V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena dokumentární výstava projektu Kampania Przeciw Homofobii (PL) „Berlín – Jogjakarta: Od Hitlerova mučení homosexuálů k lidským právům v současnosti“.

Záběr z pietního shromáždění k uctění památky Milady Horákové

Prosinec

22. 12.

Ve spolupráci s Konfederací politických vězňů se v Pamětní síni Malé pevnosti konalo shromáždění k uctění památky Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2011

- Použité zkratky:**
NO Národní osvobození
Rch Roš chodeš
TI Terezínská iniciativa
TL Terezínské listy
Z/N Zpravodaj/Newsletter
- Sborníky:**
Terezínské listy 39/2011 Vyd. Památník Terezín. Praha, Nakladatelství Oswald 2011, 176 s.
- Periodika:**
Národní osvobození Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, ÚV ČSBS 2011, č. 1–26.
Roš chodeš Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2011, č. 11–12.
Terezínská iniciativa Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2011, č. 54–57.
Zpravodaj/Newsletter Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezín Memorial 2011, č. 1–4.
- Adamec Jan Provozní ředitel genocidy. Jaký člověk byl Adolf Eichmann, schopný organizátor masových vražd odsouzený před půlstoletím k trestu smrti? In: Respekt 49/2011, s. 79–81.
- Affinität wider Willen? Hannah Arendt, Theodor W. Adorno und die Frankfurter Schule. Hrsg. Fritz Bauer Institut, Liliane Weissberg. Frankfurt am Main, New York, Campus 2011, 234 s.
- ...a jedna povídka Hanuše Hrona. Poněkud trejfe vánoční povídka. In: TI 57/2011, s. 16.
- Akce Památníku Terezín / Terezín Memorial Activities. In: Z/N 1–3/2011.
- Améry Jean Bez viny a bez trestu. Pokus o zvládnutí nevládnutelného. Praha, Prostor 2011, 192 s.
- Arlt Erika Die jüdischen Gedenkstätten des verlorenen Transports. Langennaundorf, Mühlberg, Riesa, Schilda, Schipkau, Wildgrube, Zeithain, Ehrenmal und jüdischer Ehrenfriedhof Tröbitz. Hrg. Kulturamt des Landkreises Elbe-Elster, Herzberg 2011, 88 s.
- Auschwitz Poems. An Anthology. Selected, prepared and edited by Adam A. Zych. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Muzeum 2011, 560 s.
- Barša Pavel Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu. Praha, Argo 2011, 283 s.
- Běhounek Václav Zelený anton (Plíživé kontravzpomínky). K vydání přípr. Martin Kučera. Praha, Národní archiv 2009, 244 s.
- Bendová Kristýna Příběh mojí babičky. In: NO 16/2011, s. 4.
- Benyovszky Karl – Grünfeld Joseph jun. Obrázky z prešporského geta. Z něm. přel. Lýdia Steinerová-Piovarcsyová. Bratislava, Slovenské Národné Múzeum 1993, 189 s.
- Bewachung und Ausführung. Alltag der Töter in nationalsozialistischen Lagern. Editor Angelika Benz, Marija Vulesica. Berlin, Metropol Verlag 2011, 208 s.
- Bisaga Ewelina – Jastrzębiowska Nel – Maciaszczyk Mirosław Konserwacja dokumentów SS-Hygiene Institut / The Conservation of the SS-Hygiene Institut Documents. Oświęcim, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu / The Auschwitz-Birkenau State Museum in Oświęcim 2011, 62 s.
- Blatman Daniel The death marches. The final phase of nazi genocide. Trans. from the hebrew by Chaya Galai. Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press 2011, 561 s. + 10 s.
- Borská Růžena O Jitce Pilíkové – statečné členice domácího odboje. In: NO 15/2011, s. 7.
- Bořkovicová Hana Píšu a sešit mi leží na kolenou. Praha, Plus 2011, 392 s.

- Brabec Jan** Život plný zájmu. Kdysi zachraňovala lidické děti, dnes pomáhá mladým Čechům. In: Respekt 51–52/2011, s. 50.
- Büchler Robert – Fatranová Gita – Mičev Stanislav** Slovenskí Židia. Fragmenty z dejin židovstva na Slovensku. Editor Muzeum SNP Banská Bystrica. Banská Bystrica, Da-tei 1991, 60 s.
- Byla jsem poslední láska Arnošta Lustiga.** Objevovala se v jeho knihách, byla múzou Arnošta Lustiga. Rozhovor s Markétou Mališovou vedla Dana Emingerová. In: Mladá fronta Dnes – Magazín 5. 3. 2011, s. 4–11.
- Daniček Jiří** Před 66 lety byla osvobozena Osvětim. In: Rch 2/2011, s. 3.
- Dejmková Ivana** Hagibor – Smutná historie jednoho místa v Praze. In: Pražský sborník historický XXXIV. Vydal Archiv hlavního města Prahy, sestavil Václav Ledvinka. Ústí nad Labem, Albis international 2006, s. 183–250.
- Doležalová Lenka** Leo Baeck / Leo Baeck. In: Z/N 1/2011.
Pedagogický seminář v Izraeli / Seminar for teachers in Israel. In: Z/N 1/2011.
- Bakovská Gita** Za ostatními dráty. In: TI 57/2011, s. 13.
- Bauer Jindřich** Homo auxiliaris – cena pro Antonii Militkou. In: TI 54/2011, s. 15.
- Bauer Yehuda** Ústní svědectví a svědectví na videu. In: TI 54/2011, s. 16–17.
- Baxter Ian** Velitel v Osvětimi. Rudolf Höss – nový pohled na tvůrce a velitele koncentračního tábora. Líbeznice, Víkend 2011, 254 s.
- Beerová Michal Maud** Všechno, co kolem vidím, je darem. In: TI 57/2011, s. 4.
- Bezdičková Erika** Moje dlouhé mlčení. Život a holocaust. Brno, Jiří Brauner – Kartuziánské nakladatelství 2010, 93 s.
- Bičák Matouš** Nová soutěž má mladým lidem přiblížit holocaust a tvorbu mládeže v terezínském ghettu. In: <http://www.ikaros.cz>, 14. 9. 2011.
- Pražák Daniel – Tichý František** Terezínský časopis VEDEM na internetu. In: TI 54/2011, s. 17.
- Blatman Daniel** The death marches. The final phase of nazi genocide. Translated from the Hebrew by Chaya Galai. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2011, 561 s. + 10 s.
- Blodig Vojtěch – Kryl Miroslav** Genocida židovského obyvatelstva Čech a Moravy v době nacistické okupace a úloha Terezína. In: Rasismus, antisemitismus, holocaust – Miroslav Kryl a kolektiv, Vydala Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Brno, Doplněk + Vakát 2011, s. 199–218.
- Breger Udo** Zapomenuté ženy. Švýcarská dětská pomoc už není tabu. In: Rch 2/2011, s. 16–17.
- Bukovský Stanislav** Statečný vědec. In: NO 10/2011, s. 7.
- Bullenhuser Damm Memorial** – The site, the victims and the history of commemoration. Published by the Neuengamme Concentration Camp Memorial, Hamburg 2011, s. 68.
- Byl jsem figurkou na šachovnici.** Rozhovor s pětadevadesátiletým Janem Gomolou vedla Lucie Pačeltová. In: Mladá fronta Dnes – Příloha 24. 9. 2011, s. 34–36.
- Cílek Roman – Kraus František R.** Tisíce obyčejných smrtí. Svědectví novináře, který viděl počátky i konce (1933–1945). Praha, P3K 2011, 209 s.
- Cologne during National Socialism.** A short guide through the EL-DE House. Publ. By NS Documentation Centre of the City of Cologne. Köln, Hermann–Josef Emons Verlag 2011, 288 s.
- Časnochová-Vrzalová Jana** Tisíce obyčejných smrtí. In: NO 24/2011, s. 6.
Zemřel Arnošt Lustig. In: NO 6/2011, s. 3.
- Čechlovská Magdalena** Krása stáří. Karel Cudlín fotografoval lidi, kteří přežili koncentrační tábory. V Židovském muzeu vystavuje portréty, v nichž našel krásu stáří. In: Hospodářské noviny 22. 9. 2011, s. 13.
- Čvančara Jaroslav** Pilný kat. Už po pár dnech pražského angažmá Reinharda Heydricha bylo jasné, že musí být odstraněn. In: Reflex 34/2011, s. 34–35.
- Daniček Jiří** Bojovali na domácí frontě. In: NO 12/2011, s. 1.
Terezínská tryzna 2011. In: NO 12/2011, s. 1.
Zbytek evropského svědomí. Nakladatelství Academia vydalo výbor z textů Josepha Rotha napsaných v emigraci In: Rch 11/2011, s. 10.

- Dětství prožila v Terezíně**, teď na to vzpomíná knihou i výstavou obrazů [Annika Tetzner]. In: Mladá fronta Dnes 14. 9. 2011, s. B 3.
- Dojc, Yuri – Krausova, Katya** Last Folio. Textures of Jewish life in Slovakia. New York, Museum of Jewish Heritage. A Living Memorial to the Holocaust – Grunwald Gallery of Art. Bloomington Indiana University 2011, 127 s.
- Doležal Miloš** Nestřílejte, jsem Čech! Vyšlo rozšířené a aktualizované vydání důležité knihy o českém odboji v době heydrichiády. In: Respekt 23/2011, s. 62.
- Dvořák Vladimír** „Je všemu konec, už jsou zde pro mě!“ In: NO 9/2011, s. 8.
- Eichler Pavel** Pomáhal mužům, kteří „šli na Heydricha“. A přečkal mučení. [Bohuslav Bubník]. In: Mladá fronta Dnes 27. 5. 2011, s. 4 A.
- Ellner Vladimír** Památce mého otce. In: NO 24/2011, s. 8.
- Emingerová Dana** Arnošt je pro mě nesmrtelný. In: Mladá fronta Dnes 28. 2. 2011, s. A 3.
- Fedorovič Tomáš** Pracovní nasazení terezínských vězňů v sudetské župě – Prosmysky a Mlékojedy u Litoměřic, Dlažkovice. In: TL 39/2011, s. 103–118.
- Felsch Volkmar** Otto Blumenthals Tagebücher. Ein Aachener Mathematikprofessor erleidet die NS-Diktatur in Deutschland, den Niederlanden und Theresienstadt. Herausgegeben von Erhard Roy Wiehn. Konstanz, Hartung–Gorre Verlag 2011, 538 s.
- Fischer Uta – Wildberg Roland** Theresienstadt. Eine Zeitreise. Berlin, Wildfish 2011, 368 s.
- Flatow Gaby** Hans Krása v berlínské filharmonii. In: TI 54/2011, s. 8.
- Frankl Michal** Oddělení pro dějiny šoa Židovského muzea v Praze v roce 2010. In: TI 54/2011, s. 4.
- Galgociová Jana** Dopis z Poličky. In: TI 55/2011, s. 17.
- Gedenkbuch für die Toten des Konzentrationslagers Dachau.** Hrsg. KZ-Gedenkstätte Dachau – Stiftung Bayerische Gedenkstätten 2011, 1311 s.
- Gerwarth Robert** Reinhard Heydrich. Biographie. Aus dem engl. übers. Udo Rennert. München, Sieler 2011, 478 s.
- Goldbaum Tarabini Fracapanè Silvia** Unearthing Stories of Deportation. In: PastForward Spring 2011. Los Angeles, USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education 2011, s. 15–16.
- Goldstein Leah** Transports to Extinction. Launch of the New Shoah Database. In: Yad Vashem Jerusalem, Vol. 60, January 2011, s. 10–11.
- Gregor Jan** Dluh jménem Lidice. Čeští filmaři pomalu ztrácejí ostych před naší vlastní minulostí. In: Respekt 22/2011, s. 59–61.
- Groman Martin** Z pekla smůla. Atentát na Heydricha se málem nezdařil. In: Respekt 2/2011, s. 71–73.
- Grozdanovičová Doris** Skladby Karla Reinera v Radnicích. In: TI 56/2011, s. 5.
- Lorencová Anna** 70. výročí zahájení transportů židů z českých zemí. In: TI 57/2011, s. 2–3.
- Gruša Jiří** Arnošt Lustig. Sbohem temperamentnímu učiteli moudré vlídnosti. In: Mladá fronta Dnes 28. 2. 2011, s. 10 A.
- Haenel Yannick** Tajný posel Jan Karski. Z franc. orig. přel. Šárka Belisová. Brno, Jota 2011, 164 s.
- Hájková Anna** „Řekla jsem si, že se prostě musím nějak přizpůsobit“. Mladé české ženy v ghettu Terezín. In: Soudobé dějiny, vyd. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR č. 4/2011, s. 603–628.
- Helcl Roman** „Do úkrytu nám teče“. Deník popisuje skrývání před nacisty. Autorovi hanácké obdoby deníku A. Frankové postaví památník. In: Mladá fronta Dnes 9. 6. 2011, s. 6.
- Herman Daniel** Vzpomínka na holocaust. In: TI 55/2011, s. 17.
- Hermannová Eva** Hudba, v každé době potřebná. In: TI 56/2011, s. 5.
- Hledání anděla z Belsenu.** Z deníku Zdenky Fantlové The Times ze dne 16. 4. 2010 přeložila Doris Grozdanovičová. In: TI 54/2011, s. 18–19.
- Holocaust and Genocide Studies** Nr. 1–3/2011, Volume 25. Ed. Richard D. Breitman. Oxford, Oxford University Press – United States Holocaust Memorial Museum, 532 s.
- Holocaust Era Assets.** Conference proceedings. Prague, June 26–30, 2009. Edited by Jiří Schneider, Jakub Klepač, Irena Kalhousová. Prague, Forum 2000 Foundation 2009, 1301 s.

- Holý Jiří – Málek Petr – Špirit Michael – Tomáš Filip** Šoa v české literatuře a v české paměti. Praha, Akropolis 2011, 312 s.
- Horák Ondřej** Arnošt Lustig. Světoznámý prozaik podlehl v 84 letech zákeřné chorobě. In: Hospodářské noviny 28. 2. 2011, s. 11.
Mengele mě poslal na dobrou stranu. Výběr z rozhovorů s Arnoštem Lustigem, které s ním v průběhu let vedl literární redaktor HN. In: Hospodářské noviny – Magazín 13. 5. 2011.
Zemřel ten, který přežil smrt. Zemřel Jorge Semprun, španělský spisovatel, který se snažil přežít to, že přežil Buchenwald. In: Hospodářské noviny 9. 6. 2011, s. 10 + NO 19/2011, s. 6.
- Horynová Hana, roz. Steinsbergová** Kabaret – vzpomínka na ghetto Terezín. In: TI 57/2011, s. 8.
- Hořejš Miloš** Nacistická vize Prahy. Jak měla vypadat česká metropole po německém vítězství? In: Reflex 37/2011, s. 38–44.
Německý archeolog Walter Lung a jeho působení v Protektorátu Čechy a Morava. In: TL 39/2011, s. 119–141.
(Acting in Terezín). In: TI 57/2011, s. 7.
- Hraní v Terezíně**
- Huhn, Ingeborg – Kilian, Ursula – Happ, Sabine** „Es wird alles gut werden“. Der Briefwechsel zwischen dem jüdischen Pharmakologen Hermann Freund und seinem Schüler Willy König 1925 bis 1939. Münster, Aschendorff Verlag 2011, 252 s.
Cesta ke zřízení ghetta v Terezíně. Výročí prvních transportů / The Way to the Establishment of Ghetto in Terezin. Anniversary of the First Transports. In: Z/N 3/2011.
Co bylo předmětem projednávání u zmíněných trestních orgánů? / What was the subject of discussions at these penal authorities? In: Z/N 2/2011.
Karel Poláček a Terezín / Karel Poláček and Terezin. In: Z/N 3/2011.
Komu náležely kompetence k projednávání přestupků vězňů? / Who was authorised to try prisoners' transgressions? In: Z/N 2/2011.
Právo v ghettu Terezín / Law in the Terezin ghetto. In: Z/N 2/2011.
Případ Františka Krause / The case of Frantisek Kraus. In: Z/N 2/2011.
Soud ghetta / Ghetto Court. In: Z/N 2/2011.
Útěky / Escapes. In: Z/N 2/2011.
- Chrástecský Ivo** Otisk ruky Arnošta Lustiga se objeví v terezínské galerii. Tu otevře v objektu Kavalír 2 sklář Jan Huňat nejpozději v polovině letošního roku. In: Litoměřický deník 7. 3. 2011.
Terezín: nahlédnutí do sochařovy kuchyně. Libor Pisklák po dvaceti letech opět samostatně vystavuje v Muzeu ghetta. In: Litoměřický deník 31. 10. 2011, s. 5.
- Vorlíček Janni** Pátrání po zajatcích přineslo náznak úspěchu a Američané se nevzdávají. In: Litoměřický deník 14. 12. 2011, s. 5.
- Chudí v Lodži.** Steve Sem-Sandberg napsal rozsáhlý román o lodžském ghettu. Rozhovor se Steve Sem-Sandbergem vedl Ondřej Horák. In: Hospodářské noviny 18. 5. 2011.
- Jančíková Hana** Židé v Táboře. In: TI 55/2011, s. 12.
Židé v Táboře. Zapomenutá historie židovské komunity. Tábor, 2011, 96 s.
- Já přišel z historie.** Rozhovor s profesorem Ottou Dovem Kulkou vedla Alice Marxová. In: Rch 10/2011, s. 6–7, 17.
- Je třeba zabít Heydricha.** Atentát na zastupujícího říšského protektora měl větší význam, než jsme si mysleli. Jaroslav Čvančara: „Atentát byla záležitost národní existence“. Rozhovor s Jaroslavem Čvančarou vedla Hana Benešová. In: Reflex 21/2011, s. 28–34.
- Jmenuji se Heydrich.** Rozhovor se synem zastupujícího říšského protektora Heiderem Heydrichem vedla Hana Benešová. In: Reflex 43/2011, s. 24–33.
- Kamarádství nebylo prázdňím pojmem aneb VEDEM žije dál.** In: NO 9/2011, s. 7.
- Kalendárium.** Před 100 lety (18. 2. 1911) se ve Vsetíně narodil spisovatel a historik Erich Kulka (původním jménem Erich Schön). In: Rch 2/2011, s. 20.
- Kleker Jiří** Semináře I. stupně pro pedagogy – jaro 2011 / First-grade seminars for teachers – Spring 2011. In: Z/N 2/2011.

- Knotková Irena** Obětavě, bez nároků na ocenění. In: NO 19/2011, s. 4.
- Kolář Jiří** Stateční herci. In: NO 24/2011, s. 6.
- Kónya Peter – Landa Dezider** Stručné dějiny prešovských židov. Editor Židovská náboženská obec Prešov, PVT 1995, 120 s. + 44 s.
- Kosák Michal** Píšu a sešit mi leží na kolenou. Vyšly deníky Hany Beřkovcové. In: Rch 8/2011, s. 11.
- Kosta Jiří** Opus magnum H. G. Adlera o ghettu Terezín. Kritika standardního díla. In: TL 39/2011, s. 66–93.
- Košice a deportácie Židov v roku 1944.** Zborník príspevkov z odborného seminára k 50. výročiu deportácií z Košic (19. máj 1994). Editor Slovenské Národné Múzeum. Košice, RVO VVŠL 1994, 178 s.
- Koukal Pavel** 70 let od Heydrichovy protisokolské akce. In: Litoměřický deník 14. 10. 2011, s. 6.
- Krám Josef** Svědectví o Karlu Poláčkovi. In: NO 1/2011, s. 7.
- Krásá Eda** Defiant Requiem. In: TI 54/2011, s. 9.
- Krasa Edgar (Eda) and Hana** Remember Raphael Schaechter. In: Newsletter 70/2011, s. 14–15. Israel, Beit Theresienstadt, Theresienstadt Martyrs Remembrance Association.
- Kraus Tomáš** Terezínská akademie. In: Rch 7/2011, s. 20.
- Kraus Václav** Máma, maminka. Co když se už nevrátí? Taková byla válka pro nás děti. In: NO 23/2011, s. 8.
Maminka. Taková byla válka pro nás, děti. In: NO 11/2011, s. 8.
Mám nového strýce. Taková byla válka pro nás, děti. In: NO 24/2011, s. 8.
Setkání s nepřitelem. Taková byla válka pro nás, děti. In: NO 8/2011, s. 8.
- Krátký Jaroslav** Historizující slavnosti v Terezíně. Fikce, anebo ožívování tradice? In: Dějiny a současnost – kulturně historická revue 8/2011, s. 11.
- Krčmář Dalibor** Walter Jacobi. „Vysloveně intelektuální typ“ v čele protektorátního SD. In: TL 39/2011, s. 28–53.
- Kryl Miroslav** Kulturní činnost rakouských vězňů v ghettu Terezín (1942–1944). In: TL 39/2011, s. 94–102.
Rasismus, antisemitismus, holocaust. Vydala Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Brno, Doplněk + Vakát 2011, 256 s.
Sladký Theresienstadt? (Ad: Nela Růžičková: Ďáblova osvěta. In: Terezínská iniciativa č. 48, září 2009, s. 14–15). In: TL 39/2011, s. 158–159.
- Kučera Vladimír** Atentát nás ukázal v jiném světle. Bez něj bychom nebyli na straně vítězů. In: Reflex 21/2011, s. 35.
- Kukánová Zlatuše** Seznam osob popravených za prvního stanného práva v Praze ve dnech 28. září až 28. listopadu 1941. Resumé něm. In: Pražský sborník historický XVIII/1985, s. 98–126. Praha, Panorama 1985.
- Kulka Erich** Útěk z tábora smrti. Praha, XYZ 2011, 182 s.
- Kyša Leoš** Plechovka vody jako osud. Paní Michal Efrat ilustruje dětské knihy. In: Hospodářské noviny – příloha 13. 5. 2011, s. 30–32.
- Langhamerová Miroslava** Zpráva o digitalizaci sbírek a databázi bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem v Památníku Terezín. In: TL 39/2011, s. 155–157.
Zpráva o digitalizaci. Památník Terezín vstupuje do nové etapy. In: Rch 5/2011, s. 3 a 18.
- Lanzmann Claude** Šoa. Z franc. orig. přel. Toman Brod. Praha, Prostor 2011, 231 s.
- Lattimer John K.** Hitlerova smrtelná choroba. A další tajemství nacistických vůdců. Praha, Naše vojsko 2011, 331 s.
- Lavrincová Magdaléna** Život zrozený zo smrti. Vydala Magdaléna Lavrincová, Bratislava 2011, 205 s.
- Liebl Petr** Porada JDC o domácí péči pro přeživší ve střední a východní Evropě. In: TI 57/2011, s. 6.
- Lieblová Dagmar** Volary a Nové Město na Moravě. In: TI 56/2011, s. 14.
Zastavení v Terezíně. In: TI 57P/2011, s. 13.
- Lopatová J.** Hledám nějakého pamětníka. In: NO 11/2011, s. 5.

- Lorencová Anna** Němci v Praze! In: TI 55/2011, s. 16.
Wintonovy vlaky na Vyšehradě. In: TI 56/2011, s. 5.
- Ludvíková Miroslava** Činnost Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze s tematikou šoa v roce 2010. In: TI 54/2011, s. 5.
- Lukavec Jan** Příběh jedné knihy (Mein Kampf). In: Literární noviny 20. 1. 2011, s. 20.
Lustig Arnošt Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou: i ten nejslabší může udělit bezprávi lekci. Praha, Mladá fronta 2011, 131 s.
- Majdanek.** Obóz koncentracijny w relacjach więźniów i świadków. Wstęp, wybór i opracowanie Marta Grudzińska. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2011, 271 s. + 1 CD.
- Mališová Markéta – Erben Petr** V sobotu 26. února zemřel v Praze ve věku 84 let spisovatel Arnošt Lustig. In: TI 55/2011, s. 14.
- Marxová Alice** Poslední let Petra Ginze. In: Rch 12/2011, s. 15.
- Melničuk Petr** Dítě s číslem 652. In: Hospodářské noviny – Magazín 15/2011, s. 28–30.
- Mešťan Pavol** Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1948–1992). Bratislava, Slovenské Národné múzeum – múzeum židovskej kultúry 1999, 109 s.
- Mierový život sa zrodil z miliónov obetí** Magdaléna Lavrincová: Život zrozený zo smrti. In: NO 18/2011, s. 6.
- Miková Lisa – Grozdanovičová Doris – Štichová Eva** O Terezínu ve vzdáleném německém městě. In: TI 56/2011, s. 13.
- Milotová Jaroslava – Štěpková Tereza** Z činnosti Institutu Tereziánské iniciativy v roce 2010. In: TI 55/2011, s. 10.
- Motl Stanislav** Cesty za oponu času. 2. díl. Ozvěny lidické noci: archivy, zapomenuté příběhy a pátrání po vinících. Praha, Eminent 2011, 229 s. + 1 DVD.
Čechy vymazat! Reinhard Heydrich a konečné řešení české otázky. In: Reflex 37/2011, s. 32–37.
- Munk Jan** Památník Terezín v roce 2010. In: TI 54/2011, s. 3–4.
- Navara Luděk** Psaní je krása, říkával. Přežil koncentrák a dožil se 84 let. V sobotu zemřel přední český spisovatel Arnošt Lustig. In: Mladá fronta Dnes 28. 2. 2011, s. 2 A.
- (Ne)bolí.** Vzpomínky Romů na válku a život po válce. Editor Jana Kramářová. Praha, Člověk v tísni 2005, 152 s.
- (Ne)bolí.** Metodická příručka pro učitele. Jak vyučovat o genocidě Romů za druhé světové války. Editor Markéta Hajská. Praha, Člověk v tísni 2009, 38 s. + 1 CD.
- Nekonečný.** Profesor Yaleovy univerzity napsal svůj osobní příběh. S Peterem Demetzem vedla rozhovor Hana Benešová. In: Reflex 72/2011, s. 72–77.
- Nemějte žádné zábrany.** Rozhovor s paní Louise Hermannovou vedl Petr Brod. In: Rch 6/2011, s. 6–7.
- Nezbeda Ondřej** Co nelze odpustit. Jean Améry: Bez viny a bez trestu. In: Respekt 38–39/2011, s. 71.
Hemingway z pražské Libně. To nejlepší Lustig napsal v počátcích své tvorby. In: Respekt 10/2011, s. 64–65.
- Osudy a tvorba / Personal Histories and the Making of Art** Přírůstký sbírky Památníku Terezín z let 2004–2009 / Aquisitions to the Terezín Memorial Collection 2004–2009. Text katalogu a koncepce výstavy – Arno Pařík / Exhibition Design and Catalogue Text – Arno Pařík. Vydal Památník Terezín 2010, 58 s.
- Packová Dana** Češi a Židé. Ruth Bondyová srovnává českou a židovskou mentalitu. In: Hospodářské noviny 17. 3. 2011, s. 10.
- Pálka Petr** Kroměříž posedmnácté. In: Rch 2/2011, s. 14.
- Památník obětem holokaustu z Třebenic** Úvod: Jaro Křivohlavý, Tomáš Rotbauer, Josef Otravec. Vydal Nadační fond Kalich – Alexandr Vondra, Město Třebenice 2011, 84 s.
- Památník Terezín chystá digitalizaci sbírkových předmětů.** In: Litoměřický deník 18. 7. 2011, s. 1.
- Paměť a dějiny.** Revue pro studium totalitních režimů č. 1–4/2011. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů ČR 2011.
- Pařík Arno** Poválečná historie ŽOP. Na okraj výstavy v Jeruzalémské synagoze. In:

- Rch 11/2011, s. 12–13, 17.
Židé a Karlín. Na okraj výstavy „Karlín – nejstarší předměstí Prahy“. In: Rch 8/2011, s. 12–13.
- **Novotná Lena A.** Ožívování paměti. Výstava Jehudy Bacona v pražském Českém centru. In: Rch 10/2011, s. 12–13.
- Pasák Tomáš** Pražská protifašistická demonstrace českého studentstva v listopadu 1939 a její důsledky. Resumé něm. In: Pražský sborník historický XVIII/1985, s. 65–97.
- Pavlát Leo** Na paměť rodinného tábora. Vystoupení Leo Pavláta. In: TI 55/2011, s. 2.
- Pejčoch Ivo** Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálně socialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945. Praha, Academia 2011, 507 s. Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – antisemitské tendence v komunistickém Československu. In: TL 39/2011, s. 142–154.
- Pěkný Tomáš** F. R. Kraus viděl počátek i konec. In: Rch 11/2011, s. 7.
Kalendárium. In: Rch 4/2011, s. 20.
Po dlouhém mlčení. In: Rch 3/2011, s. 17 a 20.
TSD počtrnácté. In: Rch 2/2011, s. 17.
- Pick Miloš** „Naděje se vzdát neumím“. Brno, Doplněk 2010, 128 s.
- Pigula Topi** Mácha a tajná nacistická továrna. In: Hospodářské noviny – Magazin 30. 3. 2011, s. 16–17.
- Podbrdsko** XVII/2011. Připravila Věra Smolová a další. Editor Státní oblastní archiv v Praze + Hornické muzeum Praha 2011, 223 s.
- Podskalská Jana** Stačí jenom vystoupit z ulity. Sir Nicholas Winton se zúčastnil premiéry filmu Nickyho rodina. In: Litoměřický deník 22. 1. 2011.
- Poláček Tomáš** „Zamilovanéj jako v patnácti“. In: Mladá fronta Dnes 28. 2. 2011, s. 2 A.
- Prisco Ada** Regina Jonas. Una vita da rabbino. Pavia, Medea 2011, 115 s.
- Projev Dagmar Lieblové v Terezíně.** In: TI 57/2011, s. 2–3.
- Proslov Václava Klause, prezidenta ČR.** In: TI 56/2011, s. 3.
- Prostě jsem řekla ne.** S řeholnicí Annou Magdalenou o létech ve vězení a životě v polském klášteře hovořil Adam Drda a Adam Hradilek. In: Respekt 10/2011, s. 48–50.
- Prozess – Adolf Eichmann vor Gericht / Facing Justice – Adolf Eichmann on Trial.** Hrsg. Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz + Stiftung Topographie des Terrors + Stiftung Denkmal für ermordeten Juden Europas. Berlin 2011, 251 s.
- Przewodnik** po zbiorze relacji i pamiątek znajdujących się w zasobie Państwowe-go Muzeum na Majdanku. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2011, 432 s.
- Přežila Osvětim, přinesla květy těm, kteří štěstí neměli.** In: Mladá fronta Dnes 27. 1. 2011, s. 4 B.
- Rapavá Ivana** Josef Průša – kápo v policejní věznici Terezín. In: TL 39/2011, s. 7–27.
- Rentrop Petra** Torte der „Endlösung“. Das Ghetto Minsk und die Vernichtungsstätte von Maly Trostinez. Berlin, Metropol 2011, 256 s.
- Reuth Ralf Georg** Hitlerova nenávisť k Židům. Klišé a skutečnost. Z něm. přel. Jiří Vodvářko. Praha, Ikar 2011, 319 s.
- Rieger Tomáš** Celibertiho stéla v Terezíně. In: NO 13/2011, s. 6.
Památník Terezín pomůže s výzkumem. In: Litoměřický deník 9. 3. 2011, s. 3.
V Malé pevnosti Terezín odhalí sochu od Itala Giorgio Celibertiho. In: Litoměřický deník 11. 5. 2011.
- Roček František** Ústecká štvance: kniha plná silných příběhů. In: Litoměřický deník 2. 12. 2011, s. 6.
- Roden Rudolf** Spolehni se! Praha, Prostor 2010, 166 s.
- Rodilý Čech, taky Žid** Rozhovor s dirigentem Martinem Turnovským a jeho manželkou vedla Alice Marxová. In: Rch 3/2011, s. 6–7, 9.
- Rosenblum Senek** Přežil jsem varšavské ghetto. Praha, Ikar 2011, 376 s.
- Ross Carlo** Terezín, tři roky v předpekli. Praha, Víkend 2011, 223 s.

- Rotbauer Tomáš – Otravec Josef** Četníci aneb Malé příběhy velké doby. Třebenice, Třebívlice, Čížkovice, AZ Products 2011, 160 s.
- Roth Joseph** Filiálka pekla na zemi. Spisy z emigrace. Praha, Academia 2011, 240 s.
- Rozhovor Anny Lorencové s Dítou Krausovou o nelehkém životě.** In: TI 56/2011, s. 6–9.
- Rozhovor se zařatými zuby.** S Arnoštem Lustigem rozhovor vedla Markéta Mališová. In: Literární noviny 3. 5. 2011, 1, s. 12–13.
- Rozhovor s Olgou Sommerovou** vedla Anna Lorencová. In: TI 54/2011, s. 6–7.
- Securitas Imperii 18 – 1/2011.** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2011, 216 s.
- Securitas Imperii 19 – 2/2011.** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2011, 344 s.
- Sedláčková Darina** Živá paměť. In: Rch 6/2011, s. 7.
- 70. výročí zahájení deportací českých Židů** In: Rch 11/2011, s. 2.
- Seifertová Naďa** Databáze osob perzekvovaných nacistickým režimem / The database of people persecuted by the Nazi regime. In: Z/N 2/2011.
Perzekuce studentů a policejní věznice gestapa v Malé pevnosti v roce 1942. Případ roudnických studentů / Persecution of the students and the role of the Gestapo police prison in the Small Fortress in 1942. Case of the students from Roudnice n. L. In: Z/N 4/2011.
...příběhy dvou studentů... / ...stories of two students... Miroslav Kubík (*7. listopadu 1925); Ema Blažková (31. srpna 1924 – 31. srpna 2003) / Miroslav Kubík (born on 7th November 1925); Ema Blazkova (31st August 1924 – 31st August 2003). In: Z/N 4/2011.
Seminář pro francouzské pedagogy ve spolupráci s památníkem Maison d'Ízieu, Srpen 2011 / Seminar for French teachers in cooperation with Maison d'Ízieu Memorial, August 2011. In: Z/N 4/2011.
Seminář pro pedagogy ze Slovenska / Seminar for Educators from Slovakia. In: Z/N 3/2011.
Setkání bývalých vězňů terezínského ghetta / Meeting of former Terezín ghetto inmates. In: Z/N 4/2011.
Terezínská trýzna 2011 a výročí poslední popravy v Malé pevnosti / Terezin remembrance ceremony 2011 and the anniversary of last execution in the Small Fortress. In: Z/N 2/2011.
- Sem-Sandberg Steve** Chudí v Lodži. Ze švédštiny přeložila Dagmar Hartlová. Praha, Litomyšl, Paseka 2011, 526 s.
- Shashar Aviv** Portrait of the Victims. Margarethe Gertrude (Trude) Herzl Neumann, Jacobus Henricus Kann. In: Yad Vashem Jerusalem. Vol. 60, January 2011, s. 10–11.
- Sheean Vincent** Praha, září 1938. Unikátní reportáž z Čech v září 1938. In: Respekt 40/2011, s. 58–66.
- Shlain Margalit** The Youth Care Department (Jugendfürsorge) in Ghetto Theresienstadt (1942–1945). In: Newsletter 70/2011, s. 7–10. Israel, Beit Theresienstadt, Theresienstadt Martyrs Remembrance Association.
- Schönhausen Benigna** Lebenslinien. Deutsch-jüdische Familiengeschichten: „...wie glücklich können wir sein, dass die Kinder in Sicherheit sind“. Der Weg der Familie Lamfromm aus Augsburg. Ein Zeitzeugenprojekt des Jüdischen Kultur museums Augsburg-Schwaben / Lifelines. German-Jewish Family Stories. „...we can be so glad to know that the children are safe“. The Lamfromm Family of Augsburg. An eyewitness project organized by the Jewish Culture Museum Augsburg-Swabia. Augsburg, Jüdisches Kultur museum Augsburg Schwaben, 2011, 92 s.
- Schlesak Dieter** Capesius, osvětimský lékárník. Praha-Litomyšl, Paseka 2011, 300 s.
- Silberklang David** Murderous Incompetence? IG Farben and the Development of Auschwitz-Birkenau. In: Yad Vashem Jerusalem, Vol. 60, January 2011, s. 14.
- Slavkovští Židé / The Jews of Austerlitz.** Brno, Židovská obec 1998, 72 s.
- Sloužila jsem u Heydrichů.** Příběh Heleny Vovsové, která na zámku v Panenských Břežanech pomáhala Židům přímo za zády ženy zastupujícího říšského protektora. In: Reflex 21/2011, s. 36–39.
- Smolková-Keulemansová Eva** Setkání se studenty v Památníku KZ – Neuengamme. In: TI 56/2011, s. 13.

- Sněm Terezínské iniciativy** 7. dubna 2011 v hotelu DUO. In: TI 55/2011, s. 4–5.
- Solár Marek – Doležal Petr – Kos Vladimír** AFV Photo Album. Bojová technika na území Československa v letech 1938–1968 / Armoured Fighting Vehicles on Czechoslovakian territory 1938–1968. Canfora Grafisk Form & Förlag, Sweden 2011, 224 s.
- Stará Marina** Strach-bez moc-zoufalství-bolest-smrt-zkáza. In: NO: 13/2011, s. 4.
- Steigerwald Karel** Jiný pohled na Reinharda Heydricha. Zobák dravec, prsty pianisty. In: Reflex 21/2011, s. 34–35.
- Straka Pavel** Mezinárodní seminář v Terezíně / The international seminar at Terezin. In: Z/N 1/2011.
Ohlédnutí za výstavami vzdělávacího oddělení PT / A short review of the exhibition of the Terezin Memorial Education Dept. In: Z/N 1/2011.
Vyhlášení výsledků soutěží Památníku Terezín / Announcement of the Results of the Terezín Memorial Competitions. In: Z/N 3/2011.
- Stránský Michal** Život Terezínské iniciativy na stránkách časopisu. In: TI 54/2011, s. 3.
- Stránský Pavel** Ars longa. In: TI 56/2011, s. 10.
- Studená Zdeňka** Bavorští představitelé přijeli navštívit terezínský památník. V den 70. výročí prvního transportu vězňů do Terezína uctili Němci památku obětí. In: Litoměřický deník 25. 11. 2011, s. 3.
Děsivou pravdu si připomněli lidé na Terezínské tryzně. Prezident Václav Klaus včera na Národním hřbitově zdůraznil, že je naší povinností bránit překrucování historie. In: Litoměřický deník 16. 5. 2011, s. 1 a 10.
Ke 102. narozeninám daly děti siru Wintonovi nový rekord. Litoměřické náměstí zaplnily vagonky, sepisovala se petice za udělení Nobelovy ceny míru. In: Litoměřický deník 20. 5. 2011, s. 3.
Střechy Kavalíru II se mají zelenat ještě letos. Rekonstrukce v Terezíně pokračuje. Zhruba za týden se začne pracovat i uvnitř objektu. In: Litoměřický deník 27. 7. 2011, s. 1 a 3.
Zasadili žlutou židovskou hvězdu. Školáci z Třebenic vysadili na počest obětem holocaustu k pomníku žluté krokusy. In: Litoměřický deník 8. 11. 2011, s. 3.
- Sula Dorota** Wychowawczy Obóz Pracy wrocławskiego gestapo 1942–1945. Wałbrzych, Muzeum Gross-Rosen 2010, 88 s.
- Šepel' Aleksandr Dmitrievič** Argument Agresii. Pověst. Kaluga, Izdatel'stvo Grif 2011, 232 s.
- Šiška Miroslav** Jan Karski: Svědek, kterému nechtěli věřit. In: Právo-Magazín 22. 10. 2011, s. 26–29.
- Štichová Eva** „Bez paměti není identity“. In: TI 55/2011, s. 12–13.
Proti zapomínání. In: TI 57/2011, s. 12.
Přátelství přes hranice. In: TI 54/2011, s. 14.
Rozhlas na pomoc proti rasismu. In: TI 57/2011, s. 8.
Setkávání s Lilkou Bobaschovou. In: TI 54/2011, s. 15.
Zmínka o Friedl Brandejsově. In: TI 55/2011, s. 13.
- Štusák Karel** Tachles, Lustig. In: NO 14/2011, s. 6.
V místech krutostí a zla. Nelze odcinit, omluvit, zapomenout. Flossenbürg 2011. In: NO 19/2011, s. 1.
- Švecová Jana** Dívala jsem se do očí Josefu Mengelemu. Od první třídy toužila stát se dětskou lékařkou. Místo toho Marta Kottová učí děti k úctě k lidskému tvoru. In: Litoměřický deník 5. 2. 2011, s. 5.
- Švehlová Petra** V ghettu krále Chaima. Příběh ložského ghetta v jedinečném románovém dokumentu Sem-Sandberga. In: Respekt 41/2011, s. 62.
- Tetzner Annika** Červená stuha. Terezínské ghetto očima dítěte. Z angl. orig. přel. Hana Michlová a Robin Král. Praha, Portál, 62 s.
- Thiel Martin** Informace o aktuálním stavu vyřizování žádosti o tzv. Ghettorente. In: TI 55/2011, s. 9 a TI 57/2011, s. 18–19.
- Tichý František** Jarní procházka. In: NO 6/2011, s. 7.
- Tři povídky Jaroslava Krause...** Jezdec národního mužstva – Kassel, zase Kassel – Narvik. In: TI 57/2011, s. 14–15.

- Uhde Milan** Svědek šileného století. Spontánní vypravěč Ivan Klíma slaví osmdesátiny a chystá novu divadelní hru. In: Hospodářské noviny 14. 9. 2011, s. 9.
- Uzel Filip** Srdce zmučená a statečná. In: NO 19/2011, s. 8.
- Vajskebr Jan** Velitelé strážní roty SS v policejní věznici Terezín. In: TL 39/2011, s. 54–65.
- Varksberg Arkady** Stalin proti Židům. Z angl. orig. přel. Lubomír Kotačka. Praha, Beta 2011, 239 s.
- Vidláková Michaela** Červená stuha. In: TI 57/2011, s. 7.
Kam kráčí Židovské muzeum? In: TI 57/2011, s. 5.
Neobvyklá synagoga. In: TI 55/2011, s. 15.
Potkala jsem sama sebe. In: TI 56/2011, s. 4.
Studenti objevují Hanuše Hachenburga. In: TI 56/2011, s. 11.
Světla a stíny vzpomínkových oslav 16. 10. 2011 v Terezíně. In: TI 57/2011, s. 3.
Zfilmovaný „Hanin kufřík“. In: TI 54/2011, s. 14.
- Vlček Václav** Osudy Terezína. In: Lípa – Zpravodaj Výboru Národní kultury 1/2011, s. 29–31. Vyd. LÍPA – Občanské sdružení Výbor národní kultury. Praha, Nakl. Orego.
- Vožda Gustav** Nebylo bezejmenných hrdinů. Přerov, MěVKŠČ 1985, 81 s.
- V Terezíně se chystají na boj.** Při Josefských slavnostech. Pevnostní město na severu Čech si opět připomene výročí svého založení v roce 1780. In: Litoměřický deník 30. 9. 2011, s. 5.
- V Terezíně se sešli bývalí vězni ze zdejšího ghetta.** In: Litoměřický deník 17. 10. 2011, s. 3.
- Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951.** Dokumenty z českých archivů. Díl II, sv. 1. Duben – srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování. Ed. Adrian von Arburg a Tomáš Staněk. Středokluky, Zdeněk Susa 2011, 957 s. + 1 CD.
- We adopt as Our Own the Destroyed Jewish Community of Jihlava.** Puerto Rico – San Juan. Temple Beth Shalom, 2011, 133 s.
- Weiss Ben** Úspěch knihy Lotte Weissové „Meine zwei Leben“ ve Vidni. Z ang. přel. Jakub Stránský. In: TI 55/2011, s. 13.
- Weiss Lotte** Meine zwei Leben. Erinnerungen einer Holocaust-Überlebenden. Hrsg. Ben Weiss und Margit Wolfsberger. Z angl. orig. přel. Illona Delamere, Margit Wolfsberger. Wien, LIT Verlag 2010, 205 s. + 1 DVD.
- Weiss Otto** And God Saw That It Was Bad. A Story from the Terezin Ghetto. Illustrations: Helga Weissová-Hošková. Editor: Ruth Bondy. Jerusalem, Yad Vashem 2010, 78 s.
- Wiener Egon** Za Arnoštem Lustigem. In: Maskil 5/5771/2011/, s. 15.
- Zahradník Ladislav** O jednom nešťastném osudu. In: NO 23/2011, s. 5.
- Závada Michal** Novou knihu a pamětní desku představili v Třebenicích. Památník i publikace jsou věnované památce Židů, kteří byli zavražděni během holokaustu. In: Litoměřický deník 16. 5. 2011, s. 3.
- Zemanová Irena** O filmové Lidice má zájem i Izrael. Snímek Petra Nikolaeva vidělo za první den deset tisíc lidí, po víkendy mají Lidice už 46 tisíc diváků. In: Hospodářské noviny 8. 6. 2011, s. 13.
- Zemřel Arnošt Lustig, velký spisovatel i člověk.** Arnošt Lustig 21. prosince 1926 – 26. února 2011. In: Litoměřický deník 28. 2. 2011, s. 15.
- Zemřela předsedkyně ČSBS Anděla Dvořáková.** In: NO 19/2011, s. 3.
- Zeszyty Majdanka XXV/2011.** Lublin. Państwowe Muzeum na Majdanku 2011, 408 s.
- Zimmer Miroslav** Nová kniha mapuje osudy Židů. Publikace přibližuje, jak dopadli Židé na Třebenicích během okupace a komunismu. In: Litoměřický deník 21. 4. 2011, s. 3.
- Žádníková (Engländerová) Raja** Jeden ze 150 tisíc Terezínů: Jak mi můj táta zachránil život. In: TI 55/2011, s. 16.
- Žák Petr** Smích v Terezíně dříve a dnes. Why We Laugh. In: NO 15/2011, s. 6.
- Židovská ročenka 2011/2012 – 5772.** Praha, Federace židovských obcí v České republice 2011, 222 s.

Sestavila Marie Poljaková

TEREZÍNSKÉ LISTY 40/2012

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Iva Gaudesová;
Mgr. Dalibor Krčmář; PhDr. Helena Krejčová; prof. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.;
Miroslava Langhamerová; PhDr. Jan Munk, CSc.; PhDr. Marek Poloncarz;
PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D; Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka
Překlad resumé: Jan Valeška (do angličtiny),
Peter Zieschang (do němčiny)
Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová
Pro Památník Terežín vydalo v roce 2012 Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-21-6

© Památník Terežín, 2012

Atentát od Vladimíra Suchánka či
plastika Vězeň od Marie Uchytilové.
Lidická tragédie inspirovala Oldřicha
Kulhánka, Evu Janíčkovou, Františka
Forejta, Josefa Duchoně, Petra Barče,
Ivana Ouhelu, Karla Oberthora, ale
i bývalé vězně Emu Blažkovou, Lea
Haase a Bohumila Lonka.

Iva Gaudesová
(kolektiv sbírkového oddělení),
Památník Terezín

РАМАТНІК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-21-6

9 788087 242216